

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

1901

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
'Αθήναι. Αἱ 'Αθήναι κατὰ τὸ 1834. 'Ανέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Th. Abbet-Grasset	12
Αἴγινα. Προσωρινὴ ἔκθεσις περὶ τῶν ἐν Αἴγινη ἀνασκαφῶν, κατὰ τὸ γερμανικὸν τοῦ A. Furtwängler, μετὰ σημειώσεως I. N. Σβορώνου	445
'Ακρόπολις, 'Η, τῷ 1834, ὑπὸ Th. Abbet-Grasset	123
'Ανασκαφαί Βλ. Αἴγινα.	
'Ανδρούτσος. 'Η ἀπολογία τοῦ 'Οδυσσεῶς 'Ανδρούτσου, ὑπὸ Χαραλ. 'Αννίνου	33,77,97
'Ανέκδοτον ὑπόμνημα. Βλ. Φιλικὴ 'Εταιρεία.	
'Αντίβας. 'Ο ἐλέφας τοῦ 'Αντίβα, ὑπὸ Ernest Babelon	435
'Αντικύθηρα. 'Εξαγόμενα χημικῶν ἐξετάσεων ἀρχαιοτήτων τινῶν τῶν 'Αντικυθήρων, ὑπὸ A. K. Δαμβέργη	182
'Αντιόχεια. Βλ. 'Ολυμπιακοὶ ἀγῶνες.	
'Αροάνια ὄρη. Βλ. Καλάβρυτα.	
'Αρτης σχολεῖον. Βλ. Πηλίου σχολεῖα.	
'Αρχαιότητες. Βλ. 'Αντικύθηρα.	
Βαυαροὶ φιλέλληνες. Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν 'Ελλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. Μεταφο. ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Καρ. βαρώνου 'Αϊδεκ ^κ ὑπὸ N. K. X. Κωστῆ 186,234,328,383,444,494,541,609	
Βάρκα. Πόθεν τὸ ὄνομα «βάρκα», ὑπὸ 'Ιω. Πρωτοδίκου	213
Βυζαντιακῆς τέχνης ἱστορία, ὑπὸ K. M. Κωνσταντοπούλου. 'Εν παραρτήματι	1-128
Γερμανοῦ Π. Πατρῶν ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ, δημοσιευομένη ὑπὸ Γ. I. Παπούλια	48
Γκιλφόρδος. 'Ανέκδοτοι ἐπιστολαὶ Γκιλφόρδου πρὸς Φιλητᾶν	322
Δισκοβολία. Περὶ δισκοβολίας πρότασις, ὑπὸ Γ. N. Μαυράκη	550
'Ελέφας. Βλ. 'Αντίβας.	
'Επιγραφαὶ 'Τυρνάβου, ὑπὸ N. I. Γιαννοπούλου	214
Ζαχαρίας. 'Ο κλέφτης Ζαχαρίας	555
'Ιασίου τυπογραφία. Βλ. Τυπογραφεῖα.	
'Ιουστινιάναι. Βλ. Χίος.	
Καλάβρυτα. 'Ανὰ τὰ Καλάβρυτα — 'Αροάνια ὄρη — 'Υδατα Στυγός, ὑπὸ Γ. Παπανδρέου	49
Καλαμάρι. Περὶ τῆς λέξεως «Καλαμάρι», ὑπὸ I. Πρωτοδίκου	327
Κορσική. Περὶ τῶν ἐν Κορσικῇ 'Ελλήνων, ὑπὸ Θ. N. Φιλαδελφῶς	169
Κρυπτοφέρρη. Περὶ τοῦ 'Ελληνικοῦ Κοινοβίου τῆς Κρυπτοφέρρης, ὑπὸ Π. Καρολίδου	241
Μάρκελλος. Μιχαὴλ Κοντοπίδης Μάρκελλος, σύνδικος καὶ ἀντιπρό- τανις τοῦ ἐν Παταβίῳ πανεπιστημίου, ὑπὸ N. A. Βέη	57
Μύκητες, Οἱ, ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῆς φύσεως, ὑπὸ Θ. Χελδράτῃ	130
Μύρβεργ. 'Ο φιλέλλην Αὐγουστος Μαξιμιλιανὸς Μύρβεργ, ὑπὸ Θ. Καρβελά	296

Ναύπλιον. Ἡ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρὸ τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐν Ναυπλίῳ, ὑπὸ Μ. Γ. Λαμπρυνίδου	401
Ναυτική Ἑλλάς, ὑπὸ Α. Ν. Βερναρδάκη	302
Ξενοφώντας Ἀνάβασις, ὑπὸ Ι. Πανταζίδου. Βιβλιοκρισία, ὑπὸ Γρ. Βερναρδάκη	12
Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες. Οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, ὑπὸ Γ. Β. Τσοκοπούλου	1
Παῖδευσις, Ἡ, ἡμῶν καὶ ἀγωγή κατὰ τὸν 19 ^{ον} αἰῶνα, ὑπὸ Α. Χρηστίδου	409
Παροιμία. Ἐρμηνεία τῆς παροιμίας «Ὅποιος ἔχει πολὺ πιπέρι βάζει καὶ ἐς τὰ λάχανα», ὑπὸ Ἀντ. Μηλιαράκη	369
Πηλίου σχολεῖα. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἐπιστολαὶ περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ Πηλίου σχολείων καὶ τοῦ ἐν Ἄρτῃ, ὑπὸ Θ. Ν. Φιλαδελφείως	337
Πιπέρι. Βλ. Παροιμία.	
Πλάτωνος Φαίδων. Διορθώσεις εἰς Πλάτωνος Φαίδωνα, ὑπὸ Γ. Δ. Ζηκίδου	497
Ποιμαντορική ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα Λέοντος ΙΓ', πρὸς τοὺς ἱεράρχας τῆς ἐν Ἑλλάδι Λατινικῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ Π. Καρολίδου	619
Πύλος. Μονογραφία περὶ τῶν κατὰ τὴν μεσσηνιακὴν Πύλον, ὑπὸ Γ. Παπανδρέου	193
Σαλαμίς. Περὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαιοτάτης Σαλαμίδος, ὑπὸ Σ. Στουραΐτου	175
— Ἡ ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχία ἀπὸ ναυτικῆς καὶ ἱστορικῆς ἀπόψεως, ὑπὸ Περ. Δ. Ρεδιάδου	449, 497, 581
Σελήνη. Ἡ λατρεία τῆς σελήνης ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους, ὑπὸ Ι. Περβάνογλου	313
Σίσυφος. Ἡ ἠθικὴ ἔννοια ἐν τῷ μύθῳ τοῦ Σίσυφου	545
Σοφοκλέους Ἠλέκτρα. Ἀνάλυσις τῆς Ἠλέκτρας τοῦ Σοφοκλέους, ὑπὸ Γ. Θαιβιδοπούλου	352
Στυγὸς ὕδατα. Βλ. Καλάβρυτα.	
Τράγωμα. Περὶ τραχώματος, ὑπὸ Θ. Ν. Φιλαδελφείως	258
Τριπόλεως πολιορκία. Ἐγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως (1821), ὑπὸ Ν. Α. Βέη	227
Τυπογραφεῖα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑλληνικῶν τυπογραφείων. Α'	
Ἐκθεσις τῆς συστάσεως τῆς τυπογραφίας Ἰασίου, ὑπὸ Σ. Σ.	209
Β'	
Συμπληρωματικὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, ὑπὸ Ἀνδρέα Δ. Τόμπρα	211
Τυπογραφεῖον. Τὸ Ἐθνικὸν Τυπογραφεῖον, ἱστορικαὶ σημειώσεις, ὑπὸ Φ. Βάλπεργ	135, 145
Τυρνάβος. Βλ. Ἐπιγραφαὶ Τυρνάβου.	
Φιλέλληνες. Βλ. Βαυαροὶ φιλέλληνες καὶ Μύρβεργ.	
Φιλητᾶς. Βλ. Γκιλφόρδος.	
Φιλικὴ Ἐταιρεία. Ἀνέκδοτον ὑπόμνημα τοῦ φιλικοῦ Ξάνθου	529
Χειρόγραφον βιβλίον τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἐταιρείας «Ὀθρούς», ὑπὸ Ν. Ι. Γιαννοπούλου	350
Χίος, Ἡ, ὑπὸ τοὺς Ἰουστινιάνας, ὑπὸ Ι. Περβάνογλου	57
Ἔκεανός. Ὁ πλοῦς τοῦ Ἔκεανοῦ, ὑπὸ Χ.	160

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 1^{ον}

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΘΔΟΣ ΠΙΝΑΚΩΤΩΝ 8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 1^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ὑπὸ Γ. Β. Τσοκοπούλου	Σελ. 1
Αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὸ 1834. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Th. Abbet-Grasset	» 12
Ἐενοφῶντος Ἀνάβασις ὑπὸ Ι. Πανταζίδου. Βιβλιοκρισία ὑπὸ Γρ. Βερναρδάκη	» 18
Ἡ ἀπολογία τοῦ Ὀδυσσέως Ἀνδρούτσου, ὑπὸ Χ. Ἀννίνου.	» 33
Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Π. Πατρῶν Γερμανοῦ δημοσιευομένη ὑπὸ Γ. Ι. Παπούλια	» 48

Ἐν παραρτήματι :

Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης ὑπὸ Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, μετὰ εἰκόνων	» 1-16
--	--------

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνὴ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπι-

στημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον συσταθείσης ἐιδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεύχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἑτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πινακωτῶν 8,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν Herrn CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16. μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de MM. Barth & von Hirst à Athènes.

ΟΙ ΕΝ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑ, ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Είναι αναμφισβήτητον πλέον ὅτι ἡ βυζαντιακὴ περίοδος τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἐπιμελέστερον καὶ μᾶλλον ἀμερολήπτως ἐξεταζομένη καὶ μελετωμένη, παρουσιάζεται ὑπὸ ἐντελῶς ἀλλοίαν μορφήν ἐκείνης, ἣν μέχρι τοῦδε ἐπιπολαία καὶ ὑστερόβουλος κριτικὴ ἠθέλησε νὰ τῇ ἀποδώσῃ. Καθ' ὅσον τὰ σωζόμενα πολυάριθμα μνημεῖα τῆς ἐποχῆς ἀναδιφῶνται καὶ ἐξετάζονται καὶ καθ' ὅσον ἱστορικοὶ κριτικοὶ ἀνώτεροι κακῶς ἐννοουμένου σωθινισμοῦ ἐπιλαμβάνονται τῶν πολυειδῶν κλάδων τῆς μεσαιωνικῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, κατὰ τοσοῦτον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἢ ἀγλὺς ἢ περικαλύπτουσα τοὺς πολυτάραχους χρόνους διαλύεται καὶ αἱ κρατούσαι προλήψεις καταρρίπτονται, ὑποχωροῦσαι πρὸ τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων.

Καὶ ἡ ἀλήθεια ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἀποκαθαίρει τὸν βυζαντινισμὸν ὅλων ἐκείνων τῶν μορφῶν, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὸ ὄνομά του καὶ κατέστησαν αὐτὸν συνώνυμον κενότητος καὶ ἐλαφρότητος καὶ σχολαστικότητος. Ἦδη τὸ ἔργον σειρᾶς ἐνδόξων αὐτοκρατόρων ἤρχισε ν' ἀναγνωρίζεται, τὸ ὕψος τῆς διανοητικῆς ἐργασίας νὰ ἐκτιμᾶται δεόντως, αἱ ἐλλείψεις τῆς ἐποχῆς νὰ δικαιολογῶνται παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς ἐλλείψεις τῆς Δύσεως, σκοτεινοτέρας ἔτι καὶ βαρβαρωτέρας.

Ἐκ τῆς μεγάλῃς καὶ ἀνεξαντλήτου εἰς θέματα καὶ μελέτας ἐνδιαφερούσης ἐποχῆς ἐκείνης τοῦ ἔθνικοῦ ἡμῶν βίου ἐνόμισα ἐνδιαφέρον νὰ πραγματευθῶ μίαν ἐξελίξιν τοῦ ἀθλητισμοῦ διὰ τῶν βυζαντιακῶν χρόνων, στενότατα συνδεομένην καὶ πρὸς τὸν ἐνδοξὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον καὶ πρὸς τὴν εὐέλπιν σήμερον ἀναγέννησιν τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Διὰ τῶν σελίδων τούτων θέλω προσπαθῆσαι νὰ παρελάσῃ ἡ βραχεῖα ἐκείνη ἀναβίωσις, ἣτις, ὅσον καὶ ἂν ταχέως κατεδικάσθῃ εἰς λήθην καὶ εἰς ἐγκατάλειψιν, ἀποδεικνύει ὅμως πόσον φιλοθέαμονες ἦσαν τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ Ἕλληνες καὶ πόσον στερεῶς καὶ φιλοτίμως εἶχοντο τοῦ πατρικοῦ ἔθνικοῦ πολιτισμοῦ.

Οἱ Βυζαντινοὶ χρονολογῶντες δὲν φεῖδονται λεπτομερειῶν καὶ θαυμαστικῶν ἐκφράσεων ὡς αἰεὶ πρόκειται νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τῆς πρωτεύουσας τῆς Συρίας, τῆς μεγάλης καὶ ἀφνειᾶς Ἀντιοχείας.

Ἡ πόλις αὕτη, ἰσχυρὰ ὡς ἐκ τῆς θέσεώς της, πλουσία ἐκ τῆς ἐμπορικῆς της προαγωγῆς, διεδραμάτισε σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ κοινωνικῇ ἱστορίᾳ τοῦ βυζαντινισμοῦ. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ διαμάχαι τῶν χρόνων ἐκείνων πολλάκις αὐτὴν ἔσχον ὡς ἀφετηρίαν καὶ αἱ ὠραῖαι τέχναι, ἰδίως ὅμως τὸ θέατρον καὶ ἡ μουσικὴ, μεγάλην ἔλαβον ἐν αὐτῇ ἀνάπτυξιν. Λεπτῆς φύσεως καὶ αἰσθημάτων ὁ Ἀντιοχικὸς λαός, περιήγαγεν εἰς ὀνομαστὴν περιωπὴν τὰς μεγάλας λαϊκὰς ἑορτάς — τελευταίαν κληρονομίαν τοῦ ἔθνισμοῦ — τῶν χρόνων ἐκείνων καὶ ἐνεθάρρυνε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης καθ' ὅλας αὐτῆς τὰς ἐκφάνσεις τοσοῦτον, ὥστε ἐπῆλθεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ἡ Συριακὴ μητρόπολις ἠδύνατο νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ περίφημοι ἐν τῇ ἱστορίᾳ Κλήσεις ἀπὸ κοινῆς λαϊκῆς ἑορτῆς ἀνήχθησαν εἰς περιωπὴν ἔθνικων τελετῶν, καθ' ἃς ἡ βουλὴ τῆς Ἀντιοχείας ἐκάλεε εἰς κοινὸν γεῦμα τοὺς πολίτας καὶ τοὺς πανταχόθεν συρρέοντας ξένους¹ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω. Ἡ Βακχεία ἡ ἐπακολουθοῦσα τὰς ἑορτάς ταύτας, ἡ ἀπόπτυσις παντὸς ζυγοῦ περισταλτικοῦ τῆς νέας θρησκείας, ἡ ἐπαναφορὰ εἰς τὸν παλαιὸν ὀργιώδη βίον τῶν Διονυσιακῶν, ἐκίνησαν τὴν προσοχὴν τῆς ἐκκλησίας, ἥτις διὰ τῶν διασημοτάτων διδασκάλων της, καὶ ἰδίως τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπῆλθε δριμύτητα κατὰ τῶν ἑορτῶν, ἀφ' ὧν ἐζήτησε ν' ἀποτρέψῃ τὸν λαόν. Ἄλλ' οἱ λόγοι τοῦ κορυφαίου ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος οὐδὲν ἐπῆνεγκον ἀποτέλεσμα καὶ ἐδέησε νὰ ἐπέλθῃ ἀπειλητικὸς ὁ Θεοδόσιος Α' κατὰ τῆς Ἀντιοχείας ἕνεκα τῆς ἀνατροπῆς τῶν βασιλικῶν ἀγαλμάτων, διὰ νὰ ἐγκαταλίπη ἡ πόλις τὰ θεάτρα τῶν ἑορτῶν καὶ νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Καὶ ἐνῶ τοιαύτη ἦτο ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὰς Κλήσεις καὶ τὰς Καλάνδας σημασία εἰς τὰς ὠρισμένας τῶν ἑορτῶν τούτων ἐποχάς, καθ' ὅλον τὸ ἐπίλοιπον τοῦ χρόνου διάστημα οἱ φιλοθεάμονες Ἀντιοχεῖς δὲν ἔστειροντο καλλιτεχνικῶν ἀπολαύσεων.

Τέσσαρα θεάτρα ὑπῆρχον εἰς τὴν Ἀσιανὴν μητρόπολιν, τὸ τοῦ Διόνυσου, τὸ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὸ Πλεθρίν καὶ τὸ Πρὸμηκες. Τὸ Πλε-

¹ Λιβανίου Περὶ τῶν ἐν Ὀλυμπίοις Κλήσεων.

θρίν — ἄλλως Πλεθρίον ἀναφερόμενον — ἐκτίσθη πλησίον τοῦ Καισαρίου, διὰ χρημάτων παρασχεθέντων ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Διδίου Ἰουλιανοῦ κατὰ παράκλησιν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως¹. Ἐπειδὴ δὲ καὶ πάλιν τὰ θεάτρα δὲν ἐπῆρκον, ὁ ἄρχων Πρόκλος ὑπέεικον εἰς παράκλησιν τῶν πολιτῶν ἠύρυνε τὸ Πλεθρίν, ὅπερ οὕτω κατέστη ἐν τῶν μεγαλυτέρων θεάτρων τῆς ἐποχῆς. Καὶ τᾶλλα ἐν τούτοις θεάτρα ἦσαν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων καὶ πολυτελεστέρων, πλὴν δὲ αὐτῶν πληθὺς ἄλλων μικροτέρων περιελάμβανε τὰ λαϊκώτερα οὕτως εἰπεῖν θεάματα, θηριομαχίας καὶ ἵπποδρόμια καὶ ἀγῶνας.

Σπουδαιότατα ποσὰ διετίθεντο ὑπὸ τῆς πόλεως πρὸς συντήρησιν τῶν θεαμάτων τούτων. Εἰδικὰ κονδύλια τοῦ προϋπολογισμοῦ αὐτῆς ἀφειροῦντο εἰς τὰς δύο μεγάλας ἑορτάς καὶ εἰς τὰ θεάματα, πλοῦσιοι δὲ πολῖται ἐπροθυμοποιούντο νὰ προσέρχωνται ἀρωγοὶ εἰς τὴν πόλιν πρὸς λαμπροτέραν διεξαγωγὴν τῶν πανηγύρεων.

Καὶ ἐφ' ὅσον ἡ κλίσις τῶν Ἀντιοχείων πρὸς τὰ θεάματα ἠύξανεν, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ πόλις αὐτῶν προσελάμβανε μείζονα λάμπιν καὶ φήμην μεταξὺ τῶν Ἀσιατικῶν πόλεων. Οἱ Ἀντιοχεῖς χρονολογῶντες τῆς ἐποχῆς, οἱ ἐξυμνοῦντες τὴν «μεγάλην» αὐτῶν πατρίδα, ἐναβρύνονται διότι αὕτη «Μούσαις ἱερὰ πολυτελῶς οἰκοδομεῖται», καὶ διὰ μακρῶν καὶ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ περιγράφουσι τὸν Μαίουμᾶν καὶ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Τόσον δὲ ἀνάγκη βιωτικὴ εἶχε καταστῆ τότε τὸ θέαμα καὶ τοιαύτη ἀπεδίδοτο εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀποχὴν σημασία, ὥστε ἡ ἀργία τῶν θεάτρων ἐσήμαινεν ὅτι μέγα πένθος ἐπῆλθεν ἢ ὅτι ὑψιστος κίνδυνος ἀπειλεῖ τὴν πόλιν. Εἶπομεν ἤδη μίαν περίπτωσιν, καθ' ἣν οἱ πολῖται καταλιπόντες τὰ θεάτρα προσέτρεξαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Λιβάνιος ἀναφέρει ἀκόμη ὅτι, καὶ ὅτε αἱ σχέσεις τῆς Συριακῆς μητροπόλεως καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουλιανοῦ περιέστησαν εἰς ὄξυ σημεῖον, πάλιν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν θεάτρων ἐζῆρε τὸν μέγαν κίνδυνον, ὃν διέτρεχεν ἡ πόλις².

Ἐννοεῖται ὅτι οὐχὶ σπανίως αὐτοκράτορες καὶ ἀνώτατοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες ἐπεχείρησαν νὰ περιορίσωσι τὴν μανίαν ταύτην τῶν ἑορτῶν καὶ θεαμάτων τῶν Ἀντιοχείων. Ἄλλ' οἱ φιλόκαλοι Σύροι τοιαύτην πάντοτε ἀντέταξαν ἐπιμονήν, ὥστε πᾶσα προσπάθεια, ὅθενδήποτε καὶ ἂν ἦλθεν, ἐναυάγησε καὶ οἱ φλογεροὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων

¹ Μαλάλας σελὶς 290.

² Λιβάνιος Τόμ. Α'. σελὶς 500.

λόγοι οὐδὲν εἶχον ἀποτέλεσμα παρὰ λαῶ, ὅστις ἀποδεχθεὶς τὴν νέαν θρησκείαν εἶχετο ἀκόμη τόσον στερεῶς πρὸς τὰς ποιητικὰς παραδόσεις τοῦ ἔθνισμοῦ.

Ἡ ἑορτὴ ὁμως, ἥτις ἰδιαίτερος ἐσημείωσεν ἐποχὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ, εἶναι οἱ περίφημοι ἐν Ἀντιοχείᾳ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν ἑλληνικῶν δοκιμασιῶν οἱ ἐν Ὀλυμπίᾳ πανελλήνιοι ἀγῶνες ἤρχισαν νὰ ἐκπίπτωσι. Τὸ ἐπ' αὐτῶν ἐνδιαφέρον ἐξησθένησεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὁ διαμελισμὸς καὶ ἡ δουλεία τῆς Ἑλλάδος παρέλυσαν τὴν μεγάλην πανήγυριν τοῦ σώματος καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τέλος μίαν θλιβεράν ἡμέραν οἱ Ἡλεῖοι ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγνωρίσωσιν ὅτι δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ διαθέσωσι τὰ διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀγῶνων ἀπαιτούμενα χρήματα.

Τῆς εὐκαιρίας ταύτης ἐπωφεληθήσαν οἱ Ἀντιοχεῖς καὶ ἐζήτησαν νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς ἀντὶ χρημάτων τὸ δικαίωμα τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἀγῶνων. Αἱ διαπραγματεύσεις δὲν ἐβράδυναν νὰ φθάσωσιν εἰς αἴσιον διὰ τοὺς Ἀντιοχεῖς ἀποτέλεσμα. Οἱ Ἡλεῖοι κατατρυχόμενοι ὑπὸ τῆς δεινῆς πενίας, ἥτις ἐμάστιζε τότε ὅλας τὰς πρὶν ἀνθούσας καὶ εὐημερούσας ἑλληνικὰς πολιτείας, ἠρκέσθησαν εἰς ποσὸν ἀσήμαντον καθ' ἑαυτό, ἀλλ' ἰδίως διὰ τὴν εὐημερούσαν πόλιν, ἥτις εἶχεν ἐσχάτως λάβει μέγα ποσὸν πρὸς τὸν σκοπὸν ἐνισχύσεως θεαμάτων καὶ ἀγῶνων.

Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐκληροδόγησεν εἰς τὴν πόλιν ὁ Ἀντιοχεὺς συγκλητικὸς Σωσίβιος ἀποθανὼν ἢ δολοφονηθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῷ 49 π. Χ. Ὁ Σωσίβιος οὗτος, φιλοθεάμων καὶ φιλόκαλος ἀνὴρ, ἀποθνήσκων κατέλιπεν ὀλόκληρον τὴν περιουσίαν του εἰς τὴν πόλιν ὑπὸ τὸν ὄρον, οἱ τόκοι αὐτῆς, δεκαπέντε χρυσᾶ τάλαντα, νὰ διατεθῶσιν ὑπὲρ τῶν θεωριῶν, ἥτοι ἀγῶνων, σκηναῶν, θυμεικῶν, τραγικῶν, ἀθλητικῶν, ἵπποδρομικῶν καὶ μονομαχιῶν, τελουμένων ἀνὰ πᾶσαν πενταετίαν καὶ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μηνὸς Ὑπερβερσταίου, ἥτοι τοῦ ἡμετέρου Ὀκτωβρίου.

Ὁ Κλαύδιος, εἰς τὸν ὅποιον ἀνηνέχθησαν οἱ Ἀντιοχεῖς ζητοῦντες τὴν ἄδειαν τῆς ἐγκρίσεως πρὸς ἀγορὰν τῶν ἀγῶνων, παρεχώρησεν αὐτὴν καὶ ἀπεφασίσθη, οἱ τόκοι τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Σωσίβιου νὰ διατεθῶσιν εἰδικῶς διὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους, νὰ διακοπῇ δὲ ἡ ἐκ τοῦ κληροδοτήματος παροχὴ χρημάτων εἰς τὰλλα ἀνεπίσημα θεάματα, εἰς τὰ ὅποια ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωσίβιου οἱ πολιτευόμενοι Ἀντιοχείας παρέσχον τὰς ἐνισχύσεις συμφῶνως πρὸς τὰς διατάξεις τῆς διαθήκης τοῦ Ἀντιοχεῖως εὐεργέτου.

Αἱ διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν παροχὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀδείας ἔληξαν αἰσίως καὶ οἱ Ἡλεῖοι ἀποζημιωθέντες παρεχώρησαν τὸ δικαίωμα τῆς τελείσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων ἐπὶ ἐνενηκόντα Ὀλυμπιάδας, ἥτοι μέχρι τοῦ 310 μ. Χ.

Ἀλλ' ἡ μεγάλη καὶ θαυμασία ἑορτὴ, ἥτις ὑπῆρξε στάδιον δόξης καὶ λάμπειως διὰ τὴν ἐθνικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἠτύχησεν ἐπίσης μεταφυτευθεῖσα εἰς τὴν Συρίαν. Οἱ πολιτευόμενοι τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας δὲν ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ ζήλου τῶν Ἡλείων καὶ μᾶλλον φαίνεται ὅτι ἐθεώρησαν τὰς ἑορτὰς εὐκαιρίαν κατάλληλον πρὸς χρηματισμὸν.

Τὴν πρώτην φορὰν, καθ' ἣν ἐτελέσθησαν οἱ ἀγῶνες εἰς τὴν νέαν αὐτῶν πατρίδα, μόλις εἶχον παρέλθει τέσσαρα ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σωσίβιου. Ὅτε ὁμως ἐμελλον μετὰ τέσσαρα ἔτη κατὰ τὰ συμπεφωνημένα νὰ ἐπαναληφθῶσιν, οἱ πολιτευόμενοι διαχειριστὰι τοῦ κληροδοτήματος, προφασιζόμενοι διαφόρους πολέμους ἐν τῇ Ἀνατολῇ, «οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως Ἀντιοχείας ληθείσης ὑπὸ ἐναντίων», καὶ θεομηνίαν τινὰ γενομένην καὶ σεισμὸν ἐπισυμβάντα καὶ μίαν μεγάλην πυρκαϊάν, ἀνέβαλλον ἀλλεπαλλήλως τὴν ἑορτὴν καὶ μόλις κατὰ δεκαπέντε ἢ εἴκοσι ἔτη κατώρθουν ἅπαξ νὰ πανηγυρίζωσι, καταχρώμενοι ἐν τῷ μεταξύ τὰ διὰ τοὺς ἀγῶνας διατεθειμένα δεκαπέντε χρυσᾶ τάλαντα καὶ ἴσως ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀποκοιμίζοντες τὸν δῆμον διὰ τῆς παροχῆς τῶν προτέρων ἀνεπιστήμων σκηναῶν ἀγῶνων.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη περίοδος τῶν εἰς Ἀντιόχειαν μετενεχθέντων Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων, τῆς ὁποίας οὐδεμία ἄλλη διεσώθη λεπτομέρεια. Ὁ Ἀντιοχεὺς χρονογράφος Μαλάκας, ὅστις τόσον λεπτομερῶς ἐξιστορεῖ κατωτέρω τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀγῶνων ἐν τῇ ἰδιαίτερᾳ αὐτοῦ πατρίδι, εἶναι λακωνικώτατος κατὰ τὴν πρώτην ταύτην περίοδον, δικαίως θεωρῶν αὐτὴν ὡς ἀπλῆν συνέχειαν τῶν προτέρων ἀνεπιστήμων ἀγῶνων, ἔρμαιον τῆς ἀπληστίας τῶν πολιτευομένων τῆς Ἀντιοχείας.

Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην οἱ ἀγῶνες δὲν ἐνεποίησαν τὴν ἐντύπωσιν, ἣν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναμείνη τις. Ἡ πόλις ἢ γέμουσα θεαμάτων, ἢ ἐπωφελουμένη πάσης εὐκαιρίας ὅπως ἑορτάσῃ ὀλόκληρον μῆνα, ἢ πλήρης θεάτρων καὶ εἰς τὴν ὁποίαν συνέρρεον πανταχόθεν οἱ θυμεικοί, ἢ «πᾶσι τερπνοῖς περισσεύουσα», δὲν ἔβλεπέ τι προστιθέμενον αὐτῇ διὰ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων. Ὁ ἄκρως ἐπίσημος χαρακτήρ, ὃν ἐνεῖχεν ἡ ἑορτὴ ἐν Ἑλλάδι, δὲν τῇ εἶχεν ἀποδοθῆ ἔτι ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ τοῦτο μαρτυρεῖται ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος τῆς καταχρή-

σεως τῶν χρημάτων ὑπὸ τῶν πολιτευομένων καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ ἔτη ἀναβολῆς ἀνευ μεγίστης δυσφορίας τοῦ δήμου. Ἐξ ἄλλου ὁ ποιητικῶς θρησκευτικὸς χαρακτήρ, δι' οὐ περιέβαλλε τὴν πανήγυριν ἢ παλαιὰ θρησκεία, δὲν εἶχε πλέον τὴν θέσιν του εἰς τόπον, ὅστις ἐθεωρεῖτο προπύργιον τῆς νέας καὶ τι πλέον τούτου μάλιστα, εἰς πεδίον, ἐν ᾧ διεξήχθησαν αἱ μεγαλύτεραι θρησκευτικαὶ διαμάχαι καὶ ἐν ᾧ πρωτηγωνίστησαν οἱ μέγιστοι ἐκκλησιαστικοὶ ῥήτορες.

Τοιοιτοτρόπως κατὰ μακρὰ διαστήματα τελούμενοι, ἔρμαιον τῶν διαθέσεων τῶν πολιτευομένων καὶ πρόφασίς των πρὸς χρηματισμόν, ἐκινδύνευον ἴσως νὰ λησμονηθῶσι διὰ παντός, ὅτε νέα τοῖς ἐδόθη ὄθησις καὶ νέα ἐσημειώθη περίοδος, ἐνθυμίσασα σχεδὸν τὴν παλαιάν των εὐκλειαν.

Οἱ Ἀντιοχεῖς ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς διαγωγῆς τῶν διαχειριστῶν τοῦ κληροδοτήματος ἔπεμψαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κόμμοδον, ζητοῦντες ν' ἀφαιρεθῇ ἢ διαχειρίσις ἀπὸ τῶν πολιτευομένων καὶ νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν τὸν δῆμον, ὑποχρεούμενον εἰς τακτικὴν τέλεσιν τῶν ἀγῶνων κατὰ τετραετίαν.

Ὁ Κόμμοδος ἀπεδέχθη τὴν αἴτησιν καὶ καθιέρωσεν «ἱερὰν καὶ κοσμικὴν ἑορτήν», ὥρισεν ἀνὰ τετραετίαν τὴν τέλεσιν αὐτῆς, ἐπὶ τεσσαράκοντα πέντε ἡμέρας τοῦ Πανέμου, ἧτοι Ἰουλίου μηνός, μέχρι τοῦ Λῶου, ἧτοι τοῦ Αὐγούστου.

Συγχρόνως ποσότης ἀνάλογος ἐκ τοῦ κληροδοτήματος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διετέθη κατ' αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν διὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ἵπποδρομιῶν καὶ διὰ τὴν μεγάλην νυκτερινὴν ἑορτὴν τῶν ὀργίων, ἧτοι τῶν μυστηρίων τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀφροδίτης. Ἐπίσης ποσὰ διετέθησαν ὑπὲρ τῶν λαϊκῶν θεαμάτων τοῦ κυνηγίου, τῶν μίμων καὶ τῶν ὀρχηστῶν, ἴσως πάντων τούτων τῶν θεαμάτων παρεμβαλλομένων κατὰ τὰ μεταξὺ τῶν ἀγῶνων χρονικὰ κενά. Οἱ Ἀντιοχεῖς εὐγνωμονοῦντες πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἱδρυσαν εἰς ἀνάμνησιν τῶν ὑπὲρ τῆς πόλεως των ἀποφάσεων του χαλκῆν ἀναθηματικὴν στήλην εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κτισθὲν Εὐστόν.

Οἱ Ἀντιοχεῖς, παραλαβόντες παρὰ τῶν Ἡλείων τοὺς ἀγῶνας, ἠθέλησαν νὰ προσδώσωσιν αὐτοῖς ὄλην τὴν ἀρχαίαν αἴγλην καὶ τὴν ἐπιβολὴν. Ἄν ὁ πόθος των οὗτος δὲν ἐπραγματοποιήθη καθ' ὅλοκληρίαν καὶ ἂν ἢ ὑπερτάτη ἑορτή, ἢ συγκεντροῦσα εἰς τὴν Ὀλυμπιακὴν Ἄλτιν ὅ,τι εἶχε νὰ ἐπιδείξῃ ἢ ἀρχαία Ἑλλάς τιμιώτερον καὶ περιφανέστερον, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀρθῇ εἰς τὴν παλαιάν περιωπὴν, εἰς τοῦτο βεβαίως δὲν

πταίουσιν οἱ κληρονόμοι τοῦ Σωσιβίου, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ γενικὴ ἀλλοίωσις, ἧτις ἐπῆλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Πρῶτος ἀλυτάρχης τῶν ἀγῶνων — κατὰ τὸν Ἀντιοχεῖα χρονογράφον — ἐγένετο ὁ Ἀντιοχεὺς πολίτης Ἀφρόνιος, ὅστις «φορέσας τὸ σχῆμα τοῦ ἀλυτάρχου τῆς μὲν ἡμέρας ἐτιμᾶτο καὶ προσεκυνεῖτο ὡς Ζεὺς, δὲν ἀνήρχετο δὲ εἰς τὸν οἶκόν του οὔτε εἰς κλίνην καθ' ὄλον τὸ διάστημα, ἀλλὰ ἐκοιμᾶτο ὑπεράνω λίθων καὶ καθαρῶν στρωμάτων καὶ δρυίνης ψιάθου, εἰς ἐξάερον, ἐφόρει δὲ ἄσπρην ὡς χιόνα στολὴν διάχρυσον καὶ στέφανον λυχνιτῶν καὶ ἄλλων τιμίων λίθων καὶ κατεῖχε βάβδον ἐβενίνην καὶ εἰς τοὺς πόδας σανδάλια ἄσπρα». Ἐκοιμᾶτο δὲ εἰς τὸν ἐξώστην τῆς Βασιλικῆς τὸ Καισάριον. Γραμματεὺς δὲ τῶν ἀγῶνων προεχειρίσθη πρῶτος ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ὁ Πομπηϊανὸς Κουαίστωρ, καταγόμενος ἐκ Ῥωμαίων συγκλητικῶν, «φορέσας καὶ αὐτὸς στολὴν ἄσπρην καὶ στέφανον ὀλόχρυσον τύπῳ φυλλοδαφνῶν»· τοῦτον οἱ εὐλαβεῖς πολῖται ἐτίμων ὡς Ἀπόλλωνα καὶ προσεκύνουν.

Τὸ ἀνώτατον προσωπικὸν τῶν ἐφόρων συνεπληροῦτο διὰ τοῦ λατρευομένου ὡς Ἐρμού, ὅστις καὶ οὗτος διωρίσθη ὑπὸ τῆς Ἀντιοχικῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου. Οὗτος ἔφερε στολὴν λευκὴν ἐξ ὀλοσηρικοῦ καὶ στέφανον πεπλεγμένον ἐκ φύλλων δάφνης, ἐν τῷ μέσῳ δὲ στηθάριον χρυσοῦν ἔχον τὸν Δία. Πρῶτος τοιοῦτος διωρίσθη ὁ εὐπατρίδης Κάσσιος Ἰλλούστριος, εἰς τὴν ἰδιαιτέραν δὲ ὀνοματολογίαν τῶν Ἀντιοχικῶν ἀγῶνων ἔφερε τὸν τίτλον Ἀμφιθαλής.

Οἱ ἀγῶνες, ὡς εἶπομεν ἤδη, ἐτελοῦντο εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Κομμόδου κτισθὲν Εὐστόν. Αἴφνης ὅμως νέα μεγίστη ὄθησις ἐδόθη εἰς τὴν Συριακὴν ἑορτὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ. Οὗτος φρονῶν ὅτι διὰ τῆς ἐξάρσεως τῶν ἀγῶνων θὰ κατέφερε τὸ καιριώτερον τραῦμα κατὰ τῆς νέας θρησκείας, ἧς ἤρχισε μετὰ φόβου ν' ἀναγνωρίζῃ τὰς καθ' ἡμέραν συντελουμένας γιγαντιαίας προόδους, ἀπεφάσισε νὰ λαμπρύνῃ διὰ παντός μέσου τὰ Ὀλύμπια, καθιστῶν αὐτὰ πανεθνικὴν ἑορτὴν, καθ' ἣν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ θὰ συνεκντροῦντο ὅλοι οἱ εἰς τὴν ἀρχαίαν θρησκείαν πιστοὶ ὑπήκοοί του.

Καὶ πρῶτον μὲν προέβη εἰς τὴν ἱδρυσιν νέου σταδίου εἰς τὸ προάστειον τῆς Ἀντιοχείας, τὴν Δάφνην. Εἰς τὸ προάστειον τοῦτο ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν τοῦ περιφήμου Δαφναίου Ἀπόλλωνος, οὗτινος χρυσοκόσμητον ἀγαλμα ὑψοῦτο, προσκύνημα τῶν πανταχόθεν τῆς Ἀσίας συρρεόντων. Τὸν ναὸν τοῦτον συνεπλήρωσεν ὁ χριστιανομάχος αὐτοκράτωρ, ἀνήγειρε δὲ ἕτερον

τῷ Ὀλυμπίῳ Διί, τῇ Νεμέσει καὶ τῇ Ἐκάτῃ. Συγχρόνως ἐπιθυμῶν νὰ προσελκύσῃ καὶ ἐπισήμους ξένους εἰς τὴν τελετὴν συνεπλήρωσε τὸ προάστειον διὰ μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομημάτων.

Ὅτε τοιαύτην ὄψιν ἔλαβε τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως ἄλλως τε πλουσίως προικισθὲν προάστειον τῆς Δάφνης καὶ ἐπέστη ὁ καιρὸς τῶν ἀγῶνων, ὁ Διοκλητιανὸς ἐπιστρέφων ἐξ Αἰγύπτου διῆλθε διὰ τῆς Ἀντιοχείας καὶ προέστη αὐτοπροσώπως τῶν ἀγῶνων. Ἀλυταρχήσας ὁ αὐτοκράτωρ ἐκαινοτόμησε κατὰ τὴν στολὴν, περιβληθεὶς πορφυρὰν ἀντὶ τῆς ἀσπρης τῆς καθιερωμένης διὰ τὸν πρῶτον ἔφορον. Ἐκ τῆς ἀκολουθίας του ἀξιωματικοὶ ἔλαβον μέρος εἰς τοὺς ἀγῶνας, παλαίοντες, πυκτεύοντες ἢ τρέχοντες. Οἱ νικηταὶ περιεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ πάσης τιμῆς πρὸς ἐνθάρρυνσιν βεβαίως, παρεσχέθησαν δὲ αὐτοῖς ἀφειδῶς «σάκραι» καὶ δῶρα. Μετὰ τὴν τελετὴν ὁ Διοκλητιανὸς εἶτε πραγματικῶς ἐν συναισθήσει αὐτοθυσιαζόμενος ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς κινδυνευούσης θρησκείας, εἶτε ἐν στιγμῇ θρησκοληψίας παρητήθη τοῦ θρόνου λέγων ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἄρχῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἀφ' οὗ «ἐφόρεσε τὸ σχῆμα τοῦ Διός».

Καὶ ὁ μετ' αὐτὸν βασιλεύσας Μαξιμιανὸς ἴσῃν προσοχὴν καὶ ἐνθάρρυνσιν ἔδωκεν εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Καὶ οὗτος ἐπιστρέφων ἐκ τῆς ἐναντίον τῶν Ἀρμενίων ἐκστρατείας του προσῆλθεν εἰς τὰ Ὀλύμπια καὶ ἐγένετο ἀλυτάρχης, εἰς τὸν ἀγῶνα δὲ κατῆλθον οἱ εὐγενέστεροι νέοι τῶν χρόνων του, τέκνα συγκλητικῶν καὶ συγκλητικοὶ νεώτεροι. Καὶ περὶ τούτου ὁ Μαλάλας λέγει ὅτι ἐπιστρέψας εἰς Ῥώμην παρητήθη ὁ χρονογράφος ὅμως φαίνεται ὅτι ἀνέγραψεν ἀβασανίστως φήμην κυκλοφορήσαν τότε, μὴ ἐπιβεβαιουμένην δὲ ἱστορικῶς.

Οἱ Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες τῆς Ἀντιοχείας περιέλαβον διάφορον τῶν παλαιῶν τῆς Ἡλείας πρόγραμμα καὶ κατέστησαν ποικιλώτεροι, συμφῶνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς.

Εἰς τὴν Ἀντιοχικὴν ἄλτιν ἤρχοντο ἀπὸ πάσης πόλεως καὶ χώρας νέοι εὐγενεῖς «κατὰ τάγμα ἀγωνιζόμενοι καὶ ἐμέριζον αὐτοὺς κατέναντι ἀλλήλων· μετὰ δὲ τῆς πολλῆς σωφροσύνης καὶ ἐπιεικειᾶς διῆγον μηδαμῶθεν μηδὲν κομιζόμενοι¹. Ἦσαν γὰρ εὐποροὶ ἔχοντες καὶ δούλους ἰδίους εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἕκαστος κατὰ τὸν ἴδιον πλοῦτον. Οἱ δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ παρθένοι ὑπῆρχον. Ἦσαν δὲ καὶ ἐπιφερόμενοι πολὺν χρυσόν

¹ Ἡ λεπτομερὴς αὕτη περιγραφή τῶν ἀγῶνων ὀφείλεται εἰς τὸν Ἀντιοχέα χρονογράφον Μαλάλαν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν παραλαμβάνομεν ὡς ἔχει.

ἐκ τῆς ἰδίας πατρίδος· ἀλλ' εὐχῆς χάριν καὶ τάγματος ἠγωνίζοντο καὶ διὰ τὸ ἔχειν δόξας εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα· πολὺν οὖν εἶχον ἀγῶνα καὶ φόβον ἐρχόμενοι. Καὶ οἱ μὲν ἐπάλαιον, οἱ δὲ ἔτρεχον, οἱ δὲ ἐσάλπιζον, οἱ δὲ ἐπαγκρατίαζον, ἕτεροι δὲ ἐπύκτεον πυξίνους δακτύλους πυκτικὰς συμβολάς, ἄλλοι δὲ ἠνιόχουν ἵππους πρωτοβόλους, οἱ δὲ ἐφωνάσκουν τραγικὰ μέλη. Ἦσαν δὲ καὶ παρθένοι κόραι, φιλοσοφοῦσαι καὶ κατὰ τάγμα σωφροσύνης ἐρχόμεναι καὶ ἀγωνιζόμεναι καὶ παλαίουσαι μετὰ βομβοναρίων, καὶ τρέχουσαι καὶ τραγωδοῦσαι καὶ λέγουσαι ὕμνους τινὰς ἑλληνικοὺς, αἵτινες γυναῖκες μετὰ γυναικῶν ἐμάχοντο ἀγωνιζόμεναι πικρῶς καὶ περὶ τὰ παλαίσματα καὶ περὶ τοὺς δρόμους καὶ περὶ τὸ φώνημα. Καὶ εἴ τις αὐτῶν εἶτε γυνὴ εἶτε νέος τοῦ ἱεροῦ, φησί, δήμου κράζοντος ἐστέφη, ὁ στεφανούμενος ὡς νικητὴς σώφρων ἔμενεν ἕως τῆς τελευτῆς αὐτοῦ· ἐσφραγίζετο γὰρ εὐθέως μετὰ τὸν ἀγῶνα καὶ ἐγένετο ἱερεὺς· ὡσαύτως δὲ καὶ παρθένοι φιλόσοφοι αἱ στεφανούμεναι ἐγένοντο μετὰ τὸν ἀγῶνα ἱέρειαι. Κἀκεῖθεν ἀπεστρέφοντο πάντες, οἱ δὲ ἔχοντες κτήσεις χωρίων οὐ συνετέλουν, ἀλλ' ἀσυντελεῖς ἔμενον, ἀφ' οὗ ἐστέφησαν ἢ κτήσεις αὐτοῦ, τὸν χρόνον καὶ μόνον τῆς ζωῆς τοῦ στεφθέντος· εἰ δὲ καὶ ἐργαστηρίων τινῶν ἐδέσποζεν, ἀλειτούργητα ἔμενε τὸν χρόνον τῆς ζωῆς αὐτοῦ μόνον ἃ εἶχεν ἐργαστήρια ὁ ἀγωνισάμενος. Τοσοῦτοι δὲ ἦσαν οἱ ἐρχόμενοι ἀγωνίσασθαι, ὅτι οὐχ ὑπερεβάλλετο ἀριθμῶ ἀλλ' ὅσους συνέβη ἔλθεῖν κατὰ τάγμα καὶ εἶτε νέους εἶτε παρθένους κόρας πάντες ἐθεώρουν. Καὶ ποτὲ μὲν πλῆθος ἤρχετο πολὺ, ποτὲ οὐκ ἤρχετο πρὸς τοὺς χρόνους καὶ τοὺς ἀνέμους τῆς θαλάσσης».

Βεβαίως πολλὰ τὰ κενὰ ἀφήνει ἢ ἄλλως λεπτομερῆς αὕτη περιγραφή τοῦ Ἀντιοχέως χρονογράφου καὶ πολλαὶ αὐτοῦ φράσεις ἀπομένουσιν ἐτι σκοτειναὶ καὶ ἀδιευκρίνητοι. Ὅπως δὴποτε ὅμως ἐκ τῆς περιγραφῆς ἐξάγεται ὅτι ἡ μεγαλοπρεπὴς τελετὴ τῆς Ἡλείας μετεβλήθη οὐσιωδῶς εἰς τὴν νέαν αὐτῆς πατρίδα καὶ ὅτι προσελάμβανεν ἤδη θεωριῶν χροιάν, καὶ μάλιστα θεωριῶν διεξαγομένων μεταξὺ νέων καὶ νεανίδων τῆς προνομιοῦχου ἀριστοκρατίας. Ἐὰν ἡ μεταβολὴ αὕτη ἐγένετο ἐπίτηδες ὅπως οἱ ἀγῶνες καταστῶσι συμφωνότεροι πρὸς τὰ κρατοῦντα τότε ἤθη καὶ καταλληλότεροι πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις κοινοῦ, ὅπερ τοσαύτην ἀφοσίωσιν ἔτρεφε πρὸς τὸ θέατρον, δὲν εἶναι βεβαιωμένον. Πάντες ὅμως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ὡς παρουσιάζοντο ἤδη οἱ ἀγῶνες οὐδὲν περιεῖχον πλέον τὸν θρησκευτικὸν καὶ μεγαλοπρεπῆ χαρακτήρα, ὃν εἶχον ἐν Ἡλείᾳ, μὴ στηριζόμενοι δὲ ἀπ' εὐθείας εἰς τὴν θρησκείαν καὶ μὴ ἀπο-

βλέποντες, ὡς ἐκεῖνοι, εἰς σύσφιγξιν τῶν δεσμῶν διαφόρων μεγάλων φυλῶν ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, δὲν περιέκλειον πλέον τὰ στοιχεῖα τῆς ζωτικότητος, ἅτινα διέκρινον αὐτοὺς ἐν τῇ πρώτῃ των κοιτίδι.

Μάτην οἱ αὐτοκράτορες, ἀλλὰ καὶ ἡ βουλὴ τῶν Ἀντιοχέων προσεπάθησαν δι' εὐεργετικῶν νόμων, δι' αὐτοπροσώπων ἐνεργειῶν νὰ ἐνθαρρύνωσι τὴν μεγάλην πανήγυριν. Μάτην κατήρχετο εἰς τὴν κονίστραν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανός, ἀδίκως δὲ οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ υἱοὶ των καὶ αἱ θυγατέρες τῶν εὐπατριδῶν ἐπύκτευσον καὶ ἐφωνάσκουν καὶ ἠγωνίζοντο.

Ἄδίκως ἡ βουλὴ τῶν Ἀντιοχέων παρέθετο μεγαλοπρεπῆ συμπόσια καὶ προσκήρυττεν ἀσυδοσίαν τῶν νικητῶν, ἀπέδωκε δὲ τοὺς μίμους καὶ τὰς κοινὰς γυναῖκας ἀπὸ τὸν ἐξαγιαζόμενον χῶρον. Ματαίως ὁ Ἡλιόγαββαλος ἐξήρει τοὺς ἀγῶνας ἀπὸ τῶν λοιπῶν θεαμάτων τῆς σκηνῆς.

Πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν συνετέλουν. Οἱ ἀγῶνες ἦσαν καταδεδικασμένοι ἢ ν' ἀποθάνωσιν ἐξ ἐλλείψεως ἐνδιαφέροντος ἢ νὰ καταργηθῶσι. Καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο συνέβη. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ Μικροῦ ὁ δῆμος ἐγένετο κύριος τοῦ σταδίου τῆς Δάφνης καὶ αἱ φατρίαὶ τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων ἔβαψαν διὰ ποταμοῦ αἱμάτων τὸν χῶρον, ἐφ' οὗ τόσας ἐλπίδας ἐστήριξαν ὁ Διοκλητιανὸς καὶ οἱ λοιποὶ αὐτοκράτορες. Τέλος μετὰ δεκατεσσάρων ἀκόμη ἐτῶν ἄδοξον βίον τῷ 520 ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουστίνος κατήργησε τὰ Ἀντιοχικὰ Ὀλύμπια.

Λέγεται ὅτι ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὁ κόμης τῆς Ἀντιοχείας Ζαχαρίας, διορισθεὶς τοιοῦτος ἀντὶ τοῦ τέως Εὐφραιμίου ἀπὸ κόμητος προχειρισθέντος εἰς πατριάρχην, παραλαβὼν τὸν ἐπίσκοπον Ἀμαθείας καὶ ἄλλους κληρικούς καὶ λαϊκοὺς μετέβη εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐπέτυχε πολλὰ ὑπὲρ τῆς Ἀντιοχείας, μεταξὺ τῶν ὁποίων πιθανῶς καὶ ἀναγέννησιν τῶν Ὀλυμπίων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπὸ τοῦ 520 ἀγῶνες δὲν ἀναφέρονται πλέον.

Σειρὰ θεομηνιῶν καὶ ἀτυχημάτων ἐπηκολούθησε τὴν κατάργησιν τῆς ὥχρας ἀπομιμήσεως τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγῶνων.

Ὅτε ἀκόμη ἡ ἐορτὴ εὕρισκετο εἰς τὰ ἔσχατα καὶ ἐμελετᾶτο ἡ κατάργησις αὐτῆς, τρομερὰ λαίλαψ κατέστρεψε καθ' ὀλοκληρίαν τὸ ἐν Δάφνῃ περίφημον ἄλσος τῶν κυπαρίσσω. Οἱ οἰωνοσκόποι ἐξήγησαν τὴν θεομηνίαν, ὡς σημαίνουσαν τὴν ὀργὴν τοῦ Διός, οἱ ἀγῶνες ὅμως ἔδιδον ἀφορμὴν εἰς τοιαύτην μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων σφαγὴν, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη μεθ' ὅλα τὰ κακὰ προμαντεύματα νὰ διατάξῃ τὴν κατάργησιν αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὰ ἀπαίσια προμηνύματα ἤρχισαν

νὰ ἐπαληθεύονται. Πέντε ἔτη μετὰ τὴν κατάργησιν τῶν Ὀλυμπίων σειρὰ ἀλλεπάλληλος τρομερῶν σεισμῶν κατέστρεψε τὸ ἡμισυ τῆς ὠραίας πόλεως, ἐνταφιάσασα ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῆς 300 χιλ. κατοίκων. Ὀλίγον μετὰ ταῦτα νέα σειρὰ σεισμῶν ἀπετελείωσε τὸ καταστρεπτικὸν ἔργον τῶν πρώτων καὶ ἡ πόλις μετεβλήθη εἰς ἐρείπια. Δεκατέσσαρα δὲ ἔτη ἀργότερον ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Χοσρόης ἐπελθὼν κατὰ τῆς πόλεως ἐκυρίευσεν αὐτὴν καὶ αἰχμαλωτίσας τοὺς ἐναπομείναντας κατοίκους, τοὺς μετέφερεν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὸν Τίγγρην κτισθεῖσαν Ἀντιόχειαν τοῦ Χοσρόου.

Οὕτω μετὰ τῆς ἀδόξου ἱστορίας τῶν Ἀντιοχικῶν Ὀλυμπίων ἔληξε καὶ ὁ βίος τῆς μεγάλης καὶ ὠραίας πόλεως, ἥτις ἐγνώρισεν ἡμέρας δόξης καὶ λαμπρότητος, ὅσα ὀλίγα τῆς μεγάλης ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντικῆς αὐτοκρατορίας.

Γ. Β. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΤΩ 1834

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΓΑΛΛΟΥ ΠΕΡΙΗΓΗΤΟΥ THOMAS ABNET-GRASSET

(Μεταξύ τῶν ἐγγράφων, τῶν πλείστων σπουδαιοτάτων, τὰ ὅποια κατέλιπεν ἄνθρωπος σπουδαίας παρασχῶν ὑπηρεσίας τῇ πατρίδι καὶ ὧν ἐδημοσιεύθη ἤδη εἰς τὴν « Ἀρμονίαν » ἢ περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ὁμῆρ εἰς Σφακίαν ἔκθεσις, εὑρέθησαν καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Γάλλου λογιῦ καὶ φιλέλλητος Thomas Abnet-Grasset ἐπισκεφθέντος τὰς Ἀθήνας τῷ 1834 καὶ ἐπιστέλλοντος τὰς ἐντυπώσεις του πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις κόμητα Durcis. Προφανῶς τὰ διασφζόμενα εἶναι ἀντίγραφα τῶν πρὸς τὸν κόμητα ἐπιστολῶν, παραχωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Grasset εἰς τὸν ὁμογενῆ λόγιον, ὃν δὲν διέφευγεν ἡ ἀξία τῶν σπουδαίων ἐκείνων καὶ ἐνδιαφεροσῶν μαρτυριῶν περὶ τῆς πόλεως. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Grasset δημοσιεύομεν τὴν πρώτην, ἐν ᾗ περιλαμβάνονται αἱ γενικαὶ περὶ τῆς πόλεως ἐντυπώσεις του).

Ἀθήναι τῇ 24 Ὀκτωβρίου 1834.

Κύριε κόμη,

Εὐρίσκομαι ἀπὸ ἐπτὰ ἡδὴ ἡμερῶν ἐν τῷ χώρῳ, ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἄλλοτε ἡ περίφημος πόλις τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ τοῦ Σωκράτους καὶ τῆς Ἀσπασίας καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ἦθελεν εἶναι, νομίζω, ἐντελῶς περιττὸν νὰ ἐκθέσω εἰς τὴν ὑμετέραν εὐγένειαν, ἀπὸ τῶν συντόμων στηλῶν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, τοὺς λόγους, δι' οὓς μετεχειρίσθη παρελθόντα χρόνον, προκειμένου περὶ ὑπάρξεως τῶν Ἀθηνῶν. Τῷ ὄντι, κύριε κόμη, αἱ Ἀθήναι ὑπῆρξαν. Μαρτύρια παρελθούσης λάμψεως ἀπέμειναν περιδοξα ἢ Ἀκρόπολις καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ὅποια συναντῶ ἀνὰ πᾶν μου βῆμα, ὑπὸ μορφῆν κίωνων ἢ κιονοκράνων ἢ ἀρχαϊκῶν ἐδρῶν ἢ κειμηλίων ἐκ τάφων. Δὲν ὑπάρχουσιν ὅμως πλέον Ἀθήναι. Εἰς τὸν τόπον τῆς ὠραίας δημοκρατίας, ἣτις ἐκυριάρχησέ ποτε ἐνὸς μεγάλου τμήματος τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀπλοῦται σήμερον πενιχρὰ πολίχνη, μαύρη ἐκ τῶν καπνῶν, σιωπηλὴ ὡς φύλαξ τῶν νεκρῶν μνημείων, μὲ στενοὺς καὶ ἀσυμμέτρους δρομίσκους.

Μοὶ ἐκάμετε τὴν τιμὴν, κύριε κόμη, νὰ μοῦ ζητήσητε τὰς ἐξ Ἀθηνῶν ἐντυπώσεις μου. καὶ ἐπεμείνατε νὰ σᾶς γράψω αὐτὰς ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τόπου, μέχρι τοῦ ὁποίου μὲ προέπεμπεν ἡ καλωσύνη σας. Ὑπῆρξατε τόσο καλὸς πρὸς ἐμὲ καὶ τόσο θερμὴ ἦτο ἡ σύστασις σας πρὸς τὸν κ. Ζεβριέ, τὸν εὐγενῆ μας συμπατριώτην, ἐξ ἄλλου δὲ σέβομαι καὶ ἀγαπῶ τόσο τὸν σεβαστὸν μοι προστάτην, ὥστε δὲν δύναμαι νὰ τῷ ἀρνηθῶ ὅ,τι μοῦ ἐζήτησε, καίτοι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἔθεσα τὸν πόδα μου ἐπὶ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἐδάφους αἰσθάνομαι ξηρὰν τὴν κεφαλὴν μου καὶ στερεῦσασαν τὴν πηγὴν τῆς σκέψεως καὶ τῆς φαντασίας.

Δὲν θὰ ἐκταθῶ εἰς ἀρχαιολογικὰς περιγραφὰς, τῶν ὁποίων δὲν ἀμοιρεῖ ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀρχεῖον παντὸς ἀγαπῶντος τὴν ἀρχαιότητα. Ἀφ' οὗτο ὁ κ. Φωβέλ ὁ ἀξιὸς ἐν Ἀθήναις προξενὸς ἡμῶν καὶ ὁ Γερμανὸς κ. Σέλλερ (;) ἐπεδόθησαν εἰδικῶς εἰς μελέτας τῆς ἀρχαιολογικῆς θέσεως καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν θησαυρῶν τῆς πόλεως, οὐδὲν νεώτερον προσετέθη. Ὁ φιλοξενῶν με κ. Ζεβριέ μοὶ ἔλεγεν ὅτι ἐντόπιός τις διδάσκαλος, ὁ Κωνσταντῖνος Δερδήμας, ἐκ τινος τῶν δήμων τῆς Ἀττικῆς καταγόμενος, ἐξακολουθεῖ σπουδαίας τοιαύτας μελέτας, οὐχὶ δὲ πρὸ πολλοῦ ἀνεκάλυψε παρὰ τὸν Ἰλισσὸν τάφον πλήρη ἀγγείων καὶ ἄλλων κτερισμάτων.

Θὰ προσπαθῆσω μᾶλλον νὰ σᾶς δώσω εἰκόνα τῆς σημερινῆς πολίχνης, ὡς εἶναι ἤδη, καὶ τῶν πόνων καὶ βλέψεων αὐτῆς εἰς τὸ μέλλον. Θὰ προσπαθῆσω ἀκόμη νὰ εἶμαι σύντομος καὶ ἀκριβής, μολονότι δὲν φοβοῦμαι ὅτι ἡ ἐπιστολή μου αὕτη θὰ ἐλάμβανέ ποτε ἀξιώσεις ἐπιστήμου ἀνακωνώσεως.

Τὸ πλοῖον « Λευκὴ τῆς Φλάνδρας », τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον, διῆλθε τῇ 16 Ὀκτωβρίου πρὸ τοῦ Φαλήρου καὶ ἀποτόμως λοξοδρομήσαν εἰσῆλθε μεθ' ἡμίσειαν ὥραν εἰς Πειραιᾶ. Καθ' ἣν ὥραν παρεπλέομεν τὴν Φαληρικὴν ἀκτὴν διηύθυνα τὸ βλέμμα πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐλπίζων ὅτι θὰ κατάρθουν ἐκείθεν νὰ ἴδω τὸν Παρθενῶνα καὶ ἐν γένει τὴν Ἀκρόπολιν. Πυκνὴ ὅμως ὁμίχλη, ἀσυνήθης διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἠμπόδισέ με νὰ ἀπολαύσω τοῦ θεάματος, ὅπερ ἐνεθουσίασε τὸν Σατωβριὰν καὶ ἐπέπνευσεν ὠραίους στίχους εἰς τὸν κ. Φωβέλ. Ἦναγκάσθη λοιπὸν νὰ περιορισθῶ εἰς κατόπτεισιν τοῦ Φαλήρου, τὸ ὅποιον ἐγέννησε τὸν Δημήτριον καὶ ἐσημείωσεν ὠραίας σελίδας εἰς τὴν Ἀθηναϊκὴν ἱστορίαν (;)

Εἶναι δὲ τὸ Φάληρον ἔρημος ἀκτὴ, ἀσήμαντος, εἰς τὸ βραχυῶδες μέρος τῆς ὁποίας πλησιάζουσι συνήθως πτωχοὶ ἀλιεῖς, ἐκμεταλλεῦόμενοι τὴν

ἄλλως τε πτωχωτάτην ἀλείαν τοῦ κόλπου. Ἡ παραλία, ἀνώμαλος καὶ φαλακρά, βρῖθει τελμάτων νοσογόνων, ἤκουσα δὲ τὸν Ἑλληνα ναύκληρον τῆς «Λευκῆς» βεβαιοῦντα ὅτι ὀλόκληρος ἡ οἰκογένεια τοῦ Τούρκου Φέρικ ἐξωλοθρεύθη ὀλίγον χρόνον πρὶν ἐκ τῶν τρομερῶν πυρετῶν τῆς θέσεως ταύτης. Πρὸς τὰ δεξιὰ, ἐκεῖ, ὅπου ἡ παραλία ἐκτείνεται ἀμμώδης, μικρὰ μονὴ ὑψοῦται πάλλευκος καὶ φαιδρά, διακόπτουσα τὴν φαῖαν μονοτονίαν τῆς ὀμιχλώδους ἡμέρας. Εἶναι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἀποτελουμένη ἐκ δύο κελλίων μόνον, εἰς τὰ ὁποῖα πολλάκις εὗρον καταφύγιον ἐπὶ τουρκοκρατίας Ἀθηναῖοι, τῶν Τούρκων σεβομένων τὸν ἅγιον, ὅστις λέγεται ὅτι προστατεύει ἀπὸ τῶν πυρετῶν πιστοὺς καὶ ἀπίστους.

Εἰσερχόμεθα ἐπὶ τέλους εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ὁ λιμὴν, τραχὺς καὶ στενός, εἶναι μᾶλλον ὑπὴνεμος καὶ ὁ ἰσχυρὸς ἄνεμος, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐκλυδῶνιζεν ὀλίγον ἐξωθεν, δὲν προσβάλλει τὸν κόλπον, παρὰ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἔνδοξον προάστειον ἡ πόλις τῆς Παλλάδος.

Τὸ πλοῖον ἔστρεψε τὴν πρῶραν πρὸς τὸν λιμένα καὶ ἠσθανόμην παράδοξόν τινα συγκίνησιν καταλαμβάνουσαν με, ὅτε ὁ Ἑλλην ναύκληρος τῆς «Λευκῆς» μ' ἐπλησίασε καὶ ἐψιθύρισε κάτι, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐννοήσω, ἐκτείνων συγχρόνως τὴν δεξιάν πρὸς τὸ βάθος τῆς ἀπέναντι ἀκτῆς. Εὐτυχῶς ὁ ὑποπλοίαρχος τῆς «Λευκῆς» ἀντελήφθη καὶ ἔσπευσε νὰ βοηθήσῃ τὸν φιλοπάτριδα καὶ ἐγωιστὴν Ἑλληνα.

— Ἡ Σαλαμίς! . . . μοι εἶπε δεικνύων μοι τὸν ἱστορικὸν κόλπον.

Μία ἀπροσδιόριστος ταραχὴ μὲ κατέλαβεν εἰς τὴν θέαν τοῦ περιφήμου ἐκείνου κόλπου, ὅστις ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς ἓν ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἄθλα, τὰ ὁποῖα περιέγραψαν οἱ ἱστορικοὶ τῶν αἰώνων.

Ἡ Σαλαμίς! ὦ! χαῖρε, Σαλαμίς ἀδάμαστος, ὡς σὲ ἐκάλεσεν ὁ μέγας σου ψάλτης, χαῖρε, Σαλαμίς, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα θὰ προσφέρῃ μετὰ θαυμασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης ἡ Εὐρώπη καὶ ὁ πολιτισμὸς, ὧν ὑπῆρξες τὸ πρῶτον προπύργιον!

Ὁ Πειραιεὺς διασφάζει μόνον τὸ ὄνομα ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν του ὑπόστασιν. Ἦδη εἶναι μία μικρὰ ξυλίνη ἀποβάθρα, πρὸ ὀλίγου κατασκευασθεῖσα καὶ ὅμως ἤδη ἡμικατεστραμμένη τὸ παράπηγμα τὸ χρησιμεῖον ὡς τελωνεῖον, ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες νέοι οἰκίσκοι, ἤδη κτισθέντες ὑπὸ νέων ἀποίκων, οἵτινες συρρέουσι πανταχόθεν. Ἐπὶ τῆς ἀκτῆς πρωτογενῆς γέρανος ἀνασφύρει ὕδωρ, τὸ ὁποῖον κτίσται ἀπέναντι μεταχειρίζονται εἰς τὸ κτίσιμον μιᾶς οἰκίας.

Στενὴ κονιορτώδης ὁδὸς ἀναρριχωμένη ἐπὶ χωματώδους λοφίσκου καὶ ἀνελίσσομένη μεταξὺ τῶν φρακτῶν δύο ἀμπέλων φέρει πρὸς τὰς Ἀθήνας. Εἰσέρχομαι εἰς τὴν ὁδὸν ταύτην διὰ νὰ προσπαθήσω ἐκεῖθεν τοῦλάχιστον νὰ ρίψω βλέμμα πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλὰ συνοδεία ἐπὶ ὄνων ἔρχεται ἀντιθέτως καὶ ἀναγκάζομαι νὰ ὑποχωρήσω, ἐνῶ ὁ περιποιητικώτατος ὁδηγός μας μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἡ συνοδεία ἔρχεται ἐκ Χαλκίδος καὶ πρόκειται νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὸν Πειραιᾶ. Μεταξὺ τῶν ἐρίππων διακρίνω καλῶς προσυλαττομένην νεαρὰν παρθένον δεκαοκταετίδα ἴσως. Δὲν εἶχον ἀκόμη ἰδεῖ τὰς γυναῖκας τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὲν εἶχον ἰδέαν τῆς Ἑλληνίδος. Τοῦτο ὅμως δὲν μ' ἐκώλυσε νὰ σκεφθῶ ὅτι, ἂν ὄλαι αἱ Ἑλληνίδες ἦσαν ὡς ἡ ὠραία ἐκείνη χωρική, βεβαίως οὐδὲν ἀπώλεσεν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς τύπος ἐκ τῆς δουλείας καὶ τῶν ἀτυχημάτων.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης παρετήρησα καὶ ἤδη ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας βεβαιοῦμαι ὅτι συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπον μεταναστευτικὸν ῥεῦμα φέρει πρὸς τὰς Ἀθήνας πληθυσμὸν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ κ. Ζεβριεῖ μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι παρὰ τῆ νεᾶ Κυβερνήσει ἐπικρατεῖ καὶ ὠρίμασεν ἤδη ἡ σκέψις, ὀριστικὴ πρωτεύουσα τοῦ κράτους νὰ καταστῶσιν αἱ Ἀθηναί, μολονότι πλείστα πόλεις τοῦ ἤδη ἀναγεννωμένου κράτους διεκδικοῦσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν τιμὴν ταύτην. Νομίζω καὶ εὐχομαι ὅτι θὰ ἐπικρατήσωσιν οἱ ὑποστηρίζοντες τὰς Ἀθήνας, διότι πραγματικῶς, οἱαὶ δὴποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ πρὸς τὴν γενικὴν πατρίδα ὑπηρεσίαι τῶν διαφορῶν ἑλληνικῶν πόλεων, οὐδεμία δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν εὐνοουμένην τῆς Παλλάδος πόλιν.

Ὁ Ἑλλην ὑπάλληλος, ὅστις κατόκει εἰς τὴν μίαν τῶν τριῶν Πειραικῶν καλυθῶν, εἶναι ὁ τελώνης. Εἶναι νέος ὑπάλληλος εἰς νέαν ὑπηρεσίαν καὶ ἀγνοεῖ τὰ καθήκοντά του. Εἶναι οὐχ ἥττον εὐγενῆς ἀνὴρ καί, ὅταν ὁ ὁδηγός μου ἐδήλωσε τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν ιδιότητά μου, ὁ τελώνης Πειραιεὺς ἔφερε τὴν χεῖρα εἰς τὴν καρδίαν καὶ τὴν ὕψωσεν ἔπειτα πρὸς τὸν οὐρανόν.

Βαίνομεν ἤδη διὰ στενῆς καὶ κονιορτώδους ὁδοῦ πρὸς τὰς Ἀθήνας. Ὅλιγον κατ' ὀλίγον τώρα ἡ ὀμίχλη διαλύεται καὶ παρίσταται πρὸ ἡμῶν ζωηρὸς ἐπιστεφόμενος ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων ὁ Ὑμηττός, τὸ ὄρος τὸ παράγον τὸ θαυμάσιον μέλι. Δεξιᾶ μας, ἐκεῖ, ὅπου ἐντελῶς πλέον ἡ ὀμίχλη διελύθη, μικρὸν δάσος ἐλαιῶν φαίνεται ἀποροῦν, πῶς διεσώθη ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ βανδαλισμοῦ. Μανθάνω ὅτι ἀνῆκεν εἰς Τοῦρκόν τινα Γιαννίτσαρον, Ἰουσοῦφ ἀγᾶν, ἰδιαιτέρως προστατευόμενον ὑπὸ τοῦ διοικη-

τοῦ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ ἐξηγῶ τὴν ὑπαρξίν τοῦ μικροῦ ἐλαιῶνος. Ὀλίγον ἀκόμη ἀνωτέρω διακρίνω τὰς κυπαρίσσους τοῦ νεκροταφείου καὶ βαθύτερον ἐκτεταμένον κήπον, ἰδιοκτησίαν τοῦ ὤμου Τούρκου Χασεκῆ. Ἐνδιέτριψα εἰς τὰς ἀσημάντους ταύτας λεπτομερείας, διὰ νὰ σὰς ὑποδείξω ὅτι ὅλη ἐκείνη ἡ ἀρχαία πόλις, τὴν ὁποίαν ἐγνωρίσαμεν διὰ τῶν συγγραφέων κατάφυτον καὶ περιρροεμένην ὑπὸ ὑδάτων, ἐξηφανίσθη καὶ εἰς τὸν τόπον τῆς ξηρᾶ καὶ αὐχμηρᾶ καὶ φαλακρᾶ ἔκτασις καλύπτει τὸν ἱερὸν καὶ ἔνδοξον χῶρον.

Καθ' ὅσον πλησιάζομεν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἡ ὁδὸς γίνεται πλατυτέρα καὶ ἀνετωτέρα, πρὸς τὸ ἄκρον δὲ αὐτῆς ἐργάζεται μετὰ ζήλου ἐργαζόμενοι καταροίπτουσιν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοὺς φράκτας καὶ εὐρύνουσιν αὐτήν. Καὶ ἐξαφνα, ἀπροσδοκῆτως, παρουσιάζεται πρὸ ἡμῶν, ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ μελαγχολικῇ μεγαλοπρεπείᾳ, ἡ Ἀκρόπολις ἐπιστεφομένη ἀπὸ τὰς τελευταίας ἀκτίνας τοῦ δύνοντος ἡλίου. Εἰς τὸ γλυκύτατον ἰῶδες φῶς τῆς δύσεως οἱ γηραῖοι στῦλοι καὶ τὰ αἰωνόβια μάρμαρα λαμβάνουσι χρυσιζουσάν τινα ἀπόχρωσιν, ἣτις ἔτι μᾶλλον προσθέτει εἰς τὴν σεβαστὴν καὶ πολῦτιμον καλλονὴν των. Οἷα ὅμως θρασύτης καὶ οἷα ἀσέβεια! Παραπλευρῶς τοῦ Παρθενῶνος καὶ μεταξὺ τῶν στηλῶν τῶν Προπυλαίων προβάλλει αὐθάδη κεφαλὴν μιναρῆς, λείψανον μυσαρᾶς δουλείας, καὶ ὀλίγον κατωτέρω διακρίνεται πλευρὰ τοῦ τείχους κατάμαυρος ἐκ σφαιρῶν καὶ πυρίτιδος, τίς οἶδε ὑπὸ ἴποιας περιστάσεις προῶρως ἀναφλεγίσσης.

Ἐκφράζω εἰς τὸν εὐγενῆ μου φίλον κ. Ζεβριῆ τὴν ἐπιθυμίαν ν' ἀνέλθωμεν τὴν ἰδίαν ὥραν ἐκείνην ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ἵνα θαυμάσω ἐκ τοῦ πλησίον τὰ μεγαλοπρεπῆ ἑρείπια, τὸν ἔρωτα τῶν ὁποίων ὑπέξεκαύσατε μετὰ τόσης ἐπιμελείας εἰς τὴν καρδίαν μου, κύριε κόμη. Ἄλλ' ὁ κ. Ζεβριῆ μοὶ παριστᾷ ὡς ἀδύνατον τοῦτο. Ἡμεῖθα κατάκοποι ἐκ τοῦ ταξιδίου, ἐξ ὠριαίας ὀνοδρομίας, ἐκ τοῦ καύσωνος καὶ τῆς ὑγρασίας. Εἶχομεν ἀνάγκην ἀναπαύσεως, πρὸς τούτοις δὲ δύσκολον ἦτο εἰς τοιαύτην ὥραν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἄδειαν τῶν φρουρῶν.

Ἐδέησε νὰ ὑπακούσω καὶ ὁ ὀδηγὸς ἀφήσας τὴν εὐλαβῆ ὀπισθεν ἡμῶν θέσιν τοῦ προηγῆθη ἤδη, διὰ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ διὰ μέσου σκοτεινῶν καὶ ἀκαθάρτων στενωπῶν εἰς τὴν ἔναντι τοῦ παρθεναγωγείου Χίλλ οἰκίαν τοῦ κ. Ζεβριῆ, ὅπου κατέλυσα.

Ἡ πρώτη ὁδός, διὰ τῆς ὁποίας διερχόμεθα, εἶναι—ὡς μοὶ εἶπον—ἡ μεγαλύτερα καὶ καλύτερα τῆς πόλεως, φέρουσα ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναύσκου τοῦ ἀγίου Φιλίππου καὶ τῆς βρύσις τοῦ Χαλαράκη εἰς τὸ μέγα τουρκικὸν

τζαμίον¹. Καὶ ὅμως φαντασθῆτε ὅτι ἡ μεγαλύτερα αὕτη ὁδὸς δὲν ἐκτείνεται πλειότερον τῶν ἑκατὸν μέτρων, οὐδεμία δὲ οἰκία τῆς διακρίνεται δι' ἀρχιτεκτονικὴν ἢ τοῦλάχιστον δι' ὅπως δῆποτε καλλιτεχνικὴν διακόσμησιν. Ἡ εἴσοδος τῆς συνοδείας μας εἰς τὴν συνοικίαν προκαλεῖ γενικὴν ἀναστάτωσησιν. Πέντε ἢ ἕξ γυμνόποδα παιδιά, εὐμορφα ὅμως καὶ ζωηρῶν χαρακτηριστικῶν, προηγούντο τῶν ἵππων μας ἀλαλάζοντα καὶ ἀκούομεν παράθυρα ἀνοιγόμενα ἐν σπουδῇ. Εἰς τὰ παράθυρα τῆς οἰκίας Ἀργυροπούλου ἐμφανίζονται δύο δροσεραὶ μορφαὶ νεανίδων, αἵτινες ἀναγνωρίζουσι τὸν κ. Ζεβριῆ καὶ τὸν προσφωνοῦσιν ἑλληνιστί.

— Καλὴ ἑσπέρα σας (ὁ χαιρετισμὸς ἑλληνιστὶ εἰς τὸ κείμενον).

Ὁ κ. Ζεβριῆ ἀπαντᾷ καὶ δίδει πληροφορίας καὶ περὶ τοῦ ξένου του, ὅστις καθίσταται τὸ κέντρον τῆς γενικῆς περιεργίας. Μέχρις ὅτου φθάσωμεν εἰς τὸ πέρας τῆς ὁδοῦ πρὸ τοῦ τζαμίου πολυάριθμοι ἦσαν οἱ προτρέχοντες ἵνα μᾶς ἴδωσι, καίτοι οὐδὲν ἀπολύτως ἐξαιρετικὸν πρὸς θεὸν παρεῖχεν ἡ συνοδεία μας.

Ἦδη ὑψοῦτο πρὸ ἡμῶν βαρὺ καὶ ἄκομψον τὸ μέγα τουρκικὸν τζαμίον δεσπόζον τῆς μικρᾶς τῆς πόλεως ἀγορᾶς. Κάτωθεν αὐτοῦ μία σειρά μικρῶν καὶ σκοτεινῶν καταστημάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ῥάπτονται ἐγχώρια ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα καὶ ἀπέναντι ἡ μεγάλη τουρκικὴ κρήνη γέμουσα ἐπιγραφῶν καὶ φέρουσα κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν κατὰ καιροὺς διοικητῶν τῶν Ἀθηνῶν.

Κατόπιν τῆς βρύσεως ταύτης ἐξετείνετο μικρὰ πλατεῖα, τὸ μόνον καφενεῖον τῆς ὁποίας, ῥυπαρὸν καὶ σεσαθρωμένον κτίριον, ἔκλειεν ἐκείνην τὴν στιγμὴν τὴν θύραν του, διότι ἡ ὥρα εἶχε παρέλθει πλέον. Ἐπὶ τέλους μετὰ τινὰς ἀκόμη περιπλανήσεις διὰ μέσου δρόμων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στενωπῶν ἐφθάσαμεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Ζεβριῆ, πράγματι κῶς μέγαρον ἐν μέσῳ τῆς περιβαλλούσης αὐτὸ πενιχρότητος.

Ἀπὸ τοῦ ἐξώστου τοῦ κ. Ζεβριῆ εἶδον τὰς πυρᾶς τὰς ἀναπτομένας ὑπὸ τῶν φρουρῶν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὴν ἡσυχον καὶ διαυγῆ Ἀττικὴν νύκτα ἠδυνήθην νὰ ῥεμβάσω ἐπὶ τῆς τύχης ἀνθρώπων καὶ πόλεων. Ὁ ῥεμβασμὸς ἐκεῖνος, εἰς τὸν ὁποῖον συνεχέοντο ἐν τῇ μνήμῃ μου πρόσωπα καὶ γεγονότα ἀξιοθαύμαστα δικαιωσιθέντα ὑπὸ τῆς ἱστορίας, θὰ

¹ Σημ. Μεταφρ. Ἡ ὁδὸς αὕτη εἶναι προφανῶς ἡ σημερινὴ ὁδὸς Ἡφαίστου. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν βρύσιν τοῦ Χαλαράκη θὰ ἦτο αὕτη κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἡφαίστου καὶ ἀγίου Φιλίππου.

παρετείνεται ἐπὶ πολὺ, ἂν δὲν ἤκούετο αἰφνης ἰσχυρὸς κρότος ἐπὶ τετραγώνου λίθου τοποθετημένου εἰς τὴν γωνίαν τῆς ὁδοῦ. Ἐστράφην ἔκπληκτος, ἵνα ἴδω τί συμβαίνει, καὶ εἶδον ὅτι νυκτοφύλαξ ὠπλισμένος διὰ βαρυτάτης καὶ μακρᾶς ῥάβδου εἰδοποιεῖ τοὺς πολίτας τῆς μικρᾶς πόλεως νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ νὰ μὴ πλανῶνται ἔξω, διότι ἡ ἀρχὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ κακοποιῶν στοιχειῶν.

Τὴν ἐπομένην ἐπληροφορήθητι ὅτι τὸ μέτρον δὲν ἦτο ἄσκοπον, ὡς τὸ ἐφαντάσθη. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ θέρους ἤδη ἀπειράριθμοι λησταὶ ἐνέμοντο τὴν Ἀττικὴν, πρὸ ὀλίγων δὲ ἡμερῶν ἀκόμη εἰς τοὺς Κήπους (τοὺς Ἀμπελοκήπους;) οἱ κακοποιοὶ οὗτοι εἶχον συλλάβει τὸν γέροντα Δελένδαν καὶ τὸν μετεκόμισαν εἰς τὴν Πάρνηθα, ὁπόθεν τὸν ἀπέλυσαν μετὰ πολὺ ὥρον καὶ κοπιῶδη πορείαν.

Ἡ οἰκία τοῦ κ. Ζεβριῆ κείται εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως. Ἀπέναντι εἰς μικρὰν ἀπόστασιν εἶχεν ἐγκατασταθῆ τὸ σχολεῖον Χίλλ, τὸ πρῶτον σχολεῖον, ὅπερ ἰδρύθη ἐν Ἀθήναις. Ὀλίγον κατωτέρω εἶναι τὸ τουρκικὸν ἱεροδικαστήριον καὶ κατ' εὐθείαν γραμμὴν πρὸς τὰ κάτω τὰ προξενεῖα. Τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τὴν μικρὰν καὶ ἔρημον πόλιν ὁ κ. Ζεβριῆ κατορθώνει νὰ σχηματίσῃ κέντρον περιζήτητον διὰ τὴν κρατοῦσαν φιλοξενίαν καὶ τὴν προθυμίαν τῶν οἰκοδεσποτῶν.

Ἡ κοινωνία τῶν Ἀθηνῶν, ἀραιὰ καὶ ὀλίγη, εἶναι οὐχ ἥττον εὐάρεστος καὶ ἀνεπτυγμένη. Τὴν ἐσπέραν παρὰ τῷ κ. Ζεβριῆ συνέρχεται ἐκλεκτὴ μερὶς ἐντοπίων καὶ ξένων, ἡ θυγάτηρ τοῦ κ. Ρουὲν τοῦ ἀειμνήστου ἡμῶν συμπατριώτου, ὁ κύριος Στόκμανν, ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος ὁ παρεπιδημῶν ἐνταῦθα, ὁ νομάρχης Ἀργολίδος Ζωγράφος, εὐφυὴς καὶ δραστήριος ἀνὴρ, εὐρισκόμενος τὰς ἡμέρας ταύτας εἰς Ἀθήνας πρὸς διακανονισμὸν ὑποθέσεων τοῦ νομοῦ του καὶ τῆς πόλεως Ἀθηνῶν, ὁ ἀστυνόμος Δημάρτος, ἡ ἐκ Χίου οἰκογένεια Παντζίκη, ὁ Πελοποννήσιος εὐπατρίδης Δηληγιάννης καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ πλουσίου Ἑλληνος Κουντουριώτου τοῦ δαπανήσαντος ἑκατομμύρια ταλλήρων διὰ τὸν ἀγῶνα, αἱ θυγατέρες τοῦ κ. Ἀργυροπούλου, νεαραὶ Κρησσαι μεγάλης ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως, ὁ διδάσκαλος Σεργιάδης, σοφὸς ἀνὴρ καὶ γλωσσομαθής, σπουδᾶσας δὲ παρ' ἡμῶν ἐν Γαλλίᾳ, ὁ ἀρχιμανδρίτης Προκόπιος, ἐκκλησιαστικὸς ἀνὴρ, περὶ τοῦ ὁποίου θερμότηας συστάσεις μοι ἔκαμιν ὁ κ. Ζεβριῆ καὶ ἄλλοι.

Ἡ συναναστροφὴ κατατέμνεται εἰς κύκλους. Καὶ ὑπάρχουσι μὲν οἱ συζητοῦντες περὶ διαφόρων θεμάτων, εἰς τὰ ὅποια ἰδίως τροφήν δίδει ἡ σύγχρονος ἑλληνικὴ ἱστορία, ἱστορία ἐρίδων καὶ σπαραγμῶν καὶ αἰωνίων

ἀμφιβολιῶν, ἄλλοι δὲ ῥίπτονται εἰς τὸ χαρτοπαίγιον, εἰς τὸ ὅποιον διακινδυνεύονται καθ' ἐκάστην ἐσπέραν μηδαμινὰ ποσὰ εἰς μικρὰ ἰσπανικὰ νομίσματα ἀργυρᾶ, τὰ ὅποια συναντᾷ τις ἐνταῦθα ἀνὰ πᾶν βῆμα, αἱ δὲ κυραὶ καταγίνονται εἰς τὴν μουσικὴν καὶ ἐνίοτε εἰς τὸν χορόν. Ἦκουσα ἐνταῦθα μετὰ χαρᾶς μουσικὴν γαλλικὴν καὶ ἡ δεσποινὴς Ἀργυροπούλου ἐψάλε διὰ φωνῆς πλήρους χάριτος καὶ γλυκύτητος τὴν λεμβωδίαν τοῦ Μενῆρ «Ἄς φύγωμεν ὁμοῦ». Ἐξ αὐτοῦ μοι ἐδόθη εὐκαιρία νὰ μάθω ὅτι αἱ θυγατέρες τοῦ κ. Ἀργυροπούλου, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι Ἀθηναῖαι κόραι, ἐσπούδασαν εἰς τὸ ἐνταῦθα Γαλλικὸν παρθεναγωγεῖον, διὰ τοῦ ὁποίου τοὺς καρπούς δυνάμεθα νὰ ὑπερφηανεύωμεθα ἡμεῖς οἱ Γάλλοι.

Ὀλίγον πρὸ τῆς ἐνδεκάτης τῆς νυκτὸς ἡ συναναστροφὴ λήγει καὶ προηγουμένων τῶν κλητῆρων τῶν προξενείων ἀποχωροῦσιν εἰς τὰ ἴδια οἱ διάφοροι ξένοι. Ὑπάρχουσι ἐν τούτοις οἱ φρονούντες ἐν Ἀθήναις ὅτι καὶ τοῦτο ἀκόμη εἶναι ἐπικίνδυνον, διότι οἱ κακοποιοὶ τῶν πέριξ ἐσχάτως ἐθρασύνθησαν ἐπαισθητῶς καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον μίᾳ ἔφοδος νὰ ἐλαττώσῃ ἐσπέραν τινὰ τοὺς ἐπισκέπτας τοῦ κ. Ζεβριῆ.

Ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως κατήλθομεν καὶ πάλιν πρὸς τὴν πόλιν. Παράδοξον κράμα ζωῆς καὶ θανάτου, ἡ πόλις αὕτη ἔχει τὴν μυστηριώδη καὶ μεγαλοπρεπῆ γαλήνην τῶν ἀρχαίων νεκροπόλεων καὶ συγχρόνως δεικνύει τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἀναγέννησιν, πρὸς τὴν ἀναβίωσιν. Εὐθύς ὡς ἐγνώσθη ὅτι ἐνταῦθα θὰ μεταφερθῇ ἡ πρωτεύουσα, ἐκανονίσθη δὲ καὶ τὸ ζήτημα τῶν κτημάτων τῶν ἀποχωρησάντων Ὀθωμανῶν, εὐθύς ἀνεφύθησαν ἐπὶ τοῦ κλασικοῦ ἐδάφους πολυάριθμοι οἰκίσκοι καὶ κτήματα διεχωρίσθησαν καὶ ὁδοὶ ἐχαράχθησαν καὶ σχετικὴ τις κίνησις καὶ ζωὴ βασιλεύει. Ἀπὸ τῶν ἐτοιμορρόπων βράχων τῶν ἀποτελούντων τὴν Ἀκρόπολιν ἐξώρμησαν σειραὶ ὄλαι οἰκιῶν καὶ ἐν γένει οἰκοδομημάτων καὶ τὰ πλοιάρια καθ' ἐκάστην μεταφέρουσι εἰς τὸν Πειραιᾶ μετανάστας ἀφ' ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος, ὅπως καταλάβωσιν ἐγκαίρως θέσιν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν.

Ἦδη ἐν ξενοδοχεῖον καὶ ἐν ποτοποιεῖον ἐγκατεστάθησαν ἐν τῇ πόλει τὸ ξενοδοχεῖον ἰδρύσε Γάλλος τις Ὀλιβιέρως μετὰ τῆς συζύγου του, ἀναλαβούσης εἰδικῶς τὸ μαγειρεῖον, τὸ δὲ ποτοποιεῖον ἰδρύθη ὑπὸ τινος Γερμανοῦ γνωστοῦ ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὄνομα «Μαστρο-Φρίτζ» εὐφρεστάτου καὶ προοδευτικωτάτου ἀνθρώπου. Ἀμφότερα τὰ καταστήματα ταῦτα

είναι έντευκτήρια ξένων και έντοπίων, έρχομένων ιδίως πρὸς ένθάρρυνσιν.

Αί γυναῖκες τῶν Ἀθηνῶν δὲν εἶναι εὐμορφοί, ἀλλ' οὐδὲ ἄσχημοί. Δὲν ἔχουσι τὰ κανονικά και ἤρεμα χαρακτηριστικά, ἅτινα ἀπήτησε τὸ ὑπόδειγμα τῆς τελειότητος τῆς καλλονῆς, παρακολουθοῦσαι δὲ τὸν εὐρωπαϊκὸν συρμὸν δὲν ἔχουσι ἀκόμη τὴν ἐξοικείωσιν πρὸς τὰ πράγματα, ὥστε ν' ἀφομοιωσιν ὅ,τι παραλαμβάνουσι, και τοῦτο βλέπτει καιρίως τὴν ἐξωτερικὴν των έντύπων. Εἶναι ὁμως εὐφυεῖς, ζωηραί, χαρίεσσαι, πρὸ παντὸς δὲ καλαί σύζυγοι και καλαί μητέρες. Ἐγνώρισα οἰκογενείας, αἵτινες ἐδοκιμάσθησαν κατὰ τὸν πολυετῆ ἀγῶνα και ἐσώθησαν μόνον και μόνον χάρις εἰς τὴν ἥρωικὴν ἀφοσίωσιν τῆς μητρὸς.

Οἱ ἄνδρες εἶναι ὡς και οἱ ἀρχαῖοι, κενόσπουδοι, περίεργοι, καυχηματῖαι, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγὴν των, γενναῖοι, μικροπολιτικοί, ένιοτε ραδιοῦργοι, τοῖς χρειάζεται χρόνος πολὺς διὰ ν' ἀποσείωσι τὰ βάρη, ἅτινα ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς ῥαχεῖος των ὁ ζυγὸς ὁ ἀφόρητος.

Οἱ Ἀθηναῖοί εἰσι λίαν ὑπερήφανοι διὰ τὴν προτίμησιν τῆς πόλεως των. Ὁ σοφὸς διδάσκαλος Σεργιάδης τὴν παρελθοῦσαν ἐσπέραν δικαιολογῶν τὴν ἀπόφασιν τοῦ βασιλέως ἐξεφώνησεν ἐν πλήρει συναναστροφῇ τὸν πανηγυρικὸν τῆς πόλεως και προεκάλεσε τὸν θαυμασμὸν και τὰ χειροκροτήματα, τόσος δὲ ένθουσιασμὸς κατέλαβε τὴν αἵθουσαν ὀλόκληρον, ὥστε ὁ Κρῆς κ. Ἀργυρόπουλος ἐδήλωσεν ὅτι προσφέρει δισχίλια τάλληρα ὑπὲρ τοῦ καλλωπισμοῦ τῆς πρωτευούσης, ὅταν αὕτη ὀρισθῇ εἰς Ἀθήνας.

Και τώρα, σεβαστέ μοι κύριε κόμη, . . .

THOMAS ABBET - GRASSET

ΖΩΓΡΑΦΕΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΞΕΝΟΦΩΝΤΟΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΕΚ ΔΙΟΡΘΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΝΤΑΖΙΑΟΥ

ΤΟΜΟΣ Α' — ΑΝΑΒΑΣΙΣ

Ἀθήνησιν. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου. 1900.

Ἡ ἀπὸ τοσούτου χρόνου προσδοκωμένη ἐκδοσις τοῦ Ξενοφῶντος ἐπέπρωτο μόλις ἀρξάμενη νὰ διακοπῇ διὰ τοῦ αἰφνιδίου και πως προώρου θανάτου τοῦ ἐκδότου, οὕτω δὲ ὁ μακαρίτης, μετὰ τόσους κόπους, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπίδη μίαν κἄν κρίσιν περὶ τῆς ἐκδόσεώς του. Εἶνε δὲ λυπηρὸν ὅτι οὐ μόνον περὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ και περὶ τῶν ἄλλων τόμων τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης, πλὴν ὀλίγων, οὐδεὶς λόγος μέχρι τῆς σήμερον ἐγένετο, ὅπερ ἀποδεικνύει μεγίστην ἀδιαφορίαν, ἵνα μὴ τι ἄλλο εἶπω, ἀφ' οὗ πολλάκις γίνεται λόγος περὶ φιλολογικῶν συγγραμμάτων πολὺ μικροτέρου λόγου ἄξιων.

Ὁ μακαρίτης Πανταζίδης ἤτο εἶπερ τις και ἄλλος ἀρμόδιος εἰς παρασκευὴν ἐκδόσεως τοῦ Ξενοφῶντος· διότι, ἐν φ' ἀκόμη ἐσπούδαζεν ἐν Γερμανίᾳ, ἐξέδωκε «Τῶν παρὰ Ξενοφῶντι διορθωτέων μέρος πρῶτον» (ἐν Γοττίγγῃ 1858), ὅπερ ὑπερεπηνέθη και ὑπὸ τῶν Γερμανῶν και ὑπὸ τῶν Ὀλλανδῶν κριτικῶν. Τὸ «δεύτερον μέρος τῶν παρὰ Ξενοφῶντι διορθωτέων» ἐπηκολούθησεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1866, περιέχον πολὺ πλείονας διορθώσεις τῶν ἐν τῷ πρώτῳ. Λίαν δὲ δεξιῶς ἀνήρσεν ἐν τῷ Φιλίστορι τὴν γνώμην τοῦ αἰμνήστου ἡμῶν διδασκάλου Ἀρ. Κυπριανοῦ, ὅτι τὰ Ἑλληνικά τοῦ Ξενοφῶντος εἶνε ἐπιτομή. Ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος ἐξέδωκεν ἐπὶ διαφόροις εὐκαιρίαις πολλὰς ἄλλας κριτικὰς διατριβάς, ἐξ ὧν μνημονεύω ἐνταῦθα τὴν λαμπρὰν ἐκείνην εἰς τοῦ Μιχαὴλ Ψέλλου τὴν ἑκατονταετηρίδα Βυζαντινῆς ἱστορίας (ἐκδοθεῖσης ἐπιστα-

σίχ Κ. Ν. Σάθα, ἐν Παρισίοις 1874), ἐπιγραφομένην *Κοιτικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ* (ἐν Ἀθήναις 1875), ἥτις καὶ διὰ τὸ εὐστοχον σχεδὸν πασῶν τῶν προτεινομένων διορθώσεων καὶ διὰ τὸ πλῆθος αὐτῶν ἀμφιβάλλω ἂν ἔχει ἄλλην τινὰ τῶν ἡμετέρων φιλολόγων ἐφάμιλλον. Πλείστας δὲ διορθώσεις εἰς τὸν Σοφοκλέα, τὸν Εὐριπίδην καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας συγγραφεῖς ἔχει δημοσιεύσει ἐν τοῖς διαφόροις περιοδικοῖς, ὧν πλείστα ἢ μνημονεύονται μετ' ἐπαίνων ἢ καὶ παρελήφθησαν ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων φιλολόγων.

Ἄλλὰ τοῦ αἰοδίδμου λογίου ἢ συγγραφικῆ γονιμότης δὲν περιορίζεται εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας μικρὰς μᾶλλον διατριβάς· ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἱκανῶς ὀγκώδεις βίβλους, χρησιμωτάτας γενομένας εἰς τὴν παρ' ἡμῖν φιλολογίαν, ἐξ ὧν ἀναφέρω ἐνταῦθα τὸ *Ὀμηρικὸν Λεξικόν*, ὅπερ μετριοφρόνως ὠνόμασε μετάφρασιν τοῦ Λεξικοῦ τοῦ Κρούσιου, πράγματι δὲ οὐδαμῶς ὑπολείπεται οἰαζθήποτε πρωτοτύπου συγγραφῆς διὰ τὸ πλῆθος τῶν διορθώσεων καὶ προσθηκῶν καὶ δὴ διὰ τὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον παραβολὴν τῶν λέξεων πρὸς τὰς τῆς δημῶδους γλώσσης. Τὸ Λεξικόν τοῦτο τοῦ ἐπιφανοῦς λογίου ὑπῆρξε χρησιμώτατον καθ' οὓς χρόνους ἐξεδόθη, ἢ δὲ χρησιμότης αὐτοῦ ἐξακολουθεῖ μέχρι τῆς σήμερον, διότι ἀνακοινῶσαν καὶ οἷον διοχετεύσαν μεθοδικῶς καὶ διὰ γλώσσης καταλλήλου καὶ εὐλήπτου καὶ λελογισμένης πάσας τὰς γνωστὰς περὶ τοῦ καθ' Ὀμηρον βίου γνώσεις καὶ τὰς ἐρμηνείας τῶν λέξεων καὶ χωρίων ἐξέθρεψε πνευματικῶς καὶ ἐξεπαίδευσεν γενεὰς ὀλοκλήρους Ἑλλήνων, καὶ ἐχρησίμωσεν ὡς ἀσφαλέςτατος ὁδηγὸς καὶ εἰσηγητῆς εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὀμηρικῶν ποιημάτων. Οὕτω δὲ παρέσχεν εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν πολὺ πλείονας ὑπηρεσίας παρὰ τὴν τέως ἐν θριπηδέστοις ὡς τὸ πολὺ καὶ δυσαναγνώστοις τετραδίοις ἀποκειμένην καὶ κεκρυμμένην σοφίαν. Ἄρκοῦσι ταῦτα εἰς τὸν θέλοντα νὰ μνημονεύσῃ μόνον τὰ κυριώτατα ἐκ τῶν κυρίως φιλολογικῶν ἔργων τοῦ μακαρίτου Πανταζίδου, νὰ παραλίπη δὲ τὰ ἄλλα, περὶ ὧν ἄλλος λόγος· διότι σκοπός μου κυρίως ἐνταῦθα ἦτο ν' ἀναφέρω μόνον τὰ οἰκειότεραν καὶ στενωτέραν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ξενοφῶντος.

Ἡ παροῦσα ἐκδοσις τῆς Ἀναβάσεως, συγκειμένη ἐξ 648 σελίδων (ὧν προτάσσονται ἡ' σελ. τοῦ προοιμίου), περιέχει 1) σύντομον προοίμιον πρὸς τοὺς ἀναγνώστας, ἐν ᾧ κυρίως ἐξηγῶν τὸ πρόγραμμα τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης ὁμιλεῖ καὶ περὶ τοῦ ὅγκου τοῦ τόμου, ὃν δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλαττώσῃ καὶ ἄλλως καὶ διὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ τηρηθῇ

τὸ Δ' ἄρθρον τοῦ προγράμματος, καθ' ὃ «αἱ ἐκδόσεις αὐταὶ ἔσονται ὁμοιόμορφοι», προηγήθησαν δὲ ἄλλαι ἱκανῶς ὀγκώδεις. Ἄλλὰ καὶ αὐταὶ ἔγειναν ὀγκώδεις, κυρίως διότι τὸ πρόγραμμα ῥητῶς ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἐκδότας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ «τὴν καταπολέμησιν τῶν κακῶν ἀναγνώσεων καὶ ἐρμηνειῶν», τοιαῦται δὲ εἶναι πλείστα ὅσα. Μετὰ τὸ προοίμιον ἔρχονται 2) τὰ *Προλεγόμενα* (σελ. 1—66), ἐν οἷς μετὰ πολλῆς ἀκριβείας καὶ σαφηνείας καὶ γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ πάσης τῆς σχετικῆς φιλολογίας πραγματεύεται ὁ ἐκδότης Α') περὶ τοῦ βίου τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Β') περὶ τοῦ Ξενοφῶντος ὡς φιλοσόφου, ὡς στρατιωτικοῦ, ὡς πολιτικοῦ καὶ ὡς συγγραφῆς· καὶ Γ') περὶ τῆς Ἀναβάσεως, τ. ἔ. περὶ τῆς γνησιότητος αὐτῆς, περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐγράφη, καὶ περὶ τῶν χειρογράφων καὶ τῆς κριτικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ κειμένου. Ἄλλα δὲ τινὰ ζητήματα, οἷον «τίνες αἱ ἀφορμαὶ καὶ περιπτώσεις, αἵτινες προκάλεσαν τὰ διάφορα συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος», περὶ τούτων ἐσκόπει νὰ ὁμιλήσῃ ἐν τοῖς Προλεγόμενοις τοῦ Β' τόμου, ὅστις κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ ἐκδότου ἔμελλε νὰ περιλάβῃ τὰ φιλοσοφικὰ συγγράμματα τοῦ Ξενοφῶντος. Εἰς τὸ τέλος τῶν Προλεγόμενων ἐπισυνάπτεται ὁ χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἀναβάσεως κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Γουλιέλμου Γερόλλ. Ἐν τοῖς Προλεγόμενοις τούτοις, γεγραμμένοις μετὰ σπανίας γλαφυρότητος, σαφηνείας καὶ ἀκριβείας, εὐρίσκει ὁ ἀναγνώστης πᾶν ὅ,τι ἐπιθυμεῖ σχετικὸν πρὸς τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ζητήματα καὶ πολλὰς ἰδίας γνώμας τοῦ ἐκδότου, οἷον ἐν τοῖς περὶ φυγῆς τοῦ Ξενοφῶντος, περὶ ἧς πραγματεύεται μετὰ πολλῆς δεξιότητος.

Εἰς τὰ Προλεγόμενα ἐπακολουθεῖ 3) τὸ κείμενον καὶ εἰς τοῦτο 4) τὸ Παράρτημα, ἐν ᾧ κατὰ τὸ πρόγραμμα τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης πρέπει νὰ ἐκτυπῶνται «αἱ ἄλλαι σημειώσεις αἱ ἀφορῶσαι εἰς τοὺς λογίους καὶ σκοπὸν ἔχουσαι τὴν ἐξηκριβωμένην καὶ τεχνικωτέραν ἐρμηνείαν, ἰδίᾳ δὲ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐπεξεργασίαν καὶ τὴν καταπολέμησιν κακῶν ἀναγνώσεων καὶ ἐρμηνειῶν κτλ.». Εἰς τὸ Παράρτημα (417—615) προστίθενται δύο ἀλφαθητικοὶ πίνακες (Α' τῶν κυρίων ὀνομάτων καὶ Β' τῶν ἐν ταῖς σημειώσεσιν ἐρμηνευομένων σελ. 616—646) καὶ ἐπὶ τούτοις χωρογραφικὸς πίναξ εἰς τὴν Ἀνάβασιν.

Τὸ κείμενον εἶνε εὐανάγνωστον ὄχι μόνον διὰ τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας σημειώσεις (εἰ καὶ τινες αὐτῶν φαίνονται ὅτι ἀπεκόπησαν), ἀλλὰ καὶ διὰ μίαν πρὸ πάντων καινοτομίαν, ἧς στεροῦνται αἱ ἄλλαι ἐκδόσεις, ὅτι

ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους προτάσσεται ἐκάστου κεφαλαίου περίληψις ἀκριβεστάτη· ὥστε δύναται τις ἢ προαναγινώσκων ἐκάστην περίληψιν νὰ μεταβαίη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἐκάστου κεφαλαίου· ἢ καὶ ἐφ' ἅπαξ ν' ἀναγινώσκῃ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πάσας τὰς περιλήψεις, ἵνα ἔχῃ σύνολόν τινα γνώσιν τῆς Ἀναβάσεως· ἢ καὶ ν' ἀνατρέχῃ, ὅσάκις ἔχει ἀνάγκην, εὐκόλως εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀλλὰ τὴν ἀντίληψιν καὶ κατανόησιν τοῦ κειμένου διευκολύνει καὶ ἡ πυκνότερα ἢ ἀραιότερα στίξεις μετὰ πολλῆς προσοχῆς γενομένη. Αἱ δ' ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις εἶναι δύο εἰδῶν· αἱ μὲν ἀμέσως ὑπὸ τὸ κείμενον μονόστηλοι εἶνε αἱ κριτικαὶ λεγόμεναι, πραγματευόμεναι περὶ τῶν διαφόρων γραφῶν τῶν χειρογράφων καὶ περὶ τῶν διορθώσεων τῶν κριτικῶν· αἱ δ' ἕτεροι αἱ ὑπὸ τὰς κριτικὰς εἶνε αἱ ἄλλαι σημειώσεις, γλωσσικαί, γεωγραφικαί, ἱστορικαί, στρατιωτικαί κλπ., ἐν αἷς διασαφηνίζεται πᾶσα δυσκολία, πρὸς ἣν ἤθελε προσκόψει ὁ ἀναγνώστης, ὅστις περὶ πάσης κριτικωτέρας καὶ λεπτομερεστέρας καὶ ἀκριβεστέρας διασαφήσεως παραπέμπεται πολλάκις εἰς τὸ ἐν τέλει Παράρτημα.

Ἐν πάσῃ δὲ ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ τῇ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας καὶ εὐλαβοῦς ἐπιστάσεως γενομένη διαλάμπει ἡ σώφρων συντηρητικότης, ἵνα εἴπω οὕτω, τοῦ μακαρίτου ἀποκρούοντος πλειστάκις μετὰ λόγου τὰς πολλὰς καὶ ποικίλας, μικρὰς ἢ μεγάλας ἀθετήσεις τῶν νεωτέρων καὶ μάλιστα τῶν Γερμανῶν, αἵτινες κατὰ τὸ πλείστον ἀποδεικνύονται ἐκ τῶν ὑστέρων ἀνυπόστατοι. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπίσης ἀποδεικνύεται πόσον εἶνε ὑπερβολικὸς πολλάκις καὶ ὑπέρμετρος ὁ ζῆλος τῶν νεωτέρων ἐκδοτῶν κινδυνεύων νὰ καταφάγῃ τὰ κείμενα τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἐν πολλοῖς διελυκάνθησαν καὶ διεσαφηνίσθησαν αἱ σημεριναὶ ἐκδόσεις παραβαλλόμεναι πρὸς τὰς προγενεστέρας. Ἀλλὰ καὶ πόσοι ὅμως διορθώσεις ἀποδεικνύονται σήμερον περιτταὶ καὶ οὐδὲ μνημονεύονται κἂν ἐν ταῖς σημειώσεσι! Πόσα δὲ χωρία παρερμηνευόμενα ἄλλοτε σήμερον ἔτυχον ὀρθῆς ἐρμηνείας! Βεβαίως ὑπάρχουσιν εἰσέτι πολλὰ γραφικὰ (ἢ, ἂν προτιμᾷ τις, παλαιογραφικὰ) σφάλματα χρῆζοντα διορθώσεως, ἀλλὰ τούτων τὰ πλείστα διορθώθησαν, τὰ δ' ὀλίγα ὑπολειπόμενα δέονται μεγάλης εὐλαβείας καὶ προσοχῆς. Ἐν γένει δὲ ἐρμηνείας χρῆζουσι κατὰ τὸ πλείστον οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς· μόνον δὲ ὅπου πᾶσα ἐρμηνεία ναυαγῇ, ἐκεῖ πρέπει νὰ προσέρχεται ἐπίκουρος ἡ διόρθωσις.

Περιττὸν δὲ καὶ νὰ εἴπω ὅτι ὁ ἐκδότης εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν πάσας σχεδὸν τὰς ὑπαρχούσας ἐκδόσεις καὶ τὰς ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας, ἃς ἐμελέτησε καὶ ἠνθολόγησε μετὰ πλείστης ἐπιμελείας καὶ εἰδημοσύνης.

Σαφηνεία δὲ μεγάλη χαρακτηρίζει οὐ μόνον τὰ προλεγόμενα, ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς σημειώσεις, ὧν οὐκ ὀλίγαι ἰδίαι· διότι πολλά τινα πρῶτος ὀρθῶς ἢ ἠρμήνευσεν ἢ ἐστήριξεν ἢ διώρθωσεν ἢ διευτύπωσεν ἑλληνιστί. Ἀρκοῦσιν εἰς ἀπόδειξιν ὀλίγαι παραπομπαί, ἃς ἐξέλεξα ἐκ τῶν πολλῶν οἶον δείγματα. Καὶ πρῶτον τῆς ἐρμηνείας, δι' ἧς ὑποστηρίζει ὀρθότατα πολλὰς παραδεδομένας γραφάς, πολλαχῶς διορθουμένας ἢ ἀθετουμένας ὑπ' ἄλλων, οἶον «στρατιώτας» σελ. 88 (Α' β' 20). «τοῦ Κιλίκων βασιλέως» σελ. 91 (Α' β' 23. διαγράφει ὁ Οὐγ). «ἦν που ἐντυγχάνωσιν» σελ. 93 (Α' β' 27. διορθοῖ ὁ Ἄρτμαν). «ἀπαγγεῖλαι» σελ. 103 (Α' γ' 19. διορθοῦται). «ἅμα τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ» σελ. 131 (Α' ε' 2. ἀθετεῖται τὸ ἐπιούσῃ καὶ διορθοῦνται τὰ ἐξῆς). «πῶς ἂν τὴν μάχην ποιεῖτο (Α' ε' 2. ἀθετεῖται ὁ ἂν). «εἰ δ' ὑμεῖς τάττετέ με» σελ. 227 (Γ' α' 25. Διορθοῦται. Ἴσως γρ. «εἰ δ' ὑμεῖς τάττετ' αὐ με», διότι ὁ ἄριστος κῶδιξ ἔχει «τάττετάν με»). «καὶ κλέψαι... καὶ ἀρπάσαι» σελ. 319 (Δ' ε' 11). Ἐκ δὲ τοῦ Παραρτήματος ἀναφέρω τὴν σελ. 552, ὅπου ὀρθότατα καταπολεμεῖται ἡ ἀθέτησις τοῦ «εἰ τῷ σπείσαιτο» (Α' θ' 7)· τὴν σελ. 557, ὅπου ὑποστηρίζει πειστικῶς τὴν γνησιότητα τοῦ προοιμίου Β' α' 1 «ὡς μὲν οὖν... δεδήλωται»· καὶ τὴν σελ. 611, ὅπου ἀποδεικνύει ὅτι ἡ διόρθωσις τοῦ ἐν Ζ' ζ' 40 «αἰσχρὸν γὰρ ἦν» οὐδένα λόγον ἔχει.

Ὁρθῆς ἐρμηνείας γλωσσικῆς καὶ ἄλλης παραδείγματα ἔστωσαν ἐκ πολλῶν σελ. 84 «δ' οὖν» (Α' β' 12). σελ. 92 «πίστεις ἔλαθε» (Α' β' 26). «καθηδυπάθησα» σελ. 95 (Α' γ' 3). «ἄρξαντες» σελ. 111 (Α' δ' 15. Διατυποῦται σαφῶς ἡ διαφορὰ τοῦ ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι). «χιλὸν» σελ. 119 (Α' ε' 7). «ἔλαβον τῆς ζώνης» σελ. 129 (Α' ε' 10). «σατραπεύουσι» σελ. 134 (Α' ζ' 6). «ἀλλὰ μὴν» σελ. 156 (Α' θ' 18). «ἐμβάλλειν τὸν χιλὸν» σελ. 159 (Α' θ' 27). «διαθεώμενος αὐτῶν» σελ. 226 (Γ' α' 19). «ἴσως δέ τοι» σελ. 231 (Γ' α' 37). «χειρόν» σελ. 485 (Ζ' ε' 4). Ἐν δὲ τῷ Παραρτήματι σελ. 535 «φ' δοίη» (Α' γ' 17) ὀρθῶς διασαφηνίζεται καὶ ἡ εὐκτική αὕτη καὶ αἱ ἄλλαι ὁμοίαι. σελ. 588 «κύκλω περιμόντες» (Δ' β' 5). σελ. 612 «ἀλλ' ἦ» (Ζ' ζ' 53. Ὁρθότατα ἐρμηνεύονται τὰ τοῦ μορίου τούτου). Πρβ. σελ. 115 «ὠτίδες» «δορμάδες» (Α. ε' 2). σελ. 117 «Κορσωτῆ» (Α' ε' 4).— Στίξεως διορθώσεις ἰδ. σελ. 116 «ταῖς δὲ πτέρυξιν, αἰρουσα, ὥσπερ ἰστίφ» (Α' ε' 3). σελ. 208 «ἐλθεῖν, ἐν τῷ ἐμφανεῖ» (Β' ε' 25). Ἄλλων δὲ διορθώσεων παραδείγματα ἰδ. σελ. 119 «περὶ αὐτὸν» (Α' ε' 7). σελ. 131

«καὶ ἐκέλευσε» (Α' ζ' 1). σελ. 133 «ὑπισχνῆ» (Α' ζ' 5). σελ. 202 «οὐτ' ἂν βουλομένους» (Β' ε' 5). σελ. 288 «συνερρήσαν, ἔνθα ἴσταντο οἱ πολέμιοι» (Δ' β' 19).

Ἴδιαν γνώμην ἔχω ἐν τοῖς ἐξῆς χωρίοις. Ἐν σελ. 187 (Β' γ' 13) ἀναγινώσκουμεν «πολὺ δὲ μᾶλλον ὁ Κλέαρχος ἐσπευδεν, ὑποπτεύων μὴ αἰεὶ οὕτω πλήρεις εἶναι τὰς τάφρους ὕδατος (οὐ γὰρ ἦν ὥρα, οἷα τὸ πεδῖον ἄρδειν), ἀλλ' ἵνα ἤδη πολλὰ προφαίνοιτο τοῖς Ἑλλησι δεινὰ εἰς τὴν πόρειαν, τούτου ἕνεκα βασιλέα ὑπόπτευσεν ἐπὶ τὸ πεδῖον τὸ ὕδωρ ἀφεικέναι». Οὕτως ἔγραψεν ὁ ἐκδότης μετὰ πάντων τῶν χειρογράφων πλὴν τοῦ ἀρίστου C, ὅπου ὑπάρχει ἡ γραφὴ «ὑποπτεύων οὕτω πλήρεις». Πρὸς τούτου τὴν γραφὴν συμφωνότερον ἔγραψεν ὁ Οὐγ ἐκ διορθώσεως τοῦ Δίνδορφ «ὑποπτεύων αὐτὸ τὸ πλήρεις». Ἀλλὰ καὶ ἡ διόρθωσις αὕτη οὐδαμῶς εἶναι ἐπαρκής.

Καὶ ὁμοίως ἡ διόρθωσις τοῦ χωρίου εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον φαίνεται εὐκολωτάτη, ἂν γράψωμεν «ὑποπτεύων οὕτω πλήρεις εἶναι» κτλ. Τοῦτο δὲ τὸ οὐπω ἐπεξηγεῖται κατόπιν διὰ τῆς φράσεως «οὐ γὰρ ἦν ὥρα, οἷα τὸ πεδῖον ἄρδειν»· εὐθύς δ' ἐξ ἀρχῆς φαίνεται ὁ δόλος τοῦ βασιλέως, καὶ ἐπιφέρονται λίαν φυσικὰ τὰ ἐξῆς.

Σελ. 254 (Γ' γ' 18) «Ἦν οὖν αὐτῶν ἐπισκεψώμεθα, τίνες πέπανται σφενδόνας, καὶ τῶ μὲν δῶμεν αὐτῶν ἀργύριον, τῶ δὲ ἄλλας πλέκειν ἐθέλοντι ἄλλο ἀργύριον τελῶμεν... ἴσως τινὲς φανοῦνται ἱκανοὶ ἡμᾶς ὠφελεῖν». Οὕτως ἔγραψεν ὁ Γεμόλλ ἀντὶ τοῦ τούτου μὲν τῶν κρειττόνων, τούτων τῶ μὲν τῶν χειρόνων. Αὕτη ἡ γραφὴ τῶν χειρόνων εἴτε ἐκ διορθώσεως εἴτε ἐξ ἀντιγράφου κρείττονος ἔχουσα τὴν ἀρχὴν εἶνε ἡ ὀρθή, ἐκ δὲ ταύτης προῆλθε κατὰ συνηθέστατον γραφικὸν ἄλλα ἢ τῶν κρειττόνων «τούτων» τῶ μὲν».

Σελ. 127 (Α' ε' 5) ἴσως: «ὅς γε καὶ αὐτῶ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐδόκει προτιμηθῆ(ΗΝΑΙ χρ)ΗΝΑΙ μάλιστα τῶν Ἑλλήνων» ἰδ. Lobeck. Phryn. σ. 754.

Σελ. 152 (Α' θ' 4) τὸ «ἄλλους ἀτιμαζομένους» ἀρμόζει κάλλιον πρὸς τὴν γρ. «καὶ τιμωμένους».

Σελ. 149 (Α' η' 22) ἴσ. γρ. «μέσον ἔχοντες τοῦ αὐτῶν», ὡς καὶ προηγουμένως λέγει «ἦδει αὐτὸν ὅτι μέσον ἔχει τοῦ περσικοῦ στρατεύματος» καὶ κατωτέρω «μέσον ἔχον τῆς αὐτοῦ στρατιᾶς».

Σελ. 348 (Ε' β' 4) «ἐγένοντο οἱ διαβάντες πλείους ἢ δισχιλιοὶ ἄνθρωποι». Εἰκάζω ὅτι πρέπει νὰ ἐξαλειφθῇ τὸ «ἦ(γουν) δισχιλιοὶ ἄνθρωποι»,

τὸ μὲν διότι ἐν ᾧ τὸ πλείους μαρτυρεῖται ὑπὸ πάντων τῶν χειρογράφων, τὸ «ἢ δισχιλιοὶ ἄνθρωποι» παραλλάσσει κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους ἐν τοῖς χειρογράφοις. Τὸ δὲ διότι καὶ ὁ ἀριθμὸς εἶνε καὶ ὡς ἐκ τῶν προηγουμένων καὶ ὡς ἐκ τῶν χειρογράφων ἄγνωστος. Ὅθεν εἶνε πιθανὸν ὅτι ὀφείλεται εἰς προσθήκην γενομένην εἰς ἀκριβέστερον διορισμὸν τοῦ γυμνοῦ πλείους.

Σελ. 86 (Α' β' 16) ἴσως γρ. καὶ «κνημίδας καινὰς καὶ ἀσπίδας ἐκκεκαλυμμένας».

Σελ. 339 (Δ' η' 27) συμπληρωτέον τὸ χωρίον διὰ τοῦ ἔτεροι καὶ μαρτυρουμένου καὶ ὑπὸ τοῦ Στεφάνου, ὅστις ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι μάρτυς ἀξιόπιστος, καὶ ὑπὸ τοῦ ἀρίστου χειρογράφου C.

Σελ. 154 (Α' θ' 11) πρὸς τὸ χωρίον «καὶ τοὺς εὖ καὶ τοὺς κακῶς ποιοῦντας ἀλεξόμενος» ἀντιπαραβάλλω τὸ παρὰ Θεοκ. Β' 67, 4 (τοῖς αὐτοῖς ἀμύνεσθαι) καὶ Δ' 63 2 «τὸν εὖ καὶ κακῶς δρώντα ἐξ ἴσου... ἀμυνόμεθα». πρβ. καὶ «τοῖς ὁμοίοις ἀμειβεσθαι».

Σελ. 291 (Δ' γ' 2) «τῶν παρεληλυθότων πόνων μνημονεύοντες» πρβ. τὸ τοῦ Εὐριπίδου «ἀλλ' ἠδύ τοι σωθέντα μεμνήσθαι πόνων».

Σελ. 208 (Β' ε' 27) «ὁ Κλέαρχος... δῆλος ἦν πάνυ φιλικῶς οἰόμενος διακείσθαι τῷ Τισσαφέρνει». Τὸ νόημα δὲν εἶνε (ὡς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης) «ὁ Κλ. ἐνόμιζεν ὅτι ἔχει πάνυ φιλικὴν διάθεσιν πρὸς τὸν Τισσαφέρνην», ἀλλὰ τὸ ἀνάπαλιν ὅτι «ὁ Τισσαφέρνης εἶχε πάνυ φιλικὴν διάθεσιν πρὸς τὸν Κλέαρχον». Ὅθεν παραδέχεται τὴν διόρθωσιν τοῦ Σχαιφερ «διακείσθαι τὸν Τισσαφέρνην», ἣν ἀπεδέχθη καὶ ὁ Κόβετ, ἀλλὰ μετενόησε κατόπιν, μεταπεισθεὶς ἐξ ἄλλων χωρίων. Καὶ τῶ ὄντι, ἐκτὸς τῶν χωρίων, τῶν ἀναφερομένων ἐν τῷ Παραρτήματι, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα μαρτυροῦντα ὑπὲρ τῆς παραδεδομένης γραφῆς, οἷον Ἰσαί. περὶ τοῦ Ἀστυφ. κλήρ. 22 (77,1) «Οὕτω τοίνυν διακείμενος τῶ τετελευτηκότι Κλέων, ἀξιοῖ τὸν υἱὸν τὸν ἑαυτοῦ τὰ ἐκείνων ἔχειν». Τὸ νόημα εἶναι ὅτι «ὁ τετελευτηκῶς διέκειτο ἀπεχθῶς πρὸς τὸν Κλέωνα, ἐμίσει αὐτόν». Ὅμοίως Δημοσθ. 8,40 «Σκεψάσθωσαν Εὐθυκράτη καὶ Λασθένη τοὺς Ὀλυνθίους, οἱ δοκοῦντες οἰκειότατ' αὐτῶ διακείσθαι (quibus Philippus amicissimus esse videbatur), ἐπειδὴ τὴν πόλιν προῦδοσαν, πάντων κάκιστ' ἀπολώλασιν». Ὅμοιον τι συμβαίνει ἐν τῷ ῥήματι οἰκείως ἔχειν (τινὶ ἢ πρὸς τινα), ὅπερ εὐρηται καὶ ἐπὶ τοῦ φιλοῦντος, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ φιλομένου, οἷον Δημ. 10,52 «νῦν δὴ πρῶτον μὲν βασιλεὺς ἅπασι τοῖς Ἑλλησιν οἰκείως ἔχει», καθ' ὃ ὁ Κόβετ διορθοῖ παρὰ Θεοφρ.

23,5 «ὡς μετ' Ἀλεξάνδρου ἐστρατεύσατο καὶ οἰκείως αὐτῷ εἶχεν». Εἶνε δὲ περίεργον ὅτι, ἐν ᾧ ὁ μέγας κριτικὸς διέκρινεν ἐν τῷ «οἰκείω, ἔχειν» τὴν ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν σημασίαν, δὲν ἐνόησεν ὅτι ἐπεκτείνεται ἢ διπλῆ αὐτῆ σημ. καὶ εἰς τὸ διακεῖσθαι συντασσόμενον μετὰ τροπικοῦ ἐπιρρήματος. Ἀλλὰ μετέγνω, ὡς εἶδομεν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅπως τὸ Θουκυδ. (H' 68) «ὑπόπτως τῷ πλήθει διὰ δόξαν δεινότητος διακείμενος» ἔχει παθητικὴν σημ. (= ὑποπτος ὢν τῷ πλήθει, ὑφορώμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους), οὕτω καὶ τὸ Ξενοφ. (Ἑλλ. B' γ' 40) «ἠπιστάμην ὅτι πάντες ὑπόπτως ἡμῖν ἔξοιεν» (= ὑποπτοι, δυσμενεῖς, ἡμῖν ἔσονται). Ἀλλὰ Δημοσθ. 19,132 «δυσκόλως καὶ ὑπόπτως ἔχειν πρὸς τὸν Φίλιππον» κεῖται ἐνεργητικῶς. Ὁμοίως «ἐπιφθόνως διακεῖσθαι τινι» εἶναι παθητικὸν (Θουκυδ. A' 75), ἐν ᾧ τὸ «ἐπιφθόνως ἔχω (= διακείμαι) πρὸς τινά» εἶναι ἐνεργητικὸν (ὡς Ξενοφ. K. Π. H' 2,26). Φανερόν δὲ ὅτι ἡ διπλῆ αὐτῆ ἐκδοχὴ διευκολύνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα δύνανται νὰ ἔχωσι καὶ ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν σημασίαν. Ἐν πᾶσι τούτοις παρατηρητέον ὅτι διὰ μὲν τῆς πρὸς δηλοῦται ἡ μεταβίβασις, ὡς εἶπεν, τῆς σχέσεως ἢ διαθέσεως πρὸς τινά ἄλλον· ἐπομένως ἢ σύνταξις εἶναι ἐνεργητικὴ. Διὰ δὲ τῆς δοτικῆς δύναται νὰ δηλωθῇ (διότι δὲν γίνεται πάντοτε τοῦτο ἐπὶ πασῶν τῶν ὁμοίων φράσεων) ὅτι ἡ σχέσις ἢ ἡ διάθεσις ὑπάρχει παρὰ τῷ προσώπῳ τῷ διὰ τῆς δοτικῆς ἐκφραζόμενῳ (πρβ. Πλάτ. Λάχ. 189 b «οὕτω σὺ παρ' ἐμοὶ διακείσαι») καὶ οἷον ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ, ἵνα περιορισθῶ εἰς ταύτην μόνον τὴν ἔννοιαν τῆς δοτικῆς, διότι ἐν τοῖς τοιούτοις ἔχει ποικίλην οὐ μόνον περιποιητικὴν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποιητικοῦ αἰτίου σημαντικὴν ἔννοιαν. Κατὰ ταῦτα ἡ δοτ. «τῷ Τισσαφέρνει» ἔχει ὀρθῶς.

Ἄλλ' ἰδιαίτερος ἔπαινος ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ ἀειμνήστου ἀνδρός, ὅτι πιστὸς εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς Ζωγραφείου Βιβλιοθήκης προσεπάθησε νὰ ἐξηγήσῃ πλείστας ὄσας λέξεις καὶ φράσεις τῆς ἀρχαίας γλώσσης διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν τῆς δημῶδους (ἐκτετυπωμένων δι' ἰδίων χαρακτήρων ἐν τῷ B' ἀλφαβητ. πίνακι). Ἦτο δὲ ὁ ἀνὴρ εἶπερ τις καὶ ἄλλος καλῶς παρεσκευασμένος πρὸς τὸ ἔργον τοῦτο, διότι καλῶς ἐγνώριζε καὶ τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν καθομιλουμένην, ὡς μαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ Ὀμηρικὸν Λεξικόν του.

Τὰ δὲ διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν φράσεων τῆς δημῶδους γλώσσης διασαφηνισθέντα χωρῖα (ἅτινα εὐκόλως δύναται ν' ἀνεύρη τις ἐν τῷ B' ἀλφαβητ. πίνακι) εἶναι πάμπολλα, ἐξ ὧν ἀναφέρω ὀλίγα ἐπίσης. Σελ. 75 «καταλυ-

σαι» (A' α' 10). Ἡ χρῆσις τοῦ ῥήματος διασαφηνίζεται διὰ τῶν ἀντιστοιχῶν ῥημάτων τῆς καθομιλουμένης). Ὁμοίως σελ. 85 «Κίλισσα» (A' β' 12). σελ. 91 «ἰέναι ἤθελε» (A' β' 26). σελ. 94 «τοῦ πρόσω ἰέναι» (A' γ' 1). αὐτ. «μικρὸν ἐξέφυγε». σελ. 106 «τὸ ἔσωθεν» (A' δ' 4). σελ. 116 «ἀνιστῆ» (A' ε' 3). σελ. 134 «ἐμπιπλάς» (A' ζ' 9). σελ. 143 «μελανία» (A' η' 8). σελ. 227 «ἐξορμηῆσαι» (Γ' α' 24). σελ. 254 «ἐκ τόξου βύματος» (Γ' γ' 15). σελ. 281 «ὑποστὰς» (Δ' α' 27). σελ. 296 «ἐβῶων μὴ ἀπολείπεσθαι» (Δ' γ' 22). σελ. 300 «ἄπαν» (Δ' δ' 1). σελ. 307 «ἀποκᾶων» (Δ' ε' 3). σελ. 336 «ὠμούς—καταφαγεῖν» (Δ' η' 17) σελ. 394 «ὀπόσα γε βούλεται» (E' η' 10). σελ. 397 «διεμάχετο—μῆ» (E' η' 23). σελ. 401 «τὸν Σιτάλκων» (Σ' α' 6). σελ. 415 «ἄσχετο» (Σ' γ' 9). σελ. 468 «φαγεῖν δεινός» (Z' γ' 23). αὐτ. «εἶα χαίρειν».

Ὁμοίως δύναται τις νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ ἐν σελ. 337 (Δ' η' 20) «κάτω διεχώρει αὐτοῖς» διὰ τῆς τὴν αὐτὴν ἀντίληψιν διασφύζουσης κοινολέκτου φράσεως «τοὺς πῆγαινε ἀπὸ κάτω». Καὶ σελ. 395 (E' η' 11) τὸ «ὀλίγας παῖσειεν» διὰ τοῦ «τοῦ ἔδωκε ὀλίγαις», πρβ. «ἔφαγε πολλαῖς» κττ. Ὁμοίως τὸ ἐν σελ. 473 (Z' γ' 47) «Τὰδε δὴ, ἃ σοι ἔλεγον» διὰ τοῦ «Νὰ τα δὰ κείνα, ποῦ σοῦ ἔλεγα». Ἡ δὲ ὑπάρχουσα γρ. ἃ σὺ ἔλεγε προῆλθεν ἐκ διορθώσεως τοῦ «ἃ σὺ ἔλεγον».

Παραθέτω δ' ἐνταῦθα τὰ ἐν σελ. 609 περὶ τῶν ζυμῶν ἄρτων λεγόμενα (ἴδ. Z' γ' 21). «Τολμῶ, λέγει, νὰ ἐκφράσω τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἡ λ. αὕτη ἐσώθη ἐν τῇ καθομιλ. *συμίτι*. Γνωστὸν ὅτι *συμίτια* λέγονται οἱ μικροὶ ἐκείνοι ἄρτοι οἱ ζυμωνόμενοι ὄχι διὰ τοῦ συνήθους προζυμίου, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐξ ἐρεθίνθων, ὅστις καθιστᾷ γλυκύτερον ἄμα καὶ μανότερον τὸν ἄρτον. Τὸν ἄρτον τοῦτον λέγει ὁ λαὸς ἐν Ἀθήναις τοῦλάχιστον *εφτάζουμο* (ὡς κατ' ἐξοχὴν ἐζυμον ἢ ζυμίτην ἢ ὡς αὐτόζυμον;). Ἡ δὲ χρῆσις αὐτοῦ ἐν ταῖς οἰκογενεαῖς τοῦ ἔλλη. λαοῦ εἶναι συνήθης κατὰ τὰς ἐορτάς καὶ τὰς γαμηλίους εὐωχίας. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὸ ἐξαίρετον τοῦ ἄρτου τούτου, ὅπως ἐξαίρετοι θὰ ἦσαν οἱ ζυμίται κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦ Σεύθου. Ὁ Κοραῆς (Ἄτ. B', 325) παράγει τὸ «σημίτι» ἐκ τοῦ *σεμδαλίτων* κατὰ συγκοπὴν, τοῦτο δὲ ἐκ τοῦ *σεμίδαλις*. *Λίαν ἀπίθανον*». Καὶ λίαν πιθανὴ ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐκδότου.

Περὶ τούτων δ' ὄντος τοῦ λόγου παρατηρητέον ὅτι τὰ ἄριστα γλωσσικὰ σχόλια, ὧν στέροῦνται πάντα τὰ ἄλλα ἔθνη, εἶνε αἱ ἀντιστοιχοὶ δημῶδεις φράσεις καὶ λέξεις. Ἐκάστη φράσις εἶνε μνημεῖον τῆς γλώσσης. Ἐκάστην

ἠκούσαμεν καὶ ἀκούομεν καὶ ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων καὶ οἱ προγενέστεροι ἡμῶν ἀπὸ αἰῶνων μέχρι τῆς σήμερον δι' αὐτῶν ἀνατρεφόμεθα καὶ παιδεύομεθα. Ἐκάστη λοιπὸν φράσις εἶνε ζωηρῶς ἐντετυπωμένη ἐν ἡμῖν καὶ ζωηρῶς διεγείρει καὶ τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα ἡμῶν, κυρίως διότι εἶνε τὸ ὄργανον τῆς διανοήσεως ἡμῶν, καὶ τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα, διότι ὑποδεικνύει τὴν ὑπάρχουσαν ἐνότητά. Πᾶσα δὲ ἀρχαία φράσις ἀναζῆ καὶ εἶνε ζωντανή δι' ἡμᾶς, ὡς ἡ γλῶσσα, ἣν ὀμιλοῦμεν, ὅταν καὶ ὁσάκις ἀποδίδεται δι' ἀντιστοίχου δημῶδος. Ἡ δημῶδος φράσις εἶνε ἡ τελευταία φράσις τῆς ἀρχαίας, ὀλίγον παρηλλαγμένη ἐξωτερικῶς, ἀλλὰ διασφύζουσα πλήρη καὶ ἀκέραιον τὸν ἐσωτερικὸν πυρῆνα καὶ οἷον μαγνητικὴν δύναμιν ἀσκοῦσα ἐπὶ πᾶσαν ἐλληνικὴν ψυχὴν. Καὶ δικαίως, διότι, ὡς εἶπομεν, ἐκάστη φράσις, ἐν ᾗ φέρεται τὸ κύρος τῶν αἰῶνων, φέρεται ἅμα τὴν σφραγίδα τὴν ἐθνικὴν ἐν ᾗ ἐκάστη φράσις, ἣν ἕκαστος ἡμῶν κατασκευάζει, εἶνε συνήθως προσωρινόν τι κατασκευάσμα.

Καὶ δὲν εἶνε μόνος ὁ λεξικός καὶ φρασιολογικὸς πλοῦτος τῆς ἀρχαίας, ὅστις διεσώθη κατὰ μέγα μέρος ἐν τῇ σημερινῇ, εἶνε καὶ ἡ διατύπωσις τῶν νοημάτων, αὐτὰ πολλάκις τὰ νοήματα, παροιμίαι, παροιμιώδεις φράσεις κττ. Πάντα ταῦτα εἶνε τὰ ἄγραφα μνημεῖα τῆς γλώσσης, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ τιμῶμεν καὶ περιέπωμεν ὅπως καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα, ὧν κατ' οὐδὲν ὑπολείπονται· εἶνε δὲ ἀσέβεια ν' ἀπορρίπτωμεν αὐτὰ ὡς τὸ πρῶτον τυχὸν σκύβαλον. Εἶνε ἠκρωτηριασμένα καὶ παραμεμορφωμένα· ἀλλὰ μῆπως καὶ τὰ ἄλλα εἶνε ὀλιγώτερον ἠκρωτηριασμένα καὶ συντετριμμένα; Ὅπως καὶ τῶν ἄλλων μνημείων πολλὰ ποθοῦνται ἀπολωλότα, οὕτω καὶ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς γλώσσης ὑπάρχουσι πολλὰ τὰ ἐλλείποντά, ἀλλὰ τὰ ὑπάρχοντα εἶνε τοιαῦτα, ὥστε δύναται τις, ἄνευ ὑπερβολῆς, νὰ τὰ χαρακτηρίσῃ ὡς τὰ ἀριστα μὲν σχόλια τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἀκρογωνιαίους δὲ λίθους τῆς σημερινῆς. Ἡ δημῶδος εἶνε ἡ μόνη γέφυρα, ἣτις δύναται ἀσφαλῶς νὰ ὀδηγήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἀρχαίας ὡς ζώσης γλώσσης, συγχρόνως δὲ αὐτὴ μόνη συνενώνει τὸν νῦν ἐλληνισμὸν πρὸς τὸν παλαιόν, ὑποδεικνύουσα, ὡς εἶπομεν, τὴν ὑπάρχουσαν ἐνότητά. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν νὰ ἐπωφεληθῶμεν· προτιμῶμεν νὰ μεταφράζωμεν τὴν ἀρχαίαν δι' ἀντιστοίχων ξενικῶν ἐκφράσεων ψυχροτάτων καὶ ὄχι διὰ τῶν ζωντανῶν καὶ φερουσῶν τὸ κύρος τῶν αἰῶνων γνησίων ἐλληνικῶν.

Ἀπ' αἰῶνων ἦδη ἡ δημῶδος καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς φράσεις εὗρισκον πτωχικὴν τινα γωνίαν ἐν τῇ λεγομένῃ ψυχαγωγίᾳ, ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἐν τῇ

ἐξηγήσει. Ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτὴ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐξηλείφθη ἐκ τῶν σχολείων εὐρεθεῖσα περιττὴ καὶ ἐπιβλαβὴς (πῶς γὰρ οὐ;) οὐ μόνον διὰ τοὺς μαθητάς, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς διδασκάλους καὶ καθηγητάς. Καὶ ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ καθηγητὴς ὁ συνηθισμένος ν' ἀναγινώσκῃ τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν, θὰ ἐννοήσῃ πολὺ καλλίτερον αὐτὴν, ὅταν προσπαθῆσῃ νὰ φιλοτεχνήσῃ μετάφρασιν (διότι ἡ προσπάθεια αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὴν προσπάθειαν ὅπως ἐννοήσῃ καλλίτερον τὸ ἀρχαῖον κείμενον) ἔνθεν μὲν πιστὴν, ἔνθεν δὲ διασφύζουσαν κατὰ τὸ ἐνὸν τὸν χρωματισμὸν καὶ τὸ κάλλος τοῦ ἀρχαίου λόγου. Τόσον εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε, ἂν ὁ καθηγητὴς ὑποχρεωθῇ νὰ τυπώσῃ τὴν ἡδὴ δεδομένην εἰς τοὺς μαθητάς του μετάφρασιν, θὰ διορθώσῃ καὶ θὰ καλλωπίσῃ καὶ θὰ ῥινίσῃ αὐτὴν ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον. Ἀκριβῶς δὲ τοῦτο εἶναι τὸ ἀναπτύσσον τὸ γλωσσικὸν αἶσθημα. Ἀλλ' εἶνε ὅμως δύσκολον καὶ ἀπαιτεῖ κόπον, καὶ διὰ τοῦτο σήμερον ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ σχολείου μέχρι τῆς ἀνωτάτης τοῦ Γυμνασίου τάξεως συμπεριλαμβανομένης, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, οἱ μαθηταὶ παρασκευάζουσι μόνον τῶν τὴν μετάφρασιν, οἱ δὲ καθηγηταὶ ἐνιαχοῦ μόνον διορθοῦσιν ἀπὸ στόματος τὴν δεῖνα φράσιν ἢ τὴν δεῖνα λέξιν. Οὕτω δὲ προχωροῦσιν ἀνεύθυνοι κατωτέρω, λίαν ἀνέτως. Περιττὸν δὲ νὰ εἶπω ὅτι ἡ τοιαύτη μετάφρασις πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ ἐξήγησις τοῦ κειμένου, ἐν μόνον πλεονέκτημα (!) ἔχουσα, ὅτι πολλὰ ὀλίγον διαφέρει τῆς ἀρχαίας. Πλὴν τῆς ἀναλύσεως τῶν ἀπαρεμφάτων καὶ μετοχῶν, τῆς μονοτόνου μεταφράσεως τοῦ ἂν, τοῦ γὰρ καὶ τοῦ οὖν καὶ δύο τριῶν ἄλλων, πάντα σχεδὸν τὰ ἄλλα εἶνε τὰ αὐτά. Ἀλλὰ ποθεν καὶ πῶς θὰ ἐπαναλάβῃ τὸ ἐλληνικὸν μάθημα ὁ δυστυχὴς μαθητὴς; ἐπὶ τίνος ἐξηγήσεως στηριζόμενος; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο δύναται ν' ἀποκριθῇ οἷος-δήποτε μαθητὴς. Οἱ εὐπορώτεροι ἐξ αὐτῶν ἀγοράζουσι μεταφράσεις ἀγνώστου προελεύσεως καὶ ποιότητος, ἔργα, ὡς εἰκός, βιβλιοκαπηλικὰ, πολὺ πλέον βλάπτοντα ἢ ὠφελοῦντα, ἐκτός τινων ἐξαιρέσεων ἴσως. Ἀλλ' ἡ ὀρθὴ ὅμως καὶ χρήσιμος καὶ ἀρμόζουσα εἰς τὸν μαθητὴν μετάφρασις, πόρισμα οὐσα ὀρθῆς συντάξεως, πρέπει νὰ ὑπομιμνήσκῃ πανταχοῦ τὴν σύνταξιν καὶ τοὺς λόγους, δι' οὓς οὕτως ἔχει καὶ ὄχι ἄλλως· πρέπει νὰ φέρῃ πανταχοῦ καταφανῆ τὰ ἔχνη τῆς μετὰ τοῦ καθηγητοῦ συνεργασίας τοῦ μαθητοῦ. Διὰ ταῦτα ὀφείλει νὰ δίδῃ ὁ καθηγητὴς μίαν τοιαύτην μετάφρασιν, ἐξοδεύων μίαν ὥραν τὴν ἐβδομάδα ἢ ἄλλως, πρὸς ἀνυπολόγιστον ὠφέλειαν τοῦ γλωσσικοῦ τούτου μαθήματος (οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος). Αὐτὴ δὲ εἶνε μία τῶν αἰτιῶν, δι' ἧς οἱ

ἀρχαιότεροι ἐγνώριζον καὶ ἠσθάνοντο κάλλιον ἡμῶν τὴν ἀρχαίαν γλῶσσαν.

Ἐμακρηγόρησά πως ἴσως ἐκτὸς τοῦ προκειμένου, μόνον διότι τὸ ζήτημα εἶνε σπουδαιότατον. Πιστεύω δὲ ὅτι οὐδεὶς θὰ μὲ παρεξηγήσῃ τοιαῦτα λέγοντα, διότι εἶμαι ἐκ τῶν φρονούντων ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν γυρίζει ὀπίσω, ἀλλ' ὅμως καὶ ἐκ τῶν πιστευόντων ἀδιστακτικῶς, ὅτι ἡ σημερινὴ γλῶσσα καὶ ἄλλως καὶ χάριν τῆς ἰδίας ζωηρότητος ὀφείλει νὰ συνηθίσῃ νὰ παραλαμβάνῃ ἀφθονώτερα στοιχεῖα μᾶλλον ἐκ τῆς δημώδους, ἣτις μέχρι τοῦδε ἔμεινεν ἰκανῶς ἀνεκμετάλλευτος πρὸς μεγάλην βλάβην οὐ μόνον τῆς γραφομένης γλώσσης ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας. Φρονῶ δὲ ὅτι πλὴν ἄλλων πλείστον θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ῥύθμισιν τῆς γραφομένης γλώσσης ἡ μετάφρασις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μάλιστα τῶν δραματικῶν ποιητῶν, δι' οὓς λόγους ἰδίους ἔχω. Ἄλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν λόγων τούτων ὑπερβαίνει ἔτι μᾶλλον τὰ ὅρια τῆς παρούσης κρίσεως· ὅθεν ἀναβάλλω αὐτὴν ἐς ἄλλοτε.

Ἐπανερχόμενος δὲ εἰς τὴν ἔκδοσιν, ἐξ ἧς ὠρμήθη ὁ λόγος, ἐπιλέγω ὅτι ἡ ἐκτύπωσις αὐτῆς, γενομένη ἐν τῷ τελειοτάτῳ τυπογραφείῳ τῶν ἀδελφῶν Π. Δ. Σακελλαρίου, εἶνε, ὡς εἰκός, ἀρίστη. Καὶ τυπογραφικὰ δὲ σφάλματα εἶναι ἀναλόγως τοῦ ὄγκου τῆς βίβλου ὀλίγα· ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσι τινα, ὀφειλόμενα εἰς τὸν ἰδιαιτέρον διορθωτὴν, ἅτινα διορθῶ ἐντὸς τῆς παρενθέσεως. Σελ. 68 (πρὸς βιβλίον). 88 (συμπέμψη). 115 (διαστάντες). 137 (τὸ παρὰ μεγάλου). 139 (ὀλίγους). 152 (ἔστι). 155 (ρίνας). 163 (Τισσαφέρνους). Αὐτ. (πλησιαίτατος). 194 (ἀποσκάπτει). 199 αἱ λέξεις «26 ὅσον δ' ἂν] Παρ.» φαίνονται ἐξαλειπτέαι. 291 (ἄσασπερ). 293 (ἀντιθετον). 306 (ἐπεὶ πρὸς ἡμέραν ἦν). 333 (καταντιπέραν). 337 (ἤμουν καὶ κάτω). 341 (ἐψηφίσθησαν). 372 (ὄδ'). 380 (προτιμᾶ). 457 ('Αθ. ἀπό). 503 (σαφές). 538 (ἐπιστάσθων).

Τέλος συγκεφαλαίων πάντα τὰ περὶ τῆς παρούσης ἐκδόσεως τῆς Ἀναβάσεως τοῦ Ξενοφώντος προειρημένα λέγω ὅτι ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶναι κατὰ τὴν γνώμην μου ἡ ἀρίστη, οὐ μόνον τῶν παρ' ἡμῖν ἀλλὰ, πιθανώτατα, καὶ τῶν παρὰ τοῖς ξένοις ἐκδόσεων τῆς Ἀναβάσεως.

ΓΡΗΓ. Ν. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗΣ

Ἡ ΑΠΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΩΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ¹

Δ'

Ὁδυνηρὰ εἶναι ἡ ἀναγραφὴ τῶν γεγονότων τούτων καὶ πᾶς φιλόπατρις δικαίως θὰ ἐπόθει νὰ ῥιφθῆ πέπλος ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς ἀπαισίου ταύτης σελίδος, ἣτις δυστυχῶς δὲν εἶναι μόνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἀγῶνος. Τὰ ἀτίθασα τῶν τραχέων ἐκείνων πολεμιστῶν πάθη, αἱ πρὸς ἀλλήλους διχόνοιαί καὶ ὁ φθόνος ἐξώθησάν τινας, καὶ δὴ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μᾶλλον κλεισθέντων ὀπλαρχηγῶν, νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Εἰς τὸ δεινὸν αὐτὸ ἀμάρτημα ὑπέπεσε καὶ ὁ Καραϊσκάκης, εὐτυχήσας ὅμως νὰ ἐξαγνίσῃ αὐτὸ κατόπιν διὰ τῶν λαμπρῶν ἀθλῶν του καὶ διὰ τοῦ θανάτου του. Ὁ Ἴσκος, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Γῶγος (ἐν Πέτρᾳ) θεωρεῖται βέβαιον ὅτι συνησπίσθησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν ἢ παρέσχον αὐτοῖς ὅπωςδῆποτε τὴν συνδρομὴν των, κατὰ δὲ τὴν περιλάλητον ἐν Ἀραχώβῃ μάχην Ἕλληνας ὀπλαρχηγοί, βαβαί! συνεπολέμουν καθ' Ἑλλήνων μετὰ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Μουστάμπεη καὶ τοῦ Καρυοφίλμπεη! Ἄλλ' ὅμως ἡ ἱστορία ἔχει καθήκοντα καὶ ὀφείλει νὰ ἐξακριβώνῃ μέχρι κεραίας, εἰ δυνατόν, τὰ συμβάντα, διὰ νὰ ἀποδιδῇ ἐκάστῳ τὸ ἀναλογοῦν κατὰ τὴν στάθμην τῆς αἰδίου δικαιοσύνης.

Ἀτυχῶς διὰ τὴν μνήμην τοῦ ἐνδόξου ἀνδρός, περὶ οὗ πραγματευόμεθα, δὲν χωροῦσι πολλοὶ δισταγμοὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνοχίαν του. Περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Ὀδυσσεὺς ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις τινές, ἀλλ' οὐχὶ σοβαραί. Ἐγρᾶφη ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν συνεμάχησε μετὰ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ συνωμολόγησε μετ' αὐτῶν τρίμηνον ἀνοκωχὴν, ὅτι δὲ αὐτὸς δὲν ἔστρεψε τὰ ὄπλα του ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλὰ πάντες οἱ ἱστορικοὶ τοῦ Ἀγῶνος ὁμοφώνως ἀποφαίνονται ὅτι ὑπέπεσεν εἰς τὸ μέγα αὐτὸ παράπτωμα· οὐδ' αὐτὸς δὲ ὁ πιστὸς ὀπαδὸς του καὶ συνήγορος Παπαδόπουλος, ὁ προσφάτως μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα γράψας τὸ πολυτάκως μνημονεῦθὲν φυλλάδιον, ἐτόλμησε ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν κατηγορίας

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 646, 657 καὶ 748.

αὐταποδείκτου, μαρτυρουμένης ἐκ τούτων ἄλλων τεκμηρίων καὶ ἀποδείξεων. Τὰ ἐν Λιβανάταις συμβάντα, εἰ καὶ ἀλλεστρόπως παριστανόμενα ὑπὸ τῶν ὑποστηρίζοντων τὴν ἀθωότητα τοῦ Ὀδυσσεως, οὐδεμίαν καταλείπουν ἀμφιβολίαν ὅτι αὐτὸς προσῆλθεν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ διετέλει εἰς πλήρη μετ' αὐτῶν συνεννόησιν καὶ σύμπραξιν. Ἄλλως τε περὶ τούτου ὑπάρχουσι καὶ αἱ γραπταὶ μαρτυρίαι. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 56 τῆς 17 Ἀπριλίου 1825 φύλλον τῆς Ἐφημερίδος Ἀθηναίων ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Δύο ἀντίγραφα ἀπὸ τὴν ἀνταπόκρισιν τῶν Τούρκων μετὸν Ὀδυσσεά» αἱ ἐπόμεναι ἐπιστολαί, ἄγνωστον πῶς περιελθοῦσαι εἰς χεῖρας τῆς συντάξεώς της, αἵτινες, ἐὰν δὲν εἶναι πλασταί, — καὶ δὲν εἶναι βεβαίως — οὐδεμίαν καταλείπουν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς πράξεως.

Τὰς παραθέτομεν ὡς ἱστορικὰ μνημεῖα :

« Πολὺ ἀγαπητέ μου, καπετὰν Ὀδυσσεά, σὲ χαιρετῶ καὶ μετὸν χαιρετισμόν μου σοῦ φανερώνω· ἐλάβαμεν τὰ γράμματά σου καὶ εἶδαμεν »
 « διὸ νὰ ἐβγοῦμεν μίαν ὥραν μπροστήτερα· καὶ ἡμεῖς ἐκάμαμε χαζερλήκι »
 « διὰ νὰ ἐβγοῦμε· καὶ σήμερα ἦλθε ὁ Γενοῦτζαγας Μωραίτης καὶ μοῦ »
 « λέγει ἀλλοιώτικα χαμπέρια, ὅτι χθὲς ἐκάματαν ἓνα ντουφέκι μετὸς »
 « ἐχθροῦς καὶ ἐσὺ κανένα γράμμα δὲν μοῦ ἔστειλες διὰ νὰ μάθουμε τὸ »
 « σίγουρο, διὰ νὰ ἐρθοῦμε εἰς τὸ ἱμάτι σου. Τώρα νὰ με γράψης ἀμέ- »
 « σως ὅτι, ἂν εἶσαι ἰχτιζάς, εὐθύς νὰ ἐρθοῦμε νὰ σὲ καταφθάσωμε, ὅτι »
 « ἡμεῖς χαζήρι εἴμασθε καὶ μίαν ὥραν μπροστήτερα νὰ μᾶς στειλῆς τὸ »
 « χαμπέρι μετὸ καίκι, καὶ ἡμεῖς πάλι ὅποτε βγοῦμε πάλι εὐθύς χαμ- »
 « πέρι σοῦ κάνομε. Λοιπὸν αὔριον νὰ μᾶς γράψης ἀμέσως διὰ τὸ ἐχθε- »
 « σινὸν ντουφέκι.

» 1825 Ἀπριλίου α'. Ζητοῦνι.

(Βοῦλα)

» Ἄμπὰξ παδᾶς »

« Πολὺ ἀγαπητέ μου ἀδελφέ, καπετὰν Ὀδυσσεά, τιμῶς σὲ χαιρετῶ »
 « καὶ τὰ μάτια σου φιλῶ, καὶ μετὸ ἀδελφικόν μου σοῦ φανερώνω· »
 « ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ εἶδα νὰ μοῦ γράψης ὅσον ἠμπορῶ ὀγλή- »
 « γορα, καὶ ἐγὼ ἐχαζηρεύθηκα καὶ εἶμαι χαζήρι· ὅμως σήμερα ἦλθε »
 « ἐδῶ ὁ Γενοῦτζαγας Μωραίτης καὶ μετὸ λέγει ἀλλοιώτικα χαμπέρια ὅτι »
 « χθὲς ἐκάματε ντουφέκι μετὸς ἐχθροῦς καὶ σὺ κανένα γράμμα δὲν »
 « μᾶς ἔστειλες νὰ μάθωμεν τὸ σίγουρο, ὅπου νὰ ἐλθοῦμεν εἰς ἱμάτι »
 « σου κλπ.

» 1825 Ἀπριλίου α' Ζητοῦνι.

(Βοῦλα)

ἀδελφός σου

» Μουστάμπενς Μυσθηρλῆς »

Νύσsetai ἀλγεινῶς ἡ καρδία ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων· ἰδίως δὲ προξενεῖ αἰσθησιν περιεργον ἡ λέξις **ἐχθροῦς**, δι' ἧς προσδιορίζονται τὰ ἑλληνικὰ στρατεύματα, τὰ πολεμοῦντα κατὰ τῶν Τούρκων ἅμα καὶ κατὰ τοῦ Ὀδυσσεως. Διὰ τὸν υἱὸν τοῦ ἀθανάτου ἀρματολοῦ, διὰ τὸν ἡρωικὸν πρόμαχον τῆς Γραβιάς, δι' ἐκεῖνον, ὅστις ἦτο ἡ ἐλπίς καὶ τὸ καύχημα τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων, ὅστις ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ ἐκδικητὴς τοῦ Διάκου, καὶ κατὰ τὸ περίφημον ἄσμα «ν' ἀφανίσῃ τὴν Τουρκιά, νὰ κάψῃ τὸ δοβλέτι» εἶχον καταντήσει νὰ θεωρῶνται οἱ ὁμόφυλοι τοῦ ἐχθροῦ κοινοὶ αὐτοῦ τε καὶ τῶν Ὀθωμανῶν, ἀδελφοὶ τοῦ δὲ νὰ θεωρῶνται οἱ δυνάσται, ὧν τὴν τυραννίαν καὶ τάνομήματα περιέγραψε τόσον εὐγλώττως εἰς τὴν πρὸς τοὺς Γαλαξειδιώτας ἐπιστολὴν του! Ἀληθῶς, τινῶν τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἡ τύχη παρουσιάζει ἐνίοτε τοιαύτας τραγικῶς ἀλλοκότους μεταστροφάς.

Ἡ ἐποχὴ τῆς προσελύσεως τοῦ Ὀδυσσεως εἰς τοὺς Τούρκους δὲν εἶναι ἀκριβῶς προσδιωρισμένη. Πάντως ὅμως συνέβη ἡ πρᾶξις κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους 1825, προηγήθησαν δὲ βεβαίως αὐτῆς κρύφια διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Φθιώτιδος, Φωκίδος καὶ Λοκρίδος διαμενόντων Τούρκων. Τὸν χειμῶνα τοῦ 1824 — 1825 ὁ Ὀδυσσεὺς διῆλθε στρατοπεδεύων παρὰ τὴν Λεβάδειαν ἢ περιφερόμενος ἐν Βοιωτίᾳ καὶ ταῖς ὁμόροις ἐπαρχίαις ἢ ἀποσυρόμενος εἰς τὸ παρὰ τὸν Παρνασσὸν καταφύγιόν του, ὅπερ εἶχε φροντίσει καταλλήλως νὰ ὀχυρώσῃ τῇ βοηθείᾳ τοῦ Τρελλωνη. Ἐκεῖθεν ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὁ γέρον Πανουριάς ἔγραψε πρὸς τὸν Γκούραν ἐκ Σαλῶνων, προσαγορεύων αὐτὸν «ὡς υἱέ μου Γκούρα», ἤδη ἀπὸ τῆς 30 Σεπτεμβρίου, ὅτι παρὰ τοῖς Τούρκοις τῆς Φωκίδος παρετηροῦντο ὑποπτα συμπτώματα. Διότι, ἐνῶ ἐπλησίαζεν ὁ χειμὼν καὶ φυσικὸν ἦτο τὸ ἐν Γραβιᾷ στρατόπεδον αὐτῶν νὰ διαλυθῇ, παρ' ἐλπίδα ἐξηκολούθει ὑφιστάμενον καὶ ἐνδυναμούμενον μετὰ νέα στρατεύματα καὶ ἐτοιμαζόμενον εἰς νέαν κατὰ τῆς Ἀμφίσσης ἐκστρατείαν. Τοῦτο δὲ ὁ γηραιὸς τῆς Παρνασίδος ὀπλαρχηγὸς ἀπέδιδεν εἰς συμβουλὴν κάποιων γνωσίων φίλων, αἰνιττόμενος προφανῶς τὸν Ὀδυσσεά¹. Τὸ αὐτὸ ἔγραψε καὶ ὁ Αἰνιάν, φέρων τὸν πομ-

¹ Ἡ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην δρᾶσις τοῦ γηραιοῦ Πανουριᾶ εἶναι λίαν ὑποπτος καὶ σκοτεινὴ, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐπομένων ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Γκούρα σφισσομένων ἐν ἀντιγράφῳ τριῶν ἐπιστολῶν. (Ἐρα Ἀρχεῖον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 1600 — 399, 400, 402).

πώδη τίτλον τοῦ Ἐφόρου τῶν στρατοπέδων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος πρὸς τὸν Γκούραν. «Τὸ εἰς Γραβιάν ἐχθρικὸν στρατόπεδον, ἔλεγε, μετὰ τὴν
» πρῶτην καταστροφὴν ἡμέρα τῆ ἡμέρα ὀλιγότευε καὶ ἴσως ἤθελε δια-
» λυθῆ ὀλοτελῶς, ἐὰν συμβουλαὶ κακοτρόπων ἐχθρῶν τῆς πατρίδος δὲν
» τὸ ἠμποδίζον, τίς ἤξευρει μὲ ποίας ὑποσχέσεις· καὶ ὄχι μόνον τὸ ἐμπό-
» δισαν, ἀλλὰ τὸ ἐμψυχώνουσι μὲ συνάθροισιν νέων δυνάμεων.» Καὶ ὁ

« Ἀδελφέ,

« Ἐλαβον τὸ ἀδελφικὸν σου ὅσα διὰ τὸν γέροντα μοῦ γράφετε ἐθαύμασα καὶ
» ἐλυπήθην μεγάλως. Ὁ Ὀδυσσεύς εἶναι πανοῦργος καὶ ἠμπορεῖ νὰ τὸν ἔβαλεν
» εἰς τὰ μυαλά του· ἐνδεχόμενον ὅμως, διὰ νὰ μὴ λάβουν ἐκεῖνα τὰ μέρη ἔξαφνα
» καμμίαν ζημίαν, ὄντα ἀδύνατα κατὰ τὸ παρὸν, νὰ τὸν πολιτεύεται· πιθανὸν
» καὶ νὰ μὴν ἀληθεύουν. Ὡς τὸσον ἐγὼ ἔκαμα τὸ χρέος μου καὶ τὸν ἔγραψα
» γράμμα μὲ ἐπὶ τούτου ἀνθρωπὸν μου καὶ τὸν ἔστειλα σήμερα διὰ νὰ τοῦ εἰπῆ
» καὶ διὰ στόματος, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου σὰς περικλεῖω· ἔγραψα καὶ τῶν ἄλλων
» ἀναισθήτων τοῦ Μανίκα Ἀντώνη τὰ αὐτά. Ὁ γέροντας δὲν ὠφελεῖ διόλου·
» ἐξεναντίας μάλιστα βλάπτει καὶ χρειάζεται νὰ τὸν κυβερνήσωμεν καθὼς ἤξεύ-
» ρετε. Ὅμως ἕως ὅτου νὰ γείνη τοῦτο, διὰ νὰ μὴ μοῦ ἀμαυρώνη τὴν ὀλίγην μου
» ὑπόληψιν, σὰς παρακαλῶ νὰ τὸν γράψετε καὶ ἐσεῖς ἕνα γράμμα ἐπάνω διὰ
» τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ὅπως στοχασθῆτε, μὲ μεγάλην ὅμως δραστηριότητα, ὅτι
» δὲν ἠμπορῶ εἰμὴ νὰ εἶμαι ἀφιερωμένος εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἔθνους καὶ νὰ
» διαφθεντεύω τὴν Διοίκησιν, τὸ μοναχὸν ἀπαραίτητον χρέος, ὅπου στοχάζομαι,
» καὶ ὅτι εἶμαι μὲ τὴν γνώμην σας αὐτὸ δὲν σὰς λανθάνει. Μένω μὲ ὄλην τὴν
» ἀδελφικὴν ἀγάπην.

» Τῆ 9 Φεβρουαρίου 1825.

» Ὁ ἀδελφός σας

» Ν. Πανουριᾶς.»

(Σημ. Ὁ γέροντας, περὶ οὗ ὁ λόγος, εἶναι ὁ γηραιὸς Πανουριᾶς πατήρ, ὁ δὲ γράφων εἶναι ὁ υἱός).

Ἡ ἐπομένη εἶναι ἡ μνημονευομένη ἄνωθι ἐσώκλειστος ἐπιστολὴ τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, ἀποπνεύουσα ἀληθῶς βωμαϊκὴν μεγαλοφυχίαν.

« Πρὸς τὸν στρατηγὸν Πανουριᾶν, εἰς Σάλωνα.»

« Γέροντα,

« Ὅλη ἡ Ἑλλάδα, ὡς καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἔμαθαν ὅτι σὺ ἐνώθηκες μὲ τὸν
» Ὀδυσσεᾶ καὶ ἐκάματε συμφωνίαν μὲ τοὺς Ζητουνιάτας καὶ Εὐρωπαίους Τούρ-
» κους καὶ γυρεύετε νὰ τοὺς παραδώσετε τὴν πατρίδα αὐτήν, ὅπου ἀνέστησαν καὶ
» ἀπόκτησαν οἱ Ἕλληνες μὲ τὸσον πολῦτιμον αἶμα. Γέροντα, τοῦ Ὀδυσσεᾶ τὰ
» καμώματα εἶναι γνωστὰ εἰς ὅλον τὸν κόσμον καὶ σὲ θαυμάζω πῶς ἀκόμη δὲν
» τὰ ἔμαθες. Αὐτός, γέροντά μου, πρέπει νὰ πάγη μιὰ φορὰ στὸν Διάβολον ἀπὸ
» τὸ ἔθνος· καὶ τί ἀνάγκη ἦτο νὰ τοῦ βαπτίσῃς καὶ παιδί καὶ νὰ τοῦ στεφα-

Γκούρας ἀπῆντα πρὸς τὸν Πανουριᾶν, μὴ ἀποκρύπτων τὴν πρὸς τὸν
» ἀντίζηλόν του μῆνιν· «Μὲ λύπην μου εἶδον ὅτι οἱ κακότροποι καὶ πολύ-
» τροποι καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ κακεντροχεῖς καὶ ἀχρεῖοι ἀντιπατριῶται καὶ
» ἀντίχριστοι (μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἠσμενίζετο ἰδιαιτέρως ὁ Γκούρας ν' ἀπο-
» κλητῆ τὸν Ὀδυσσεᾶ), δὲν λείπουν νὰ ἐνεργοῦν ἐναντίον τῆς φιλιότητος
» κοινῆς Μητρὸς Πατρίδος, καὶ ἰδίου των συμφέροντος οἱ χαμερπεῖς καὶ

» νόσης τὴν ἀδελφῆ του; Ἐγὼ σοῦ ἔγραψα νὰ πᾶς εἰς τὴν σπηλιὰ νὰ πάρῃς
» τὰ ἐνδύματά μας καὶ ὄχι νὰ μπῆς εἰς τὰ μυαλά τοῦ Ὀδυσσεῶς. Μοῦ φαίνε-
» ται, ἔχασες τὰ μυαλά σου, κακορροΐζικε. Ὡς τὸσον ἡ ἀληθινὰ ἢ ψεύτικα εἶναι
» αὐτά, ἂν θέλῃς νὰ εἶμαι παιδί σου καὶ ἂν θέλῃς νὰ εἶσαι Χριστιανός, νὰ στα-
» θῆς εἰς τὰ ὄριά σου καλὰ καὶ νὰ μὴ ἀνακατωθῆς μὲ αὐτὸν τὸν μισρὸν ἀνθρω-
» πον, εἰδὲ καὶ θέλεις νὰ εἶσαι Ὀδυσσεύς προδότης τῆς Πατρίδος καὶ Τουρκου-
» λάτρης, ὡς αὐτός, νὰ ἤξεύρης μὰ τὴν ἱερὰν Πατρίδα, ὅπου εἰς ἐμὲ δὲν φαίνεται
» ἄλλο γλυκύτερον, μάλιστα νὰ ἔλθω νὰ σὲ πολεμήσω καὶ τὸν παγκάκιστον
» Ὀδυσσεᾶ μαζί, καὶ θὰ σὲ πιάσω νὰ σὲ δέσω, νὰ σὲ φέρω εἰς τὴν Διοίκησιν,
» ὡς καὶ διὰ τοὺς ἀντάρτας τῆς Πελοποννήσου ἔκαμε τὸ ἔθνος. Καὶ ἰδοὺ ὅπου
» σοῦ δίδω τὴν εἰδησιν νὰ κάμῃς τὴν προετοιμασίαν σου νὰ μὲ καρτερῆς· ἐγὼ
» ἐπίγειον Θεὸν ἄλλον δὲν ἔχω ἀπὸ τοὺς Νόμους τοῦ ἔθνους, ὅπου εἶναι ἡ
» Διοίκησις, καὶ αὐτὴν μέλλω νὰ ὑπερασπισθῶ ἐπὶ ζωῆς μου, τὴν ὅποιαν μὲ
» τόσους ἀγῶνας ἐστερέωσε τὸ ἔθνος. Αὐτά, ὅπου σοῦ εἶπα, σοῦ εἶναι ἀρκετὰ
» καὶ νὰ ἔχω ἀπόκρισίν σου τὸ συντομώτερον μὲ τὸν ἐπὶ τούτου ἀνθρωπον, καὶ
» αὐτὰ νὰ τὰ φυλάξῃς πολὺ μυστικά.

« Πύργος τῆ 9 Φεβρουαρίου 1825.

» Τὸ παιδί σου ὁ Νάκος.»

« Παιδί μου Γκούρα καὶ Νάκος, σὰς εὐχομαι πατρικῶς. Ταῖς περασμέναις ἀντα-
» μώθηκα μὲ τὸν Καπετὰν Ὀδυσσεᾶ, μὲ τὸν ὅποιον εἶπαμε πολλὰ. Ὅθεν, ἐπειδὴ
» ἐκατάλαθα τὴν γνώμην του, ἂν δὲν τῷ δοθῆ διαταγὴ τῆς Διοικήσεως καὶ νὰ
» λείψουν τὰ σκάνδαλα, θὰ προξενήσῃ μὲγάλον κακὸν εἰς τὸ ἔθνος μας, διότι
» αὐτὸς μὲ ἐκείνους, ὅπου τὸν κατατρέχουν, θέλει νὰ κριθῆ καὶ ὅ,τι ἀποφασίσετε
» νὰ τὸν κάμουν. Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν αὐτά, ἂν εἴσθε παιδιά μου καὶ θέλετε
» τὴν εὐχὴ μου, νὰ πασχίσετε μὲ κάθε τρόπον νὰ τὸν διορθώσετε εἰς κάθε του
» δίκαιον, διότι δὲν εἶναι κανένας μισρὸς ἀνθρωπος· καὶ νὰ εἰποῦμεν δὲν ἔχομεν
» πλέον ἀνάγκην ἀπὸ αὐτὸν ὄχι, ἔχει ὅλον τὸ ἔθνος. Μάλιστα ἦτο καὶ αὐθέν-
» τος μας ἕως χθές. Διὰ τοῦτο νὰ κάμετε παντοίους τρόπους νὰ τῷ δοθῆ δια-
» ταγὴ καὶ ὑποσχεθῆτε του εἰς ὅσα σὰς ἐπρόβαλε καὶ ἐγὼ ἀποκρίνομαι. Γκούρα,
» παιδί μου, ἐπιμελήσου νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τὸ χέρι σου ἡ εὐεργεσία αὐτουνοῦ καὶ δὲν
» χάνομαι· ἐγὼ εἶμαι, κατὶ γνωρίζω. Ὑγιαίνειτε.

» Τῆ 8 Φεβρουαρίου 1825 Σάλωνα.

» Ὁ πατήρ σας

» Πανουριᾶς.»

» οὐτιδανοί. Ἄγκαλὰ ἐλπίζω εἰς τὴν Θεῖαν Πρόνοιαν μόνον μὲ τὴν
 » κακίαν των ν' ἀπομείνουν. Ὅθεν λάβετε προσοχὴν εἰς τὰ κινήματα
 » τῶν ἀχρείων ἐκείνων, ἕως ὅτου νὰ φθάσω καὶ ἐγώ. . . » Ὁ Γκούρας
 τότε εὐρίσκειτο ἐν Πελοποννήσῳ, ἀσχολούμενος εἰς τὴν καταστολὴν τῆς
 ἀνταρσίας τῶν πολεμίων τῆς Κυβερνήσεως δύο Ἀνδρεῶν, Νοταρᾶ κλπ.

« Ἐγώ, ὅταν θέλω, εἶμαι διάβολος καί, ὅταν θέλω, γίνομαι διάβολος », εἶπεν ὁ Καραϊσκάκης πρὸς τὸν Ζαήμην, παραινούντα αὐτὸν νὰ μεταβάλλῃ βίον καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν πατρίδα του. Τοιοῦτό τι ἠδύνατο νὰ εἶπῃ καὶ ὁ Ὀδυσσεύς, κεκτημένος οἷαν καὶ ὁ υἱὸς τῆς καλογραΐας εὐστροφίαν πνεύματος καὶ χαρακτῆρος. Ἀλλὰ πρὸς δυστυχίαν του αἱ περιστάσεις δὲν ἐφάνησαν αὐτῷ εὖνοι καὶ δὲν προέλαβε νὰ πετάξῃ μὲ πτέρυγας ἀγγέλου ἀπὸ τὸ ζοφῶδες βάραθρον τῆς ἀτιμίας, εἰς ὃ ἐθελοντὶ ἐπέπεσεν, ἀφέθη δ' ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τοῦ πάθους του νὰ ἐξολισθήσῃ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα.

Ἡ φήμη τῆς πράξεώς του κατ' ἀρχὰς δὲν ἐπιστεύθη καθ' ὁλοκληρίαν¹. Ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Ψύλλα συντασσομένη καὶ δυσμενέστατα πρὸς τὸν Ὀδυσσεᾶ διακειμένη Ἐφημερὶς τῶν Ἀθηνῶν² ἀνέφερε τὰς κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1825 κυκλοφορούσας φήμας μετὰ πολλῶν ἑνδοιασμῶν. « Ἀπὸ καιροῦ ψιθυρίζονται, ἔγραφεν, ἐδῶ κάποια καμῶματα τοῦ Ὀδυσσεῶς, τὰ ὅποια, ἂν εἶναι ἀληθινὰ, δικαιολογοῦν δυνατὰ ἐκείνους, ὅσοι, καὶ πρὶν ἀκόμη ἀκουσθῆ ὅτι ἐπεχειρήσθη τὰ τέτοια, ἔβαζαν στοίχημα ὅτι αὐτὸς πάντα ἐκεῖνα μελετᾷ. Ἦγουν ἕως προχθὲς ἠκούετο ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἔλαβε φερμάνι ἀπὸ τὸν Σουλτᾶνον νὰ διοικῆ τοὺς τόπους ἀπὸ τὸ Ζητοῦνι ἕως Εὐρίπου, οἱ ὅποιοι νὰ δίδουν εἰς τοὺς Τούρκους μόνον τὸ χαρατζί καὶ τὴν δεκατιάν. Εἶναι ὁμοῦς τῶρα δύο τρεῖς ἡμέραι, ὅπου τὸ πρᾶγμα ἄρχισε νὰ κοινολογῆται καὶ πολλοὶ ἐρχό-

¹ Ἡ φήμη ἔσχε ἀντίκτυπον καὶ εἰς τὴν ἀλλοδαπήν. Ἡ ἐν Σμύρνῃ ἐκδιδομένη φιλότουρκος ἐφημερὶς *Ἀνατολικὸς Θεατῆς* (Spectateur d' Orient) ἔγραφε χαίρεκάκις εἰς τὸ φύλλον τῆς 14 Ἰανουαρίου 1825: « Ποῖος λοιπὸν θέλει ἐμποδίσαι τὸν σατράπην τῆς Εὐρίπου νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν Ἀττικὴν; Ὁ Γκούρας πάλιν θὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Ἄν δὲ ὁ Ὀδυσσεύς, ὅπως ἤδη ἐκηρύχθη ἐναντίον τῆς Διοικήσεως, ἐνωθῆ μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς, ποῖος δύναται νὰ τὸν βασιτάξῃ νὰ μὴ περάσῃ εἰς Πελοπόννησον νὰ ἐνδυναμώσῃ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς τῶν ἐπαναστατῶν; »

² Τὸ τυπογραφεῖον τῆς ἐφημερίδος ταύτης εἶχε πέμψει ἐκ Λονδίνου ὁ φιλέλληγν Στάνωπ, δῶρον τοῦ αὐτόθι Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου.

» μενοι ἀπὸ τὴν Λεβαδείαν βεβαιώνουν ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς ἔκαμε νὰ προσκυ-
 » νήσουν εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Εὐρίπου μερικὰ χωρὰ τοῦ Ταλαντίου,
 » ὅτι ἔβαλεν ἓνα ἀρματωλὸν του εἰς τὸ Ἐπροχώρι, ὅτι ἔλαβε συνομιλίαν
 » μὲ τὸν Ὁμέρ πασᾶν, ὅτι ἔδωκεν ὁδηγίας εἰς τοὺς Τούρκους νὰ προσ-
 » καλέσουν ἀπὸ τὸ Ζητοῦνι ἓνα σῶμα Ἀρβανιτῶν καὶ μὲ αὐτὸ νὰ δοκι-
 » μάσῃ τὴν τύχην των τῶρα τὸν χειμῶνα ἐναντίον τῶν γειτονικῶν
 » τόπων. Ὅλα αὐτὰ λέγονται τῶρα πλέον παρρησίᾳ ἐδῶ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ
 » ἄρχισαν μὲ τὰ σωστά των νὰ δίδουν εἰς αὐτὰ πίστιν καὶ νὰ παίρνουν
 » τὰ μέτρα των. Ὅσοφ διὰ τὸν Ὀδυσσεᾶ ὁμοῦς λέγομεν πάλιν τὴν γνώ-
 » μην μας, ὅτι ποτὲ δὲν πιστεύομεν νὰ φθάσῃ εἰς μίαν τέτοιαν ἀπάν-
 » θρωπον καὶ εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἀνόητον ἀπόφασιν νὰ παραδώσῃ (ἐὰν
 » ἤμπορῆ πρῶτον) ἓνα τόσον πληθὸς ὁμογενῶν ἀδελφῶν του εἰς τὴν βαρ-
 » βαρικὴν σκληρότητα τῶν Τούρκων. Καὶ μὲ ὅλον ὅπου στοχαζόμεθα
 » ὅτι ἤμπορεῖ νὰ εἶναι κάποια ἀλήθεια εἰς τὰ ἀνωτέρω, πάλιν ὁμοῦς δὲν
 » ἤμποροῦμεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αὐτὸς τὰ κάμνει ἀληθινὰ πρὸς ἐξολο-
 » θρευμὸν τῶν ἀδελφῶν του· ἀλλ' ἴσως πολιτεύεται πάλιν καὶ τῶρα τοὺς
 » Τούρκους, τίς ἤξεύρει διὰ ποῖον τέλος, καθὼς ἔκαμε πρὸ χρόνων εἰς
 » τὴν Ἱερουσαλήμ. »

Ὅτε ὁμοῦς ἐγνώσθησαν σαφῶς τὰ πράγματα καὶ οὐδεμία ὑπελείφθη ἀμφιβολία, ὕβρεις καὶ ἀραι καὶ ἀναθέματα ἐξηκοντίσθησαν πανταχόθεν κατὰ τοῦ ὀνόματός του, ἠγαλλίασαν δὲ καὶ ἐνηθρύνθησαν οἱ ἄσπονδοὶ του διώκται. Καὶ ἔγραφε τότε ἡ Ἐφημερὶς Ἀθηνῶν, « Ἄ, Ὀδυσσεῦ, Ὀδυσσεῦ! . . . Πόσον ἦτο καλλίτερον διὰ σέ, διὰ τὴν Πατρίδα, διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην ἀνίσως, ὅταν εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς πολεμῶν-
 » τας μὲ μίαν φούκταν στρατιωτῶν ἐναντίον πέντε χιλιάδων πολεμικῶ-
 » τάτων ἐχθρῶν ἤθελες πέσει θυσία τῆς ἐλευθέρως Πατρίδος! ἢ πάλιν
 » εἰς τὸ Δαχδί ἀνακατωμένος ἀνάμεσα εἰς χιλιάδας Τούρκων ἤθελες κλεί-
 » σει τὰ μάτια σου πληγωμένος ἀπὸ κανένα θανατηφόρον ἐχθρικὸν βόλι.
 » Κρίμα ὁμοῦς εἰς τὸ ὄνομά σου, εἰς τοὺς κόπους σου, εἰς ταῖς μεγάλας
 » ἐλπίδαις, ὅπου ἡ Πατρίς καὶ ἡ Χριστιανωσύνη ὅλη ἔλαβε διὰ λόγου σου!
 » Τί ἤμπορεῖ κανεὶς ν' ἀπολογηθῆ εἰς τοὺς ἐχθρούς σου, ὅπου ἀπ' ἀρχῆς ἐδυσφήμιζαν τὸ ὄνομά σου καὶ παρεξηγοῦσαν τὰ καμῶματά σου ὅλα καὶ τοὺς λόγους σου ὅλους, ὅσον καλοὶ καὶ πατριωτικοὶ καὶ ἂν ἦτον;
 » Ἐσὺ ὁ ἴδιος σήμερον ἐπιβεβαιώνεις τοὺς λόγους των μετὰ ταῦτα τὰ φερσίματά σου. . . »

» Χιλιάδες δίκαια καὶ νὰ εἶχες διὰ νὰ εἶσαι ψυχραμένος ἐναντίον

» μερικῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Γένους σου, δὲν ἤμποροῦσαν νὰ ἀθώωσουν
» τὰ ἔργα σου.

» Ποῖος ἤμπορεῖ ν' ἀκούσῃ χωρὶς ν' ἀνατριχιάσῃ ἀπὸ ὀργήν, ποῖος
» ἤμπορεῖ ν' ἀκούσῃ τὸν Ὀδυσσεῖα κατατρέχοντα μαζί με τοὺς Τούρ-
» κους, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ὠρκίσθη ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου
» νὰ ἐξορίσῃ ἀπὸ τὴν πατρίδα του; Ποῖος ἤμπορεῖ νὰ ἀκούσῃ χωρὶς
» ἀγανάκτησιν ἐκείνον τὸν ἄνδρα, τὸν ὁποῖον ἕως τῶρα ἐπίτροποι τῶν
» φιλελληνικῶν κοιμιτᾶτων τῆς Εὐρώπης ἐκήρυξαν ὡς μόνον ἐξοχόν
» μεταξὺ τῶν παλληκαριῶν καὶ τῶν φρονίμων πατριωτῶν τῆς Ἑλλά-
»δος; Εἶναι γεμᾶτον τὸ βιβλίον τοῦ Κολονέλλου Στάνωπ περὶ τῆς
» Ἑλλάδος ἀπὸ τὸ καλόν σου ὄνομα, Ὀδυσσεῦ· δὲν εἶναι κανένα φύλ-
» λον τοῦ εἰρημένου βιβλίου, ὅπου νὰ μὴν ἀναφερῆται τὸ ὄνομά σου με-
» ἔπαινον· πόσον θέλει κοκκινίσει αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς ἄνδρας, ὅταν τοῦ εἰποῦν
» εἰρωνικᾶ οἱ φίλοι: «ἰδοὺ ὁ ἥρωάς σου! ἰδοὺ ὁ Βάζιγκτών σου! ἰδοὺ
» ὁ Βολιθάρης σου!»

» «Τί ἔχεις ν' ἀπολογηθῆς; ἤμπορεῖς νὰ προβάλῃς τὰς δεκαπέντε
» χιλιάδας ψωρόγροσσα, ὅπου σοῦ χρεωστοῦν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ τὸν ἰατρὸν
» σου, ὅπου τὸν κρατοῦν; Ἄ βέβαια, ὄχι!»

Αἱ μομφαὶ αὐταὶ εἰσι κατὰ μέγα μέρος δίκαιαι, διότι ἡ πράξις τοῦ
ἦτο μισαρὰ καὶ ἀξιοστιγματίστος. Σφάλλεται ὁ ἀγαθὸς Ψύλλας
ἰσχυρίζομενος ὅτι ὁ Ὀδυσσεὺς δὲν εἶχε νὰ προβάλῃ πρὸς δικαιολογίαν
αὐτῆς λόγους σοβαροὺς καὶ δυναμένους νὰ ἐπηρεάσωσι τὴν κρίσιν παν-
τὸς ἀμερολήπτου καὶ εὐσυνειδήτου δικαστοῦ. Βεβαίως ἡ ἄρνησις τῶν Ἀθη-
ναίων περὶ ἐξοφλήσεως τοῦ πρὸς αὐτὸν χρέους τῶν δεκαπεντακισχιλίων
«ψωρογρόσων» δὲν ἦτο τὸ μόνον τῆς πράξεως ἐλαττήριον. Ἡ πικρία καὶ
ἡ ἀγανάκτησις εἶχον κατασταλάξει ῥανίδα πρὸς ῥανίδα εἰς τὴν ἀδάμα-
στον ἐκείνην ψυχὴν, ἀφότου ἀνεφύη ἡ ὀλέθριος διαίρεσις καὶ ἐδημιουργή-
θησαν αἱ λυσσωδῶς πρὸς ἀλλήλας ἀγωνιζόμεναι φατρία, ὧν ἡ ἀκάθε-
κτος πάλῃ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ὑπῆρξε πάντοτε ἀπαισία
καὶ πρόξενος συμφορῶν εἰς τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐξαχρειοῦσα τὰ
αἰσθήματα καὶ στρεβλοῦσα τοὺς χαρακτῆρας. Ὁ ἐπισκοπῶν ψυχραί-
μως τὴν περὶ τῆς πρόκειται περίοδον τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας ὀφείλει
ν' ἀναλογισθῇ τὰς περιστάσεις, εἰς ἃς εὗρέθη ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος ὁ βίαιος τὸν
χαρακτῆρα καὶ κυριευόμενος ὑπὸ παθῶν σφοδρῶν καὶ ἀχαλινώτων, τὰς
γενομένας πρὸς αὐτὸν σκοπίμως ἀδικίας καὶ προσβολάς, τὰς θλίψεις, ἃς
ἔδοξίμασε, καὶ τὰς ταπεινώσεις, ἃς ὑπέστη ἡ ἀγέρωχος αὐτοῦ ὑπερηφά-

νεια. Οἱ γενναῖοι καὶ ὑπερήφανοι χαρακτῆρες εἶναι ἐπιρρεπεῖς εἰς τοιοῦτου
εἶδους ὀλισθήματα, πασίγνωστα δ' εἶναι τὰ περὶ τούτου διδάγματα τῆς
ἀρχαίας ἱστορίας. Βρίθει δὲ καὶ ἡ νεωτέρα ἱστορία παραπλησίον παρα-
δειγμάτων θλιβερᾶς παρεκτροπῆς ἐπισήμων ἀνδρῶν, χολωθέντων ἐκ τῆς
ἀχαριστίας ἢ παρασυρθέντων ἐκ τοῦ πάθους τῆς προσωπικῆς ἐκδική-
σεως. Προχείρως δ' ὑπενθυμίζομεν τὸν ἐπιφανῆ στρατηγὸν Μορώ, ἀντί-
ζηλον τοῦ Βοναπάρτου, καιρῶς τραυματισθέντα εἰς τὴν παρὰ τὴν
Δρέσδην μάχην ὑπὸ σφαίρας γαλλικοῦ τηλεβόλου, ὡς συμπολεμοῦντα
μετὰ τῶν συμμάχων ἐναντίον τῆς πατρίδος του.

Ἄλλ' οἱ φθονεροὶ διώκται του, περὶ ὧν τόσον ἀφελῶς ὁμιλεῖ ὁ Ψύλ-
λας, οὐδόλως ἔλαβον πάντα ταῦτα ὑπ' ὄψει, ἔσχον δὲ τότε τὴν ἀφορμὴν
καὶ τὴν εὐκαιρίαν νὰ πλάσωσι κατὰ τοῦ ἐξοκειλάντος παντοίους συκο-
φαντικούς θρύλους. Οὕτως ὑπεστήριξαν πολλοὶ ὅτι οὐδέποτε ὁ Ὀδυσσεὺς
ἠσπάσθη μετ' εἰλικρινείας τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, αὐτὸς ὁ ἀκριβῶς ἐξ ἀπό-
ψεως πολὺ ἀνωτέρας καὶ ὑπὸ σημασίαν πολὺ εὐρυτέραν τοῦ στενοῦ τοπι-
κοῦ συμφέροντος ἀποβλέψας εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ μετὰ πολιτικῆς περινοίας
ἐννοήσας ἀρχῆθεν τὸν χαρακτῆρά του καὶ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς του
καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο γράψας τὴν ἀξιοσημεῖωτον ἐπιστολὴν του πρὸς
τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μέγαν Βεζίρην καὶ τοὺς αὐτόθι Ἑλιτζήδες
(πρέσβεις) τῶν Δυνάμεων¹. Τὸν κατηγορήσαν ὅτι τὴν φιλοπατρίαν μετε-

¹ Ἡ περίφημος ἐπιστολὴ αὕτη, ἧς τὴν σημασίαν ἀνεγνώρισε καὶ ὁ διαπρε-
πῆς ἱστορικὸς Γερβίνος, ἔχει ὡς ἐξῆς:

«Υψηλότατε Βεζίρη καὶ Σερασκέρη Μεχμέτ πασᾶ Χαζιρτελερή.

» Χρέος εἶναι ἀπαραίτητον εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ φυλάττουν τὰς ἐντο-
» λὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ νὰ υπερασπίζονται τὴν ἀνθρωπότητα, διότι εἶναι τὸ πλεόν
» ὠραιότερον πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καθὼς εἰς τὸ τεβράτι τὸ λέγει ὁ χαζρέτ Μου-
» σᾶς· ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ὁμοίαν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ὅπου τὸ εἶπεν
» ὁ ἴδιος ὁ Θεός, διὰ τοῦτο, ὑψηλότατε, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν φιλανθρωπίαν καὶ νὰ
» στοχαζώμεθα ὅτι εἴμεθα καὶ ἡμεῖς τὸ ἴδιον πλάσμα, καὶ, ὅσον δυνάμεθα, νὰ
» φυλάττωμεν τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ χρέη τοῦ ἀνθρώπου καὶ οὐχί
» νὰ γινώμεθα τύραννοι τῆς ἰδίας ἀνθρωπότητος. Δὲν ἀμφιβάλω, ὅτι ἐνθυμείσθε
» τὰ μεταξὺ ἡμῶν διὰ συμφωνητικῶν διατρεχούσης συνθήκας· ἐγὼ ἐνῶ ἐκαταγι-
» νόμην περιφερόμενος διὰ τὴν κοινὴν καὶ ἀμοιβαίαν ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότη-
» τος, ὡς τὸ ἤξεύρετε, ὁ πασᾶς τῆς Εὐβοίας ἔκαμε μυρίας καταχρήσεις, κατα-
» πατῶν τὰς συνθήκας διὰ νὰ ἀρπάξῃ, νὰ γδύνη καὶ νὰ σκληθῶνῃ εἰς τὰ χωρία,
» ὅπου εἶναι ῥάγι μπουγιουρτιά, καὶ νὰ κατασφάξῃ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀδυνάτους,
» τὰ ὅποια ὑπέφερα διὰ νὰ μὴ φανῶ ἐπίορκος καὶ ἄπιστος καὶ καταπατητῆς τῆς

χειρίζετο ὡς ἀλωπεκὴν καὶ ὅτι ἡ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1823 ἐκστρατεία αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι, καθ' ἣν μετὰ τοσαύτης εὐφύιας κατῳρθώσε νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ὑπερισχύσαντας Τούρκους, ἦτο κωμωδία σχεδιασθεῖσα ἐκ συμπαιγνίας μετὰ τῶν ἐχθρῶν, ὅτι δὲ ἐφιλοδόξει νὰ διορισθῇ τοπάρχης τῆς Εὐβοίας — ἐξ οὗ καὶ τὸ ἰδιαίτερον αὐτοῦ περὶ τῆς νήσου ἐκείνης ἐνδιαφέρον — εἰς ἀμοιβὴν τῆς προδοσίας του. Ἄλλ' ὡς νὰ προέβλεπεν ὁ Ὀδυσσεὺς τὴν τοιαύτην τῶν ἐχθρῶν του κατηγορίαν, ἔκτοτε

» ἱερᾶς συνθήκης· μ' ὄλα ταῦτα ἐκαταγινόμενον εἰς τὸ αἴσιον τέλος τοῦ ἔργου
 » μου καὶ ἐτοιμαζόμεν νὰ ἔβγω εἰς τὰ μέρη αὐτά, νὰ ἀνταμωθῶμεν, νὰ ξαναομιλήσωμεν, νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ δώσωμεν ἓνα αἴσιον καὶ ἀμοιβαῖον καρᾶρι,
 » ἀρρώστησα βαρέως εἰς Ἀθήνας· ἔξαφνα καὶ παρ' ἐλπίδα ἀκούω καὶ βλέπω ὁ
 » Μπερκόφτσαλης Ἰουσοῦφ πασᾶς εἰς τὰ σύνορα· νὰ σφάζῃ καὶ νὰ ἀρπάξῃ, νὰ
 » καίῃ καὶ νὰ σκλαβώνῃ. Πρᾶγμα τῇ ἀληθείᾳ φρικτόν, ὅπου καὶ τὰ ἄγρια
 » θηρία δὲν τὸ κάνουν εἰς τὰ ἀδύνατα μέρη, καὶ μὲ αὐτὸ δὲν δίδει ὁ πασᾶς
 » αὐτὸς κανένα τέλος, παρὰ ἀπελπισίαν καὶ τουφέκι· δὲν δουλεύει ἔτσι τὸν
 » Βασιλέα του μὲ συντακᾶτι· ὅτι ἀπὸ τὰ μεγάλα ζουλούμια καὶ ἀπὸ τὰς τυραννίας
 » ἔγειεν εἰς αὐτὸ τὸ γάλι τὸ πρᾶγμα. Ὁ λαός, ὅπου ἐσήκωσε τὰ ἄρματα,
 » τοὺς ἔκαμαν οἱ μεγάλοι καὶ ἀνυπόφοροι κουντουμέδες τόσα μέρη μουκαττά,
 » παρσίματα καὶ ῥουσφέτια· τὰ ἔξοδα τὰ μεγάλα, ὅπου ἔπερνούσαν ἀπὸ τὸν ἓνα
 » καζᾶ εἰς τὸν ἄλλον, καὶ τὸ συχνοᾶλλαγμα τῶν Μανσουπιῶν, τὰ ἀβαρέζια, τὰ
 » ῥουσφέτια καὶ οἱ συχοὶ κουντουμέδες· ἀπέθανεν ἓνας· τοῦ ἔπαιρναν τὸ βίος του
 » καὶ ἄς εἶχε καὶ δέκα παιδιά· ἀνυπόφοροι μπουρμπασιριέδες, ὅπου ἓνας ἔδιδεν ἐν
 » ἀρτζιγάλι χωρὶς ἀκριβὴν ἐξέτασιν τοῦ Βελῆ· ἓνας μπουρμπασιρῆς ἐδιωρίζετο,
 » πέντε, ὀκτὼ καὶ δέκα χιλιάδες γρόσσια χισμέτ μπουρμπασιριέ ἀδικῶς καὶ παραλόγως,
 » καὶ ἂν εἶχε καὶ ὀλίγην κατάστασιν χισμέτ εἰς τὸν ζασζενὲ κιουλουμετλή.
 » Ἐνας βαλῆς τῆς Εὐρύπου, ἐὰν ἔκαμεν μόνον αὐτὸς αὐτά, ὑπομονὴν, πλὴν
 » τρεῖς καὶ τέσσαρες ἤρχοντο τὸν χρόνον ντελιμπασίδες καὶ γιουμουρτά τζετισή
 » ἔξοδα μὲ ὄλους τοὺς ντελίδες του χουσμὲτ πέντε ἔξη χιλιάδες γρόσσια του-
 » φεκτσήμπαση κλήσε ταιτησί πέντε ἔξη χιλιάδες γρόσσια χουσμὲτ μπουρμπασι-
 » ριέ, ἐπὶ προφάσει ἐβάλλετο ἓνα καινούριο κεραμίδι εἰς τὴν ἐκκλησίαν σας εἰκοσι
 » χιλιάδες γρόσσια εἰς τὸν χαζενὲ καὶ καβεζῆς. Ὅλοι οἱ γεντικλίδες τοὺς μὲ
 » τέτοιους τρόπους ἐκατάγδυναν τοὺς πτωχοὺς· καθὼς ὁ Κιὸρ Ἰουσοῦφ-πασᾶς
 » ἔστειλε νὰ μὴ βόσκουν τὰ πρόβατα εἰς τόπον, ὅπου ἀπερνοῦν τὰ γουρούνια, καὶ
 » ἐπῆρην εἰκοσι χιλιάδες γρόσσια μόνον εἰς Λεβαδείαν· πρᾶγμα ἀνήκουστον νὰ
 » ἔχει γίνεαι εἰς ἄλλο μέρος.

» Ἐπειτα βοιβοδάδες, κατῆδες μέχρι τοῦ παραμικροῦ τυραννία καὶ ἀρπαγῆ·
 » ἀφίνω πλέον ἂν εἶχέ τις κορίτσι εὐμορφον, ἢ παιδί, τοῦ τὸ ἔπαιρναν, καθὼς
 » ἄλογα, μουλάρια καὶ ὅσα ἄλλα τοὺς ἤρσαν· ντέφι, ῥέσματα ναστρι ἀποφάσεις
 » ἔγχερι βελιμουσασεμίν, τὰ ἤξεύρεις ὁ ἴδιος πολλὰ καλά. Προστάζει τὸ δοβλέτι
 » τὸν Χασᾶν πασᾶν Καρβέλαν, τὸν τότε κασάπην, νὰ ὑπάγῃ διὰ τὸν Ἀλῆ πασᾶ,

ἔγραφε πρὸς τὸν Ὑψηλάντην· «Πρίγκιπα, ἰδοὺ σᾶς περικλιῶ τὰ ἴσα
 » τῶν γραμμάτων, ὅπου σήμερον ἔλαβα ἀπὸ Τούρκους καὶ Ῥωμαίους
 » Πατρατζικίου, Ζητουνίου καὶ Λαρίσης· σοῦ τὰ στέλνω ὄχι νὰ τὰ
 » κρύψῃς, ἀλλὰ νὰ τὰ κάμῃς φανερά εἰς ὄλους καὶ νὰ πληροφορήσῃς τὸν
 » κόσμον ὅτι κρατῶ πάντα ἀνταπόκρισιν μὲ τοὺς Τούρκους μὲ σκοπὸν
 » πατριωτικόν, μὲ τοῦτον τὸν τρόπον νὰ ἡμπορέσωμεν καμμίαν φορᾶν
 » νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς καμμίαν τοποθεσίαν, ὅπου νὰ τοὺς χάσωμεν.

» ἐρήμωσε τοὺς καζάδες, παίρνοντες λουφέδες, παξιμάδια καὶ ἄλογα, καθὼς καὶ
 » ἄχυρα, βαρίντζαις μὲ τὰ καίκια ἀπὸ αὐτὰ χιλια πουγκιά ἔξοδα ὁ κάθε καζᾶς
 » ἔκαμεν διὰ νὰ τοῦ τὰ ὑπάγουν εἰς Ἰωάννινα, ὅπου ἔδιδαν μόνον κερὰ εἰς τὸ
 » κάθε ἄλογον ἀπὸ ἑκατὸν γρόσσια νὰ φθάσῃ ἕως ἐκεῖ ἐρήμωσε τοὺς μενζελχα-
 » νέδες καὶ ἐπῆρε τὰ ἄλογα μαζί του ἐκτὸς ἐκεῖνα τῶν καζάδων. Αὐτὰ ὑποφέ-
 » ρονται, πασᾶ Χαζιλετλερῆ· τὰ προστάζει ὁ νόμος καὶ ὁ Μωάμεθ· τὰ κάμνουν
 » εἰς κανένα ἄλλο βασιλεῖον, ὅπου διοικεῖται ἀπὸ νόμους· Ὁ βασιλεὺς Σουλτᾶνος
 » δὲν τὰ ἤξεύρει βέβαια αὐτά, καὶ ἂν εἶναι βασιλεὺς δὲν τὰ δέχεται· μὰ ὁ κατὰ
 » καιρὸν βεζίρης τῆς βούλλας καὶ οἱ ῥεντσάλιδες τοὺς διὰ νὰ μὴν τὰ μάθῃ τὰ
 » κακά, τοὺς ἔκαμαν φερμάνια διὰ νὰ μὴν ἡμπορῇ κανένας νὰ πηγαίνῃ εἰς τὴν
 » πόλιν νὰ φανερώσῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ τυραννικά τοὺς ἀρπάγματα, χωρὶς
 » ἄρζι τοῦ πασᾶ, ὅστις ἦτον ὁ ἴδιος τύραννός τους· ποῖος λοιπὸν ἐτολμοῦσε νὰ
 » ὑπάγῃ καὶ νὰ φανερώσῃ! Ἡ ἀφεντιά σου εἶσαι ἓνας Βεζίρης μὲ φερσίματα
 » σαντικαπὲ πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ὁ πολιτικός σου τρόπος ἤθελε κατορθώσει
 » μεγάλα πράγματα πρὸς ἀμοιβαίαν ὠφέλειαν καὶ ἡσυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος· ὄχι
 » ὅμως τώρα ποτὲ μὲ τὸ τυραννικὸν φέρισμον τοῦ Μπερκόφτσαλη, ἐπειδὴ καὶ ἀπε-
 » φάσιεν ὁ λαὸς νὰ χαθῆ μὲ τὰ ἄρματα εἰς τὰς χεῖρας διὰ τὰ δικά του, μὰ ὄχι
 » μὲ αὐτὸν νὰ ξαναομιλήσουν διὰ φιλίαν. Τώρα ἰδοὺ ποῦ σοῦ τὰ γράφω ὄλα αὐτά
 » καὶ σὲ ὀρκίζω εἰς τὸ ἀγαθὸν θεῶν τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐκ μέρους τοῦ φουκαρᾶ τὸ ἴδιον
 » αὐτὸ γράμμα νὰ τὸ στείλῃς εἰς τὸν βασιλέα, διὰ νὰ ἴδῃ καὶ νὰ βεβαιωθῇ τὴν
 » κατάστασιν τῆς βασιλείας του, καὶ τὰ τί ἐτραβοῦσαν καὶ τραβοῦν οἱ φουκαρά-
 » δες ὑπήκοοί του καὶ αὐτὰ ἐστάθησαν τὰ αἷτια τῆς ἀποστασίας, ἢ ὅποια δὲν
 » ἔγεινε δι' ἄλλο παρὰ διὰ νὰ λείψουν αὐτὰ τὰ τυραννικά καμώματα καὶ νὰ
 » ζήσουν ὑπὸ νόμους βασιλικούς, καθὼς ζοῦν τὰ λοιπὰ ἔθνη, ὄχι νὰ ἔρχεται τὸ
 » κέφι ἐνὸς νὰ ἐβγάξῃ τὴν πιστόλα χωρὶς αἰτίαν καὶ νὰ σηκόνῃ τὴν ζωὴν ἐνὸς
 » μπέφι ἀτέμ ἄλλος νὰ στέλλεται εἰς μὴν δουλειᾶν καὶ νὰ γίνεαι ἓνας τύραννος
 » καὶ νὰ στέχῃ εἰς τὸ κέφι του τὸ πᾶν, καὶ ὁ νόμος, τὸ σερεάτι νὰ μὴν ἀκούε-
 » ται. Αὐτὰ ἄλλοῦ δὲν γίνονται παρὰ μόνον εἰς τοὺς ὑπήκοους τῆς Βασιλείας,
 » τοὺς Τούρκους Ῥωμαίους καὶ λοιπούς. Ἡ δὲ Ὑψηλότης σου αὐτὰς καὶ μυρίας
 » ἄλλας καταχρήσεις δὲν ἡμπορεῖς νὰ τὰς ἀρνηθῆς, ἀγκαλὰ καὶ δὲν τὰς ἔκαμες
 » βέβαια, ἀλλὰ ἐστάθης εἰς τὸ χουσμὲτι ἐκείνων, ὅπου τὰς ἔκαμαν, καὶ χῶρια
 » ὅπου βλέπεις ἐκείνους, ὅπου τὰς ἐξακολουθοῦν.

» Τώρα λοιπὸν ὄλα αὐτὰ ἔφεραν καὶ τὸν κόσμον εἰς τελείαν ἀπόφασιν, ὅπου ἡ

» *Ἄλλὰ ταῦτά μου τὰ τερτίλια οἱ Κοιζαμπασήδες καὶ οἱ νέοι Γκε-
» νεραλαῖοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος τὰ λὲν προδοσίαις.*»

Καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω : « Ἐγώ, ἀφοῦ ἐφωδίασα τὸ φρούριον τῶν Ἀθη-
» νῶν μὲ δ.τι ἠδυνήθην, ἐκστρατεύω μὲ ὀλίγας στρατιωτικὰς δυνάμεις
» ὄχι ν' ἀντιπαραταχθῶ εἰς τοὺς ἐχθρούς, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἀπατήσω μὲ
» τὰς ὑποσχέσεις, ἕως ὅτου νὰ γλυτώσω μερικὰ ἀδύνατα παιδιὰ καὶ
» γυναικας καὶ νὰ συνάξουν τινὰ ἀπὸ τὰ εἰς τὰ ἀλώνια εὐρισκόμενα
» γεννήματα»¹.

» ν' ἀποθάνουν μὲ τῶρα εἰς τὰς χεῖρας ἐντίμως ὑπὲρ τῆς νομίμου ἐλευθε-
» ρίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τους ἢ νὰ προστρέξουν εἰς τὰς ἀγκάλας
» μιᾶς βασιλείας, ὅπου νὰ τοὺς δεχθῆ διὰ ὑπηκόους καὶ νὰ ζήσουν μὲ νόμους
» βασιλικούς καὶ ὄχι μὲ τὸ κέφι τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου καὶ τὴν αὐτοθέλητον
» τυραννίαν του. Αὐτὰ ζητᾷ ὁ λαὸς καὶ στέλνει καὶ τὴν ἰδίαν κόπιαν εἰς τὸν
» Βασιλέα, μὲ χέρι τῶν νομίμων τῶν βασιλέων Ἐλτζήδων· λοιπὸν σοῦ τὰ γράφω,
» ὅπου νὰ τὰ στείλῃς καὶ νὰ μᾶς ἔλθῃ ἢ θέλῃς εἰς αὐτὰ τῆς Βασιλείας του,
» ὅτι πλέον ὁ λαὸς ἀπὸ τὸ φέροισιμο τοῦ Μπερκόφτσαλη δὲν δίδει πίστιν εἰς ἄλλου
» ἀπόφασιν παρὰ τοῦ ἰδίου, καὶ ὑγίαινε θεόθεν.

» 15 Νοεμβρίου 1822.

» Ὀδυσεὺς Ἄνδριόδου».

¹ Σχετικὸν πρὸς τὸ ἀνωτέρω εἶναι καὶ τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ζαμπελίου,
ὅπερ ἄδηλον ἐκ τίνος πηγῆς ἠρύσθη. Ὁ Ὀδυσσεύς, λέγει, παρηνωχλεῖτο εἰς τὰς
κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα πολεμικὰς αὐτοῦ κινήσεις ὑπὸ τοῦ Ὀμέρ πασᾶ
τῆς Καρύστου. « Οὗτος εἰς τὰς ἐκστρατείας τοῦ Ὀδυσσεῶς κατὰ τῶν ἐρχομένων
» ὅπως διαβῶσιν ἀπὸ τὰς Θερμοπύλας Τούρκων ἐξέβαινε τῆς Εὐβοίας μὲ ἀκούσαν
» δυνάμιν καὶ τὸν ἐκτύπει εἰς τὰ νῶτα. Ἴνα δυνήθῃ λοιπὸν νὰ διατηρήσῃ ἐλευ-
» θέραν ἐκ τῶν συνεχῶν ἐκείνων καταδρομῶν τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ
» διευθύνῃ ἀφόβως ὅλην τὴν προσοχὴν του εἰς τοὺς ἀνωθεν καταβαίνοντας Ὀθω-
» μανούς, ἠνέφεξε λόγους μετὰ τοῦ Σατράπου ἐκείνου καὶ τόσῳ μᾶλλον διότι τὸν
» ἐγνώρισε διατρέχοντα εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Τεπελενλή, καὶ συνεφώνησε
» τὴν ἐφεξῆς συνθήκην. « Νὰ μὴ πολεμήσῃ ὁ εἰς τὸν ἄλλον ἐφ' ὅλης τῆς διαρ-
» κείας τοῦ Ἀγῶνος καὶ ἂν ὁ πόλεμος τῶν Ἑλλήνων λάβῃ εὐτυχῆς πέρασ, ὁ
» Ὀδυσσεὺς ὑπέσχετο νὰ στείλῃ ἀσφαλῶς τὸν Ὀμέρ πασᾶν καὶ πάντας τοὺς μετ'
» αὐτοῦ Τούρκους καὶ ὅλα τῶν τὰ ὄπλα, τὰ χρήματα καὶ τὰ σκεύη εἰς ἕν τινα τόπον
» τῆς Τουρκίας ὁ Ὀμέρ αὐτὸς προκρίνει· ἂν δὲ ὁ Σουλτᾶνος ἐπιτύχῃ νὰ σβῆσῃ
» τὴν ἐπανάστασιν, ὁ Ὀμέρ ὑπέσχετο νὰ ἐμβῆ πρῶτος μὲ τὸν στρατὸν του εἰς
» τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἐμποδίσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πᾶσαν παρὰ τῶν
» ἄλλων Τούρκων σφαγὴν καὶ φθορὰν εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Ἄν ὁ Ὀδυσσεύς,
» πρὶν ἢ συμφωνήσῃ, δὲν ἔλαβε τὴν ἄδειαν καὶ τὸ κύρος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερ-
» νήσεως, ἔσφαλε βέβαια. Ὅτι δὲ ἡ συνθήκη αὕτη ἦτο ἀναγκαία καὶ κατέστη

Τὸ μόνον ἴσως ἀληθὲς καὶ βέβαιον ἐκ τῶν ἐπιρριπτομένων κατ' αὐτοῦ
εἶναι ὅτι ἐγένοντο πρὸς αὐτὸν δελεαστικαὶ προτάσεις ἐκ μέρους τῶν ἐχθρῶν,
αὐτὸς δὲ παραφερόμενος ἐκ τοῦ φιλεκδίκου πάθους του, ἐσαγηνεύθη ἐξ
αὐτῶν. Ἄλλως τε δέ, ὡς μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς,
μετὰ πολλῶν ἐκ τῶν ἐπισήμων Ὀθωμανῶν ἀρχηγῶν, καὶ μάλιστα τῶν
Ἀλθανῶν, ὁ Ὀδυσσεὺς διετέλει ἀνέκαθεν εἰς σχέσεις φιλικὰς, διότι
καλῶς γινώσκων τὰ ἦθη καὶ τὰς συνηθείας των, περιεποιεῖτο καὶ ἐκολά-
» κευεν αὐτοὺς πανούργως. Εἶναι δὲ περίεργος ἢ ἐμπιστοσύνη, ἣν ἐδεί-
» κνυον πρὸς αὐτὸν πολλάκις οἱ ἐχθροί. Ὅτε ἐπανερχόμενος ἐκ Καλαβρύ-
» των συνῆψε μάχην ἐν Ἀκράτῃ πρὸς τὰ αὐτόθι λείψανα τοῦ στρατοῦ τοῦ
Δράμαλη, εἰς αὐτὸν ἰδιαιτέρως παρεδόθησαν οἱ Τουρκαλθανοὶ Ἰουσοῦφ
βέης καὶ Ταμάζης Μπίμπασης μετὰ δεκαῆξ ἐκ τῶν συντρόφων των, ὠδή-
» γησε δὲ πάντας μετ' ἑαυτοῦ εἰς Τρίπολιν, ὁπόθεν εἶτα κατῆλθεν εἰς
Ἄστρος χάριν τῆς Συνελεύσεως. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἀχώριστος αὐτοῦ
φίλος καὶ ὁπαδὸς ἦτο ὁ Ὀθωμανὸς Μουσταφᾶς. Παρευρέθη μετ' αὐτοῦ
εἰς τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς, κατ' ἀξιοπίστους δὲ μαρτυρίας, αὐτὸς ἦτο ὁ
πρῶτος τουφεκίσας καὶ φονεύσας τὸν Δερβίσην, τὸν προπορευόμενον τοῦ
ἐπερχομένου τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὡστε τὸ ἐπεισόδιον τοῦ γνωστοῦ ποιή-
» ματος τοῦ Ζαλοκώστα καὶ ὁ ἐν αὐτῷ διάλογος μεταξὺ Ὀδυσσεῶς καὶ
Δερβίσου εἶναι φανταστικός. Ὁ εἰρημένος δὲ Μουσταφᾶς καὶ μετὰ τὸν
θάνατον τοῦ Ὀδυσσεῶς παρέμεινεν ἀγωνιζόμενος μετὰ τῶν Ἑλλήνων
ἕως τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπὶ Κυβερνήτου δὲ ὑπῆρξε φέρων τὸν
βαθμὸν τοῦ λοχαγοῦ εἰς τὰ ἐλαφρὰ σώματα. Ὁ Μουσταφᾶς μετὰ τοῦ
Αἰγυπτίου Μαμελοῦκου Δαβουσί τοῦ φονευθέντος ἐν Πέτῃ κατὰ τὴν
καταστροφὴν τῶν Φιλελλήνων, περὶ οὗ ἔγραψα ἀλλαχοῦ, εἶναι οἱ μόνοι
γνωστοὶ Φιλέλληνες ἐκ τῶν Μουσουλμάνων. Καὶ λέγω γνωστοί, διότι δὲν
εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι· τόση ἦτο τότε ἡ μεταξὺ Ὀθωμα-
» νῶν καὶ Ἑλλήνων ἐπιμιξία. Μέχρις ἐσχάτων ἔζη ὑπέργηρως τις ἀγωνι-
» στῆς φέρων καὶ τὸ μετάλλιον τοῦ Ἀγῶνος, ὅστις, ὡς διετείνοντο πολλοὶ
τῶν πρεσβυτέρων, ἦτο Τοῦρκος, προσελθὼν μετὰ τὸν Ἀγῶνα εἰς τὸν

» ὠφέλιμος, ἀπεδείχθη, διότι καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς ἔμεινε δι' αὐτῆς νικητῆς πάντοτε
» τῶν ὅσοι κατέβαιναν ἀπὸ τὰ στενὰ καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Ἑλλάς διετηρήθη ἐλευ-
» θέρα καὶ ἀβλαβῆς. Καὶ ὅμως ἡ συνθήκη αὕτη ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς
» ἐχθροὺς του νὰ τὸν κατηγορήσωσιν ὡς φιλότουρκον καὶ προδότην καὶ τηροῦντα
» μυστικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ ἐννοούμενον μὲ τὸν ἐχθρὸν.»

Χριστιανισμόν. Πολλοί τῶν ἀναγνώστων μου τὸν ἐνθυμοῦνται ἴσως προσερχόμενον εἰς τὰς τελετὰς μετὰ τὸν λευκὸν τοῦ πώγωνα καὶ μετὰ τὴν κυρτὴν τοῦ σπάθην.

Ε'

Ἡ πρώτη μετὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ σκέψις τοῦ Ὀδυσσεῶς ἦτο νὰ στραφῆ κατὰ τῶν Ἀθηναίων διὰ νὰ ἐκδικηθῆ κατὰ τῶν μισητῶν αὐτῶ προκρίτων. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, ἐπεμψε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ἐπόμενον τελεσίγραφον :

« Κύριοι πρόκριτοι τῶν Ἀθηναίων ἀδελφικῶς οἶς ἀσπάζομαι.

» Σὰς ἔχω στείλει τόσα γράμματα διὰ νὰ μοῦ στείλετε τὰ γρόσσια μου
 » καὶ τοῦ λόγου σας μοῦ δείχνετε τὴν Διοίκησιν. Ἐγὼ τῆς Διοικήσεως
 » γρόσσια δὲν ἔδωσα παρὰ ἐσᾶς, καθὼς στέκει εἰς τὰ χέρια μου καὶ ἡ
 » ὁμολογία σας καὶ στέκουν καὶ εἰς ἐσᾶς τὰ γρόσσια μου καὶ ἐφόδια τοῦ
 » Κάστρου. Λοιπὸν ἰδοῦ ὅπου σὰς γράφω καὶ ἐτούτην τὴν φορὰν ἀκόμη
 » ὅτι νὰ μοῦ στείλετε τὰ γρόσσια μου καὶ τὸν γιατρόν μου, ὅπου μοῦ
 » βαστάτε¹, ἢ νὰ ἤξεύρετε ὅπου θὰ στείλω νὰ σὰς κάψω ταῖς ἐλθαῖς

¹ Περὶ τοῦ πεφημισμένου τούτου Ὀθωμανοῦ ἐμπειρικοῦ ὁ Σουρμελῆς γράφει τὰ ἐξῆς: « Οὗτος εἶνε ὁ ἐπιτήδειος χειροῦργος Ἀσάνης Ταλαντινὸς Τούρκος, γενόμενος αἰγμάλωτος, ἢ νὰ εἴπω ὀρθότερον, σωθεὶς μόνος τῶν ἐν Ἀταλάντῃ Τούρκων διὰ τὴν τέχνην του, ἀποσφαγέντων πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του τῶν τέκνων καὶ τῆς γυναϊκός του. Οὗτος ἐθεράπευσε, καὶ διὰ νὰ εἴπω μᾶλλον, ἔσωσε πολλοὺς Ἕλληνας τραυματισμένους καιρίως. » Ὁ δὲ Χρ. Βυζάντιος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ (ἐκδ. β' 1874, σελ. 272—273) λέγει: « Τὰ φάρμακα διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς ἐμπειρικός ἰατρός Σούρμπης Ἀθηναῖος, ἐξέλιπον· μόνον δὲ ὁ φιλάνθρωπος χειροῦργος Κούρταλης, καίτοι Μωαμεθανός, ἔδιδε χεῖρα βοθηείας εἰς τοὺς πληγωμένους· ἀλλὰ καὶ οὗτος στερούμενος τῶν πρὸς τοῦτο ἀναγκαίωντων φαρμάκων, κατεσκευάζεν ἀλοιφὰς ἐκ τοῦ ἐκεῖ εὐρεθέντος κηροῦ καὶ τοῦ στέατος τῶν σφαζομένων φορτηγῶν ζώων, ἰδίως δὲ ἐκ τοῦ ὄνου τοῦ ἔχοντος πολὺ στέαρ, τὸ δὲ κρέας αὐτοῦ εἶναι τρυφερώτερον τοῦ ἵππου καὶ τοῦ ἡμίονου τοῦ ἔχοντος τὸ κρέας σκληρότερον τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τὸ χεῖριστον πάντων εἶναι ὅτι καὶ τὰ πρὸς ἐπίδησιν τῶν πληγῶν πανία ἐξέλιπον· καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ὡς φοροῦντες φουστανέλλας καὶ πλατείας βράκας, ὡς οἱ πλείστοι τῶν Ἀθηναίων, ἔκοπτον ἐξ αὐτῶν τεμάχια καὶ ἔδενον τὰς πληγὰς των, οἱ δὲ τοῦ τακτικοῦ σώματος, ὡς μὴ φέροντες ἄλλο ἔνδυμα εἰμὴ μόνον ἐν ἱματίδιον καὶ ἐν πανταλόνιον, στερούμενοι καὶ αὐτῶν τῶν ἐπίδημάτων, προσέτρεχον εἰς τὸ ἔλεος τῶν ἄλλων, καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐκεῖ οἰκογενείας, αἵτινες

» καὶ τὰ σπαρτά. Καὶ μὴ φαντάζεσθε μετὰ τὴν Διοίκησιν, ὅτι ἐγὼ εἰς
 » τὸ δίκαιόν μου ἐπανωθεῖς δὲν φοβοῦμαι οὔτε τὸν Θεόν. Λοιπὸν νὰ
 » ἤξεύρετε τοῦτο, ὅτι ἐσεῖς γρόσσια καὶ γιατρόν μου δὲν κρατεῖτε, ὅτι
 » ἀποφασίζω καὶ γὰρ ὅτι ἂν ἔχω καζαντήσει· ἕως τώρα, πλὴν ἀπὸ
 » αὐτὰ δὲν τραβῶ χεῖρι ἀπὸ ἐσᾶς, καὶ σὲ πέντε ἡμέραις προσμένω ἀπό-
 » κρισίν σας ἢ μοῦ τὰ στέλλετε ἢ ὄχι. Εἰ δὲ πάλιν καὶ σὰς ἔχω πάρει
 » τίποτις ἐθνικά, ἢ τζερμεδες ἢ ἀπὸ τὸ κάστρον σας πράγματα, κάμετε
 » τὸν λογαριασμόν μου καὶ βαστάξετε. Σὰς λέγω τοῦτο μόνον ὅτι μὴ
 » θέλετε δύο τρία ἄτομα νὰ πάρετε καὶ τὸν ἐπίλοιπον λαὸν τῆς ἐπαρ-
 » χίας εἰς τὸν λαιμόν σας. Καὶ ὑγιαίνετε.

» 1825, Φεβρουαρίου 13 ».

[Ἐπεταὶ συνέχεια]

ΧΑΡ. ΑΝΝΙΝΟΣ

» ἔδιδον εὐχαρίστως αὐτοῖς ὅ,τι καὶ ἂν εἶχον, ὡς σινδόνια καὶ λοιπά.» (Ἴδε καὶ ὅσα ἄλλα λίαν περίεργα καὶ ἐνδιαφέροντα περὶ τραυματιῶν ἀναφέρει ὁ Βυζάντιος ἐν ταῖς Σημειώσεσι τοῦ αὐτοῦ βιβλίου, σελ. 383). Φαίνεται ὅτι τὸν Κούρταλην τοῦτον ἐζήτησεν ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποστείλας πρὸς τοῦτο ἕνα Βούλγαρον μετὰ τριῶν στρατιωτῶν, καθὰ ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν Γκούραν ὁ ὑπαρχηγός του Διονύσιος Εὐμορφόπουλος δι' ἐπιστολῆς του ἐκ Μεγάρων ἀπὸ 25 Νοεμβρίου 1824, εὐρισκομένης ἀνεκδότου εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς ἐνταῦθα Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας, μετὰ τῶν ἐγγράφων τοῦ Γκούρα. Ὁ τὰ ἐγγράφα ταῦτα ἀντιγράφας καὶ ὑπομνηματίσας Ἰωάννης Βλάχος, περὶ οὗ προανεφέραμεν, σημειοῖ περὶ τοῦ ἐν λόγῳ Ὀθωμανοῦ ἰατροῦ τὰ ἐπόμενα: « Οὗτος ὁ Κούρταλης ἦτον ἕνας τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ Ταλαντίου καὶ ὡς γνωστός χειροῦργος ἰατρός ἐφυλάχθη ἀβλαβῆς ἀπὸ τὴν πρώτην ὀρμὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἐθεράπευσε πολλοὺς πληγωμένους Ἕλληνας, καὶ μάλιστα τοὺς περισσοτέρους ἐξ αὐτῶν παρ' ἄλλων ἰατρῶν ἀποφασισμένους διὰ θάνατον. Ὁ Ὀδυσσεὺς νομίζοντας τον ἀναγκαῖον διὰ τοὺς πληγωμένους του, τὸν ἐπεριποιεῖτο κάλλιστα, τὸν ὅποιον καὶ ἔφερε μαζί του εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ ἔμεινεν ἕως εἰς τὴν κυρίευσιν τοῦ φρουρίου τῶν Ἀθηναίων παρὰ τοῦ Κιουταχῆ. Ὁφείλησε πάρα πολὺ τοὺς πολιορκουμένους Ἕλληνας καὶ τέλος μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου τούτου κατὰ τὴν συνθήκην, ἔμεινε μετὰ τὸν Κιουταχῆν καὶ ἐστάλη παρ' αὐτοῦ εἰς Εὐρίπον, ὅστις καὶ εὐρίσκεται ἔτι ἕως σήμερον εἰς αὐτὸ τὸ μέρος.» (Ἴδε ἀριθ. ἐγγρ. 45).

ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Π. ΠΑΤΡΩΝ ΓΕΡΜΑΝΟΥ

Ευγενέστατε κύριε Ανδρέα Καλαμογάρτη,

"Ελαβον προχθές τὸ ἀπὸ κ^{ας} γράμμα σας καὶ ἐχάρην διὰ τὴν ὑγείαν σας ἴδον τὰς αἰτίας, διὰ τὰς ὁποίας διατρίβετε εἰς τὰ αὐτόθι, πλὴν σὰς βεβαίῳ ὅτι ἂν καὶ εἰς τὰ αὐτόθι ἡ διατριβὴ σας εἴνε ἀνωφελής, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνταῦθα διατρίβοντες οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ὠφελήσωμεν, καὶ ἐξ ἐναντίας ὑποφέρομεν τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ κακὰ ἐν Ναυπλίῳ. Περὶ τῆς ἐθνικῆς συνελύσεως πρὸ καιροῦ ἐξεδόθη προσκήρυξις, ὡς γνωστόν σας, πλὴν καὶ ἡ πολεμικὴ κατάστασις τοῦ ἔθνους ἀθλίω οὕσα δὲν μᾶς δίδει καιρόν, καὶ ὄρεξιν δὲν βλέπω κατὰ τοῦτο, ἀλλ' οὐδὲ ἐκλογὴ ἔγεινεν εἰς μερικὰ μέρη, καθὼς καὶ εἰς τὰς Πάτρας· καλὸν ὅμως ἤθελεν ἦτο κἂν σὰς ἐδιώριζον οἱ Πατράιοι ἓνα τῶν πληρεξουσίων διὰ τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν, ἡ ὁποία τοῦ καὶ πότε καὶ πῶς θέλει συγκροτηθῆ ἄδηλον. Εἰς Τριπολιτῶν ἐμελετᾶτο νὰ γείνη ἐν κίνημα, πλὴν ἀπέτυχε καὶ ἔμειναν αἱ ἐλπίδες μας μάταιαι. Τὸ Μεσολόγγιον καταπολεμεῖται ἀπὸ τοὺς Ἀραβὰς διὰ ζήτρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης καὶ ἡ βοήθεια τοῦ Ἁγίου Θεοῦ ἄς διασώσῃ ἐκεῖνο τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος. Τὰ τῆς Κρήτης πράγματα δὲν ἐπροχώρησαν παντελῶς διὰ τῆς ἐπιπολαζούσης καὶ ἐκεῖ διαφωνίας. Ὁ λόρδος Κόχραν μῆτε ἐκίνηθη ἀκόμη καὶ μὲ ὄλον ὅπου πολλοὶ λέγουσι ὅτι θέλει ἔλθει, ἐγὼ ὅμως ἀμφιβάλλω ἢ ἀπόκρισις τῆς Βρετανικῆς διοικήσεως δὲν ἦλθεν ἀκόμη, ἐπειδὴ ὁ υἱὸς τοῦ Μιαούλη ἐναυάγησεν εἰς τὴν ἐπιστροφὴν του, φαίνεται ὅμως νὰ ἦναι ἀποφασιστικοὶ ἐκ τῶν προβλημάτων, ὅπου ἐνταῦθα μᾶς ἐγειναι, διὰ νὰ δεχθῶμεν ἐν εἶδος συστήματος τῆς Βλαχμοπογδανίας διὰ τῆς μεσιτείας τοῦ Βρετανικοῦ πρέσβους Κάνιγγ, ὅστις ἤδη ἀπέρχεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· πλὴν ἡμεῖς ἐκ συμφώνου ἀπεποιήθημεν τὸ τοιοῦτο καὶ θέλομεν ἡν τελεῖαν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἕνεκα τούτου ἐστείλαμεν δύο πληρεξουσίους, τοὺς Κυρίους Μαυροκορδάτον καὶ Ζωγράφον, διὰ νὰ παρησιασθῶσιν εἰς τὸν Μινῆστρον, διαβαίνοντα ἀπὸ τῆς Ὑδρας, καὶ νὰ τοῦ εἰπῶσι τὴν περὶ ἀνεξαρτησίας ἀπόφασιν τοῦ ἔθνους. Ὁ κύριος Κάνιγγ ἔφθασεν ἀπὸ προχθῆς εἰς τὴν Ὑδραν, περιμένοντα οἱ πληρεξούσιοι διὰ νὰ ἰδῶμεν τί ἀκρόασιν θέλει τοὺς δώσει, εἶναι γελοῖον ὅμως, ἀφ' ἐνὸς μὲν μέρους νὰ ζητῶμεν τὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ μὴ θέλῃ κανεὶς νὰ πολεμήσῃ, ὃ δὲ ἐχθρὸς νὰ ἦναι κύριος ὅλης σχεδὸν τῆς γῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἂν ἐπιτύχῃ εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὃ μὴ γένοιτο, δὲν ἔχει ἄλλο νὰ κιτᾶξῃ εἰμὴ ἡμᾶς ἐδῶ εἰς τὸ Ναῦπλιον καὶ ἡμεῖς δὲν περιμένομεν ἄλλο εἰμὴ ὑπερφυσικὰ ἔξωθεν συμβεβηκότα διὰ νὰ μᾶς βοηθήσουν, καθὼς λόγου χάριν ὁ θάνατος τοῦ Ἱμπεράτορος τῆς Ρωσσίας μᾶς ἀνεξωπύρωσε τὰς ἐλπίδας ὅτι θέλει ἐπιφέρει μεταβολὴν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Εὐρώπης καὶ ὅτι θέλει διαρρήξῃ τὸν Γορδικὸν κόμπον τῆς ἱερᾶς συμμαχίας. Τὰ ἐσωτερικὰ μας εἶναι τὰ αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν. Ὁ ἀδελφός σας Γεώργιος πρὸ ἡμερῶν ἐπῆγεν εἰς τὴν Ζάκυνθον διὰ θαλάσσης νὰ ἰδῇ τὰ παιδιὰ του καὶ πάλιν νὰ ἐπιστρέψῃ. Χθὲς ἔλαβον ἓνα γράμμα σας πρὸς αὐτὸν καὶ ἂν εὖρω ὀκάζιον θέλει τοῦ τὸ στείλω. Προσφέρεται παρακαλῶ, τὰς εὐχὰς μου εἰς τὸν Ἅγιον Πρωτοσύγγελον, εἰς τοὺς κυρίους Ἰωάννην Μαυρομιγάλην, Μπεϊζαδὲ Γεωργιάκην καὶ λοιποὺς τῆς οἰκογενείας του. Ἐρωσθε. Τῆ λ' (30) Δεκεμβρίου αὐαε' (1825). Ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ εὐχέτης σας + Πατρῶν Γερμανὸς

Πρὸς τὸν ευγενέστατον κύριον Ανδρέαν Καλαμογάρτην.

Γ. Ι. ΠΑΠΟΥΛΑΣ, συμβολαιογράφος